

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPATİK EĞİLİM DÜZEYİNİN
SALDIRGAN DAVRANIŞ DÜZEYLERİ İLE İLİŞKİSİ**

MEHMET KILINÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SAĞLIK YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ

KONYA - 2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPATİK EĞİLİM DÜZEYİNİN
SALDIRGAN DAVRANIŞ DÜZEYLERİ İLE İLİŞKİSİ**

MEHMET KILINÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SAĞLIK YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ

KONYA - 2016

TEZ ONAY SAYFASI

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi **MEHMET KILINÇ**'in "Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin Saldırgan Davranış Düzeyleri ile İlişkisi" başlıklı tezi tarafımızdan incelenmiş; amaç, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Konya / 23.12.2016

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Jüri Üyesi
Prof. Dr. Ahmet KALENDER
Selçuk Üniversitesi

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Şerife Didem KAYA
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yukarıdaki tez, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun 03/01/2017 tarih ve ...e.l./... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Kısmet Esra NURULLAHOĞLU ATALIK
Enstitü Müdürü

APPROVAL

We certify that we have read this dissertation entitled “**The Relationship Between Aggressive Behavior and Empathic Tendency Levels of Health Workers**” by “**MEHMET KILINÇ**” that in our opinion it is fully adequate, in scope and quality, as dissertation for the degree of Master of Science in the Department of Health Management, Institute of Health Sciences, University of Necmettin Erbakan.

Konya / 23.12.2016

Principal Advisor
Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ
Necmettin Erbakan University

Examination Committee Member
Prof. Dr. Ahmet KALENDER
Selçuk University

Examination Committee Member
Yrd. Doç. Dr. Şerife Didem KAYA
Necmettin Erbakan University

This thesis has approved for the University of Necmettin Erbakan Institute of Health Sciences.

Prof. Dr. Kısmet Esra NURULLAHOĞLU ATALIK
Director of Institute of Health Sciences

BEYANAT

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar hiçbir aşamasında etik dışı davranışımın olmadığını, tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları kaynaklar listesine aldığımı, tez çalışması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarımı ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

23.12.2016

Mehmet KILINÇ

Gönder: Tek Dosya Yükleme

ADMI ○○○

Tebrikler! Gönderiminiz tamamlandı. Bu sizin dijital makbuzunuzdur. Bu makbuzu Doküman Görüntüleyicide yazdırabilirsiniz.

Yazar:
Mehmet KILINÇ

Özet başlığı:
SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPTİK EĞİLİM
DÜZEYİNİN SAĞIMSIZ DURUMUNU GÖZÖNÜNE
ALMASI

Gözetim başlığı:
SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPTİK EĞİLİM
DÜZEYİNİN SAĞIMSIZ DURUMUNU GÖZÖNÜNE
ALMASI

Dosya adı:
Mehmet KILINÇ_Tec_kamulu.docx

Dosya boyutu:
346.32K

Sayfa sayısı:
304

Karakter sayısı:
25.990

Gönderim Tarihi:
27-Ara-2016 10:04 EET

Gönderim Numarası:
758200250

0 Sayfa 1

Gönderi Sil

Diğer bir dosya gözet

27.12.2016

Turritin

[Ödevler](#)
[Ödevler](#)
[Kitaplar](#)
[Kütüphaneler](#)
[Takvim](#)
[Tebliğ](#)
[Yeni Haber](#)

Bu sayfa hakkında

Bu sizin ödev gelen kutunuzdur. Bir ödevi görüntülemek için, ödev başlığını tıklayın. Orijinallik Raporu'nu görmek için, benzerlik kolonundaki orijinallik raporu ikonuna tıklayın. Bu ikon tıklanabilir durumda değilse, orijinallik raporu henüz oluşturulmamış demektir.

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPATİK EĞİLİM DÜZEYİNİN SAL...

Gelen Kutusu | Görüntüleniyor: yeni ödevler ▼

Ödevi Gönder GradeMark Raporu | Ödev ayarlarını düzenle | E-posta bildirmeyileri

[Sil](#) [İndir](#) [Şu sayfaya taşı...](#)

☐	Yazar	Başlık	Benzerlik	web	yaay	student papers	Puanlar	cevap	Dosya	Ödev Numarası	Tarih
☐	Mehmet Küçük	SAĞLIK ÇALIŞANLARININ EMPATİK EĞİLİM DÜZ...	923 921	10%	0%	10%	-	-	Ödev indir	706098258	27-Ara-2016

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ
N.E.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü

Canım eşim, oğlum ve aileme...

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın her aşamasında tüm samimiyetiyle bana rehberlik eden, akademik alanla birlikte kişisel gelişimime ve hayata bakış açıma olumlu yönde katkı sağlayan değerli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ'a,

Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle her zaman yanımda olan ve bana zaman ayıran kıymetli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Şerife Didem KAYA, Yrd. Doç. Dr. Aydan YÜCELER, Yrd. Doç. Dr. Yusuf Yalçın İLERİ ve Yrd. Doç. Dr. Dilek CİNGİL'e,

Yapıcı eleştirileri ve hoşgörülü tavrıyla beni cesaretlendiren tez jüri üyesi saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet KALENDER'e,

Yardıma ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan sevgili Zekiye annem ve Bayram (ÇETİN) babam'a,

Bugünlere gelmemin yegane sebeplerine, her zaman ve koşulda yanımda olan canım annem Fatma KILINÇ, canım babam Recep KILINÇ, sevgili kardeşlerim Selda ÇAMUR ve Soner KILINÇ'a,

... ve elbette ki tanıştığımız andan itibaren hayatıma renk katan, beni gülümseten ve bana güç veren sevgili eşim Serap KILINÇ'a ve oğlumuz, canımız Çınar'ımıza sonsuz teşekkür ederim.

Mehmet KILINÇ

Konya, 2016

İÇİNDEKİLER

<i>İç Kapak</i>	<i>i</i>
<i>Tez Onay Sayfası</i>	<i>ii</i>
<i>Approval</i>	<i>iii</i>
<i>Beyanat</i>	<i>iv</i>
<i>Teşekkür</i>	<i>viii</i>
<i>İçindekiler</i>	<i>ix</i>
<i>Kısaltmalar ve Simgeler Listesi</i>	<i>xiii</i>
<i>Şekiller Listesi</i>	<i>xiv</i>
<i>Tablolar Listesi</i>	<i>xv</i>
<i>Özet</i>	<i>xvi</i>
<i>Abstract</i>	<i>xviii</i>
1. GİRİŞ	1
<i>1.1. Problem</i>	<i>3</i>
<i>1.2. Araştırmanın Amacı</i>	<i>3</i>
<i>1.3. Araştırmanın Önemi</i>	<i>4</i>
<i>1.4. Sınırlılıklar</i>	<i>4</i>
2. GENEL BİLGİLER	6
<i>2.1. Empati</i>	<i>6</i>
<i>2.1.1. Empatinin Tarihsel Gelişimi</i>	<i>6</i>
<i>2.1.2. Empatinin Tanımı</i>	<i>9</i>
<i>2.1.3. Empatinin Bazı Kavramlarla İlişkisi</i>	<i>11</i>
<i>2.1.3.1. Sempati</i>	<i>11</i>
<i>2.1.3.2. Özdeşim (Özdeşleşme)</i>	<i>13</i>
<i>2.1.3.3. Sezgisel Tanı</i>	<i>13</i>
<i>2.1.3.4. Hayal Etme</i>	<i>14</i>
<i>2.1.3.5. İçtenlik</i>	<i>14</i>
<i>2.1.3.6. Acıma ve Merhamet</i>	<i>14</i>
<i>2.1.3.7. Yer Değiştirme</i>	<i>15</i>
<i>2.1.4. Empatinin Bileşenleri</i>	<i>15</i>
<i>2.1.4.1. Algısal (Fiziksel) Empati</i>	<i>16</i>
<i>2.1.4.2. Bilişsel Empati</i>	<i>16</i>

2.1.4.3. Duygusal Empati.....	17
2.1.4.4. Bildirişimsel Empati.....	18
2.1.5. Empati ile İlgili Kuramsal Görüşler.....	18
2.1.5.1. Çıkarsama Kuramı.....	18
2.1.5.2. Rol Oynama Kuramı	19
2.1.5.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati	19
2.1.6. Empatik Tepki Basamakları.....	19
2.1.6.1. Onlar Basamağı	21
2.1.6.2. Ben Basamağı	21
2.1.6.3. Sen Basamağı.....	21
2.1.6.4. Biz Basamağı.....	21
2.1.7. Empatinin Sosyal Psikolojik ve Gelişimsel Temeli.....	23
2.1.8. Empatinin Biyolojik Temeli	24
2.1.9. Empatik Eğilim ve Empatik Beceri	24
2.1.10. Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Gelişimini Etkileyen Faktörler	26
2.1.11. Empati Eğitimi	26
2.1.12. Empati Eğitiminde Kullanılan Teknikler	28
2.1.13. Empatik İletişim	30
2.1.14. Sağlık Çalışanlarında Empatinin ve Empatik İletişimin Önemi.....	32
2.2. Saldırganlık	35
2.2.1. Saldırganlığın Tanımı	35
2.2.2. Saldırganlıkla İlgili Temel Kavramlar	38
2.2.2.1. Şiddet.....	38
2.2.2.2. Öfke	41
2.2.3. Saldırgan Davranış Teorileri	43
2.2.3.1. İçgüdü Kuramları.....	44
2.2.3.1.1. Psikoanalitik Kuram.....	44
2.2.3.1.2. Etiyolojik Kuram	46
2.2.3.2. Biyolojik Kuram	48
2.2.3.3. Davranışçı Bilişsel Kuramlar	49

2.2.3.3.1. Engellenme-Saldırganlık Kuramı.....	49
2.2.3.3.2. Bilişsel Kuram	51
2.2.3.3.3. Sosyal Öğrenme Kuramı	53
2.2.3.4. Genel Saldırganlık Modeli	55
2.2.4. Saldırgan Davranış Türleri	56
2.2.4.1. Nedenlerine Göre Saldırgan Davranış Türleri.....	58
2.2.4.1.1. Araçsal Saldırganlık.....	58
2.2.4.1.2. Tepkisel Saldırganlık.....	58
2.2.4.1.3. Düşmanca Saldırganlık	59
2.2.4.2. İfade Ediliş Şekline Göre Saldırgan Davranış Türleri	60
2.2.4.2.1. Fiziksel-Sözel Saldırganlık.....	60
2.2.4.2.2. Aktif-Pasif Saldırganlık	60
2.2.4.2.3. Doğrudan-Dolaylı Saldırganlık	61
2.2.5. Saldırganlığı Etkileyen Faktörler	62
2.2.5.1. Cinsiyet ve Kişilik.....	62
2.2.5.2. Ailesel Faktörler	64
2.2.5.3. Sosyo-Kültürel Etmenler ve Eğitim.....	65
2.2.5.4. Durumsal Faktörler	66
2.2.5.5. Fiziksel Koşullar	67
2.2.5.6. Kitle İletişim Araçları ve Medya	68
2.2.6. Saldırgan Kişilik Özellikleri	69
2.2.7. Saldırgan Davranışların Sonuçları	70
2.2.8. Saldırgan Davranışları Azaltmak İçin Alınması Gereken Tedbirler	70
2.2.9. Sağlık Çalışanlarında Saldırgan Davranış Düzeyi ve Sağlıkta Şiddet.....	72
3. GEREÇ VE YÖNTEM.....	75
3.1. Araştırma Modeli	75
3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem.....	77
3.3. Veri Toplama Aracı	78
3.3.1. Empatik Eğilim Ölçeği.....	79
3.3.2. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği.....	79
3.4. Verilerin Analizi	80
4. BULGULAR.....	82
4.1. Araştırmaya Katılanlara İlişkin Demografik ve Diğer Bireysel Bulgular	82

4.2. Empatik Eğilim Düzeyine İlişkin Bulgular	87
4.2.1. Empatik Eğilim Ölçeği Betimsel İstatistikleri.....	87
4.2.2. Katılımcıların Empatik Eğilim Düzeyleri İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular	88
4.3. Saldırganlık Düzeyine İlişkin Bulgular	91
4.3.1. Saldırganlık Ölçeği Betimsel İstatistikleri.....	91
4.3.2. Katılımcıların Saldırganlık Düzeyleri İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular	92
4.4. Empatik Eğilim Düzeyi İle Saldırganlık Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular.....	96
5. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	102
<i>Kaynaklar</i>	108
<i>Özgeçmiş</i>	134
<i>Ekler</i>	135
<i>Ek-A: Etik Kurul Onayı</i>	135
<i>Ek-B: Kurum İzni</i>	137
<i>Ek-C: Anket Formu</i>	139

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

BPSÖ : Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

EEÖ : Empatik Eğilim Ölçeği

\bar{X} : Ortalama

SS : Standart sapma

p : Anlamlılık düzeyi

n : Örnekleme/gruptaki örneklem sayısı

t : t değeri

F : Varyans değeri

X² : Ki-Kare değeri

% : Yüzde

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Aşamalı Empati Sınıflaması	20
Şekil 2. Araştırmada Kullanılan Yöntemler	76

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Buss'a Göre Saldırganlığın Sınıflandırılması	61
Tablo 2. Dağıtılan Anketlerin Geri Dönüş Yüzdeleri	78
Tablo 3. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) Alt Boyutları.....	80
Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı.....	82
Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	83
Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı.....	84
Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	84
Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Görev Yıllarına Göre Dağılımı	85
Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Görevlerine Göre Dağılımı	86
Tablo 10. Empatik Eğilim Ölçeği Betimsel İstatistikleri.....	87
Tablo 11. Empatik Eğilim Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	88
Tablo 12. Empatik Eğilim Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması	89
Tablo 13. Empatik Eğilim Düzeylerinin Öğrenim Düzeyine Göre Karşılaştırılması	90
Tablo 14. Saldırganlık Ölçeği Betimsel İstatistikleri.....	91
Tablo 15. Saldırganlık Puanlarının Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları.....	92
Tablo 16. Saldırganlık Puanlarının Medeni Duruma Göre t Testi Sonuçları.....	93
Tablo 17. Saldırganlık Puanlarının Görev Yılına Göre ANOVA Testi Sonuçları.....	94
Tablo 18. Empatik Eğilim ile Saldırganlık Arasındaki Pearson Korelasyon Sonuçları	96
Tablo 19. Empatik Eğilimin Fiziksel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi.....	97
Tablo 20. Empatik Eğilimin Sözel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi.....	98
Tablo 21. Empatik Eğilimin Düşmanlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi	99
Tablo 22. Empatik Eğilimin Öfke Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi	100
Tablo 23. Empatik Eğilimin Genel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi.....	101

ÖZET

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin
Saldırgan Davranış Düzeyleri ile İlişkisi
Mehmet KILINÇ

Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ / KONYA-2016

Günümüzde bireylerin eğitim seviyelerinin yükselmesi ile birlikte artan kaliteli sağlık hizmetleri talebi, sağlık sektörünü daha fazla rekabete itmektedir. Sağlık sorunlarının neticesinde, içerisinde buldukları durumu kabullenmeye başlayan hasta ve yakınlarının endişe ve kaygıları yerini öfkeye bırakabilmektedir. Sağlık çalışanlarının bu öfkeyi ele alma biçimi verilen hizmetin kalitesini belirlemektedir. Çalışanların empatik eğilim ve saldırganlık düzeyi bu noktada önem kazanmaktadır. Hasta ve yakınlarının öfkelerine karşı saldırgan davranış sergilemeden empatik iletişime geçebilmek, düşük saldırganlık düzeyi ve yüksek empatik eğilim gerektirmektedir. Saldırgan davranış düzeyi yüksek, empatik eğilim düzeyi düşük sağlık çalışanlarının, öfkeli olmayan hasta ve yakınlarını da öfkeli hale getirmeye, sağlıkta şiddet olaylarına sebep olma ve verilen hizmetten duyulan memnuniyeti azaltma olasılığı da yüksektir.

Araştırma sağlık çalışanlarının empatik eğilim ve saldırganlık düzeyini belirlemek, bunların demografik özelliklerle ve birbirleriyle olan ilişkilerini saptamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini Konya Numune Hastanesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Beyhekim Devlet Hastanesinde çalışan 428 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Dökmen tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği ve Buss ve Perry tarafından geliştirilen saldırganlık ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin istatistiksel analizinde bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t test), tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA), Bonferroni post hoc testi, Ki-Kare analizi, Pearson korelasyon analizi ve regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analizlerde sonuçlar %95'lik güven aralığında, 0,05 ($p < 0,05$) anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Empatik Eğilim Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı 0,84, Saldırganlık Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı 0,92 bulunmuştur. Saldırganlık Ölçeği alt boyutlarının Cronbach's Alpha katsayısı ise fiziksel saldırganlık 0,84, sözel saldırganlık 0,62, düşmanlık 0,77 ve öfke 0,79 olarak bulunmuştur.

Araştırma bulgularına göre sağlık çalışanlarının empatik eğilim toplam puan ortalaması 66,71, saldırganlık ortalama madde puanı 2,69 olarak tespit edilmiştir. Empatik eğilimin cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi ile saldırganlık düzeyinin cinsiyet,

medeni durum, görev yılı ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Empatik eğilim ile saldırganlık düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyleri arttıkça saldırganlık düzeyleri azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Empati; Sağlık alışanı; Saldırganlık; şiddet.

ABSTRACT

REPUBLIC OF TURKEY
NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY
HEALTH SCIENCES INSTITUTE

The Relationship Between Aggressive Behavior and
Empathic Tendency Levels of Health Workers

Mehmet KILINÇ

Health Management Department

MASTER'S THESIS / KONYA-2016

Today, as level of education of individuals increases, demand for higher quality health services pushes the health sector to compete more. As a result of health problems, anxiety and worries of patients and their relatives who are beginning to accept their situation, might be replaced by anger. Health personnel's way of dealing with this anger determines the quality of service provided. Empathic tendency and aggression levels of the personnel gain importance at this point. Empathic communication without aggressive behavior against anger of patient and his/her relatives requires low level of aggression and high empathic tendency. Health workers with high levels of aggressive behavior and low empathic tendencies, are likely to provoke patients and their relatives who are not angry, cause violence in health and reduce satisfaction with the service provided.

Research was conducted to determine levels of empathic tendency and aggressiveness of healthcare personnel and to determine their demographic characteristics and their relations with each other. Research's sample group contains 428 healthcare workers working in Konya Numune Hospital, Health Sciences University Konya Education and Research Hospital and Beyhekim State Hospital. While collecting data, personal information form prepared by researcher, Empathic Tendency Scale developed by Dökmen and aggression scale developed by Buss and Perry were used.

In statistical analysis of data, we benefited from independent two samples t test (independent samples t test), one-way analysis of variance (One Way ANOVA), Bonferroni post hoc test, Chi-square analysis, Pearson correlation analysis and regression analysis. In the analyzes, results were evaluated at 95% confidence interval, 0,05 ($p < 0,05$) significance level. In this study, Cronbach Alpha coefficient of Empathic Tendency Scale was found as 0,84 and Cronbach's Alpha coefficient of the Aggression Scale was found as 0,92. Cronbach's Alpha coefficient of Aggression Scale sub-dimensions was 0,84 for physical aggression, 0,62 for verbal aggression, 0,77 for hostility and 0,79 for anger.

According to research findings, total point average of empathic tendency of health personnel was determined as 66,71 and total point average of aggression was determined as 2,69. It was determined that empathic tendency was related to gender, age, education level and aggression level was related to gender, marital status, duty

year. Negative significant relation between empathic tendency and level of aggression was determined. According to this result, as levels of empathic tendency of health personnel increase, aggression levels decrease.

Key Words: Empathy; Health Workers; Aggression; Violence.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluşundan bugüne saldırganlık, hayatın göz ardı edilemez olgularından birisidir. İlk yıllarda insanların, hayatlarını idame ettirebilmek için yiyecek, içecek, barınak elde etme, kendini, türünü ve neslini koruma, toprak ve otorite sahibi olma gibi amaçlarla kullandığı saldırganlık ve şiddet, ilerleyen yıllarda teknolojinin de gelişmesiyle daha farklı şekillere bürünmüştür.

Silah sanayisinin ekonomik ve teknolojik olarak büyümesi insanların saldırganlığını sistematik ve kitlesel ölümlere yol açan şiddet olaylarına dönüştürmüştür. Savaşlar, suikastlar, kimyasal ve nükleer saldırılar, terör olayları ve kadına, çocuğa, sağlık çalışanına karşı şiddet olayları, gelişen insanlığın yeni saldırganlık anlayışı haline gelmiştir. Artık zayıf ülkeleri sömürmek, daha fazla silah satıp silah endüstrisini geliştirmek, kendi inanç ve değerlerini dünyaya hakim kılmak, insanların şiddeti diğer kullanma amaçlarıdır. Hayatta kalma içgüdüleriyle araç olarak kullanılan saldırganlık, zamanla kitle iletişim araçlarından ve sosyal çevreden öğrenilen toplumsal şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu durum insanlarda kaygıya neden olmaktadır.

Türk Dil Kurumunda, bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası olarak tanımlanan (www.tdk.gov.tr 20 Mayıs 2016) saldırganlığın diğer bir tanımı, Anderson ve Bushman (2002) tarafından, bir başka bireye doğrudan zarar verme amacıyla yapılan herhangi bir davranış, şeklinde yapılmıştır.

Şiddet Dünya Sağlık Örgütüne göre, kendine, bir başkasına, grup ya da topluluğa yönelik olarak ölüm, yaralama, ruhsal zedelenme, gelişimsel bozukluğa yol açabilecek ya da neden olacak şekilde fiziksel zorlama, güç kullanımı ya da tehdidinin amaçlı olarak uygulanması davranışdır (WHO 2002). Şiddet, ölüm gibi aşırı zararı amaçlayan saldırganlıktır (Anderson ve Bushman 2002).

Giderek artan toplumsal şiddet olayları, medyada izlenen kitlesel ölümler, terör ve savaşlar karşısında daha hafif ve kabul edilebilir hale gelmiştir. Halbuki modern toplumlarda şiddetin kabul edilebilir bir yeri bulunmamalıdır. Her gün izlenen şiddet haberleri, zamanla insanların bu durumu normal algılamalarına neden olmaktadır.

Günlük hayatta görülen saldırgan davranışların birçok nedeni bulunmaktadır. Şüphesiz en önemlilerinden birisi iletişim eksikliğidir. İnsanlar birbirleriyle anlaşabilmek için, birbirinden farklı yol ve yöntem denemektedir. Tüm bu çabaya rağmen bazen istenilen nitelikte iletişim kurulabilir, bazen de kurulamaz ve istenilmeyen, hatta yanlış anlamalara sebep olacak sonuçlar ortaya çıkabilir. İletişimde bulunmak her insanın ihtiyacıdır (Uludağ 2011). İletişim becerisi gelişmiş kişiler karşısındaki insanları doğru şekilde anlayıp, kendilerini de doğru şekilde anlatabilmektedirler. İletişim becerisi zayıf kişiler ise bunun aksine kendilerini ifade edememekte, karşısındakini de anlayamamaktadır. İletişimde görülen bu eksiklikler bireylerin saldırgan davranışta bulunma eğilimlerini arttırmaktadır (Yılmaz 2013).

İletişimde bulunan bireylerin birbirlerini anlamaları iletişimi kolaylaştıran faktörlerden birisidir. Bu bakımdan kişilerin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin iletişim sürecinin kalitesinde önemi büyüktür. Empati eğilimi ve becerisi düşük olan kişilerin karşısındaki insanı yanlış anlaması ve bazen kırıcı olabilmesi olasıdır. Bu durumun, kişinin sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyebilmesi de mümkündür (Akkan 2012). İnsanların ortak noktaları göz ardı edilip, farklı yönleri göz önüne alınmaktadır. Ayrıştırıcı ve uzaklaştırıcı özellikleri ön plana çıkarmak yerine, birleştirici bir bakış açısı sağlayan empati hayatın her aşamasında öğrenilmeli ve geliştirilmelidir (Altınoluk 2014).

Dökmen'e (2009) göre empati, bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygu ve düşüncelerini doğru anlamasıdır. Diğer insanlarla ilişkilerinde empatik anlayış geliştirebilen kişiler, onlara karşı daha hoşgörülü bir yaklaşımla tutum sergilerler. İnsan ilişkilerinde hoşgörünün yüksek olması çatışmaların daha az yaşanmasını sağlar. Bu durumda da insanlar arasındaki farklar bir çatışma sebebi değil, zenginlik kaynağı haline gelir (Özbek 2005).

Empatik iletişim, son yıllarda en sık rastlanan toplumsal şiddet olaylarından birisi olan sağlıkta şiddetin azalmasına yardımcı olacak faktörlerden birisidir. Sağlık sektörü yapısı itibarıyla hastalarla daha fazla empatik iletişim gerektiren hizmet sektörüdür. Hasta ve yakınlarının sağlık hizmeti alma ihtiyacı, onları aynı zamanda psikolojik olarak yıpratın, korku, üzüntü, endişe gibi olumsuz duygulara iten etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasta ve yakınlarının yaşadıkları bu duygulara rağmen

onlarla iletişime geçmek, özel bir çaba ve onları anlamayı gerektirmektedir. Bu da empatik iletişim ihtiyacını daha fazla ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmacılar, durumlarını gerçekçi bir şekilde algılamaya başlayan hastaların birikmiş olan gerginlik ve endişelerinin öfkeye dönüştüğünü belirtmektedirler (Doğan ve ark. 2001). Sağlık çalışanlarının öfkeyi ele alma becerisinin yetersiz olduğu durumlarda, hastalarda öfke ve şiddet davranışı artmaktadır (Whittington ve Wykes 1994). Bu bakımdan sağlık çalışanlarının, hastalara karşı empatik bir yaklaşımla onların öfkelerini kontrol altına almaları ve hastaların öfkelerine karşı saldırgan davranış sergilemeden iletişime geçmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda saldırgan davranış düzeyi yüksek olan sağlık çalışanlarının hastaları daha fazla öfkelenme ve sağlıkta şiddet olaylarına sebep olma ihtimali bulunmaktadır. Empatik eğilim düzeyi yüksek, saldırgan davranış düzeyi düşük sağlık çalışanları ise hastalarla daha iyi iletişim kuracak ve hastanın moralini yükselterek hastalığın seyrini pozitif yönde etkileyecektir. Hasta memnuniyetini de artıracak bu durum, kurumun imajına katkı sağlayacaktır.

1.1. Problem

Sağlıkta yaşanan saldırganlık ve şiddet olgusu temel sorunlardan biridir. Bu sorunun mümkün olan en iyi şekilde çözüme kavuşturulması hem hizmet alanlar hem de hizmet verenler açısından önemlidir. Hizmet sunan sağlık çalışanları üzerinde yapılacak çalışmalar da bu anlamda önemli aşamalar kat edilmesine imkan verecektir. Bütün bu bilgiler çerçevesinde çalışmamızın problemini, “Sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyleri ile saldırgan davranış düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusu oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyleri ile saldırgan davranış düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, sektörde çalışma yılı ve kurumdaki görevi gibi demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktır.

Araştırmamıza ilişkin olarak belirleyeceğimiz alt amaçlarımızı ise aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

- Araştırmaya katılanların demografik özelliklerinin belirlenmesi,
- Araştırmaya katılanların empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi,
- Araştırmaya katılanların saldırgan davranış düzeylerinin belirlenmesi,
- Empatik Eğilim Ölçeğinin demografik özelliklerle ilişkisinin belirlenmesi,
- Saldırganlık ölçeğinin alt boyutu olan sözel saldırganlık boyutunun demografik özelliklerle ilişkisinin belirlenmesi,
- Saldırganlık ölçeğinin alt boyutu olan fiziksel saldırganlık boyutunun demografik özelliklerle ilişkisinin belirlenmesi,
- Saldırganlık ölçeğinin alt boyutu olan öfke boyutunun demografik özelliklerle ilişkisinin belirlenmesi,
- Saldırganlık ölçeğinin alt boyutu olan düşmanlık boyutunun demografik özelliklerle ilişkisinin belirlenmesi.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sağlık çalışanlarının empatik eğilim ile saldırgan davranış düzeylerinin bilinmesinin ve aralarındaki ilişkinin incelenmesinin, sektörel açıdan hizmet kalitesini yükselterek, hasta memnuniyetini arttıracakęı ve sağlıkta şiddet olaylarının azalmasına katkı saęlayacakęı düşünölmektedir.

Literatür incelendiğinde, empatik eğilim düzeyi ve saldırganlık düzeyi üzerine ayrı ayrı çalışmalar olmasına rağmen, empatik eğilim düzeyi ile saldırganlık düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen kısıtlı çalışma olduğu görölmüştür. Sağlık çalışanlarında bu iki boyutu inceleyen bir çalışmayla karşılaşılmaması, alana farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından araştırmanın önemini arttırmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyinin saldırgan davranış düzeyleri ile ilişkisini inceleyen bu çalışmanın, teorik bilgiler sunmasının yanında saha çalışması

ve elde edilen verilerin istatistiksel yöntemlerle yorumlanması bakımından ileride yapılacak çalışmalar için güvenilir bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma;

- Yalnızca Konya ilinde ve kamu hastanelerinde yapılmış olmasıyla,
- Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarıyla,
- Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlerle sınırlıdır.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Empati

İnsanlar günlük hayatın içerisinde sürekli bir paylaşım halindedirler. Yaşadığımız sosyal alan, çalıştığımız iş ortamı ve yolculuk yaptığımız toplu taşıma araçları gibi birçok ortamı ister istemez diğer kişilerle paylaşıyoruz. Bu kaçınılmaz paylaşım ve iletişim ortamı bazen bilerek, bazen de farkında bile olmadan empati kurmamızı sağlar. Empati kavramı son yıllarda birçok insan tarafından tam anlamı bilinerek ya da bilinmeden sıkça kullanılan bir kelimedir. Bunun bir nedeni de televizyon, gazete, dergi ve kitap gibi birçok alanda kullanılıyor olmasıdır. Söz konusu durum belki de empatinin insanlar için ne kadar gerekli olduğunun anlaşılmaya başlamasından ileri gelmektedir. Çünkü insanların farklılıklarından çok ortak yönlerinin göz önüne alınması, diğer kültür, inanç ve değerlerin de varlığına saygı duyulması empati ile daha kolay olacaktır.

Yaşam büyük ölçüde, içinde bulunulan koşullara uyum sürecidir. İnsan, yaşamını sürdürebilmek için fizyolojik gereksinimlerinin yanı sıra psikolojik gereksinimlerine de doyum sağlamak ve değişen dünya şartlarına uyum göstermek durumundadır (Köksal 2000).

İnsani iletişimde, insanların birbirlerini anlamaları, birbirlerine muhtaç olma bilinci edinmeleriyle doğru orantılıdır. İnsan aynı zamanda sosyal bir varlıktır. Sosyallik, yalnız yaşayamama halidir. Her alanda insan kendi eksikliğini fark ettikçe, başkalarının yardımına ve desteğine muhtaç olduğunu anlar. Sosyallik bir tür karşılıklı tamamlanma halidir. Bu halin gerçekleşmesi iletişim yoluyla olur ve hayat boyu sürer. İnsan, kendindeki eksikliği fark ettikçe yani kendini tanıdıkça başkaları ile olan ilişkilerine daha fazla değer vermeye başlar. Bu değer verme hali muhatabı ile daha sıcak ve yakın iletişim kurma biçiminde gerçekleşir. Bunun bir yolu da empatidir (Metin 2011).

2.1.1. Empatinin Tarihsel Gelişimi

Son yıllarda empati kavramı birçok alanda kullanılmaktadır. Daha çok psikoloji ve iletişim alanlarında sıkça sözü edilen empati, birçok çalışmanın konusu

olmaktadır. Empati teriminin tarihsel gelişimini incelemek kuramsal çerçeveyi daha iyi kavrayabilmek için önemlidir.

Empati teriminin kökeni Almanca'daki "einführung" ve Eski Yunanca'daki "empathia" terimlerinden gelmektedir. Eski Yunancada bu kelime "en" ve "pathos" kelimelerinin bir birleşimidir. Anlamı ise "bir duygu veya his içine girmek"tir. Bu kelimenin batı kültürüne Almanların 20. yüzyılda yaptıkları çeşitli çalışmalarla girdiği belirtilmektedir (Açar 2012). Empati kavramı Türkçe'ye ise Fransızca "empathie" kelimesinden girmiştir (Bayram 2013). Diğer dillerde ve kültürlerde empati farklı şekillerde adlandırılmıştır, çoğu kültürde ise belirli bir karşılığı yoktur. Fransızca'da "a sympathetic penetration", "affection" ve son dönemde "empathie"; İtalyanca'da "simpatico" uzun süre empati yerine kullanılmış olan deyimlerdir (Atilla 2007). Japon dilinde "omoiyari" hiyerarşik ilişkilerde astların duyguları, düşünceleri, ihtiyaçları ve ruh hali için yüksek bir duyarlılık ve endişe duyma durumudur. Tanım bu haliyle empatiye benzer bir kavram yerine kullanılmaktadır (O'Hara 1999).

"Einführung" kavramını ilk kullanan kişilerden birkaçı 1880'lerde Rudolph Lotz, Wilhelm Wund (Pala 2008) ve Alman psikolog Tpeodor Lipps olmuştur. Lipps "einführung" kavramını 1897 yılında, bir insanın, kendisini karşısındaki bir nesneye örneğin bir sanat eserine yansıtması, kendini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi kendi içine alarak (absorbe ederek, özümseyerek) anlaması süreci olarak tanımlamıştır (Barrett-Lennard 1981; Wispe 1986). Bu haliyle tanımda daha çok bir insanın bir nesneyi algılamasından bahsedilmiştir ancak Tpeodor Lipps 1897 yılından sonraki çalışmalarında "einführung" kavramını nesnelere yanı sıra insanların algılanmasıyla da ilişkilendirmiştir (Dökmen 1988). 1903 yılında yayınlanan bir makalesinde Lipps, bir insan için üç bilgidenden söz eder, bunlar;

- a) nesnelere ilişkin,
- b) kişinin kendisine ilişkin,
- c) diğer insanlara ilişkin bilgilerdir.

Üçüncü tür bilgiyi elde etmenin yolu einführung'dan yararlanmaktır. Bu yolla insanlar, karşısındakilerin iç dünyalarına nüfuz etme, onları tanıma şansına sahip olurlar (Atilla 2007).

Almanca olan “*emfühlung*” kelimesi ilk olarak 1909 yılında Edward B. Titchener tarafından İngilizce’ye “*empathy*” olarak çevrilmiştir. O yıllarda empati bir objeye ya da olaya onun içine girerek bakıp algılamak olarak kullanılmıştır. Yani kavram bireyin, kendini algıladığı nesneye yansıtması anlamındaydı (Wispe 1986). 1950’lere gelindiğinde empati klinik tartışmalarda daha bilişsel bir anlam almıştı ve empati kelimesi rol alma ve bakış açısı sağlama kavramlarıyla eş anlamlı gibi muamele gördü (Batson ve ark. 1987). Özellikle bu yıllarda empati, bir insanın, karşısındaki insanı tanınması, kendini onun yerine koyarak onun özellikleri hakkında bilgi sahibi olması anlamında kullanılmıştır (Dökmen 1988).

1960’lı yıllarda ise, empatinin duygusal yönü bulunduğu vurgulanmıştır. Bu anlayışa göre empatinin bilişsel yönü yani karşısındaki rolünü almak, empatinin ön şartıdır fakat tek başına yeterli değildir. Empatide asıl olan, karşısındaki hissettiği duyguların aynısını hissetmektir, onun gibi hissetmektir (Dökmen 1988). Empatinin duygusal boyutuna göre karşındaki kişiyi anlamak ve karşısındaki duygularını fark etmesi ve duygularını analiz etmesi gereklidir (Ural 2010).

1970’lerde ise empati, 1960’lara oranla daha dar anlamda kullanılmaya başlanmış, birinin belirli bir duygusunu anlamaya ve bu duyguya uygun bir karşılık vermeye “*empathy*” denilmiştir. Bu yeni anlayışa göre, empati kuran kişi, kendi üzerinde yoğunlaşmak yerine, dikkatini karşısındaki kişiye verir. Konuya, “ben ne hissediyorum” diye değil, “o ne hissediyor” diye yaklaşır (Batson ve ark. 1987).

Günümüzdeki empati anlayışının, 1970’li yılların empati anlayışıyla paralellik gösterdiği görülmektedir. Konuya ilişkin yeni tanımlar ve yeni araştırmalar yapıldıkça kavramın yeni boyutları ortaya çıkmaktadır ve çıkacaktır. Örneğin Ivey (1987), empati kurmada kültürün önemine değinmektedir. Ayrıca kurulan empatinin karşısındaki kişiye iletilmesi süreci de, empatinin yeni boyutlarından biridir (Karabağ 2003). Etik Empati, Kültürel Empati gibi kavramlarla empatinin içeriği ve boyutları genişlemektedir. Bireyin dinleme, algılama, hissetme ve davranma becerilerinin bütünleştirilmesinin önemi ve empatik anlayış içinde tümünün ahenk içinde kullanılmasının önemi artmaktadır (İkiz 2006).

2.1.2. Empatinin Tanımı

Empati teriminin tarihsel gelişiminden de anlaşılacağı üzere empati tanımının zaman içerisinde sıkça değiştiği görülmektedir. Literatür tarandığında çeşitli kuramcılar ve araştırmacılar tarafından yapılmış farklı empati tanımlarına rastlanmaktadır.

Günümüzde, psikoterapide empatik iletişim kurma hakkında yaptığı çalışmalarla empati denildiğinde ilk akla gelen isimlerden birisi Carl Rogers'dır. Rogers'ın empati konusunda yaptığı tanımlar zaman içerisinde değişmiş, özellikle 1960 öncesinde yaptığı tanımları daha sonraki yayınlarında tekrarlamamıştır. Söz konusu yeni yayınlarına baktığımızda, Rogers'ın, kesin çizgilere sahip katı empati tanımları yapmadığını, daha ziyade geniş açıklamalara dayanan fonksiyonel tanımlara yöneldiğini görürüz. Bu konuda Carl Rogers, "ben bile çeşitli empati tanımları yaptım" demektedir (Akkoyun 1983; Dökmen 1988).

Empati kavramının kelime anlamına bakıldığında, kişinin kendisini başka bir bilincin yerine koyarak söz konusu bilincin duygularını, isteklerini ve düşüncelerini, denemeksizin anlayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr 20 Aralık 2015). Türkçe'de "duygudaşlık", "anlayış" veya "eşduyum" kelimeleriyle karşılığını bulan empati, bir başkasının duygularını, içinde bulunduğu durum ya da davranışlarındaki motivasyonu anlamak ve hissetmek demektir (Ağırman 2006). Clark, bireyin diğer bir bireyle ya da cansız bir varlıkla olan ilişkilerinde sözel olmayan iletişim tipi ve bilgi ile duygu akışını empati olarak kabul ettiğini belirtmiştir (Köksal 2000). Bir başka tanıma göre empati, insanı bir bütün olarak görmek ve içinde bulunduğu şartları dikkate alarak anlayabilme gayretidir (Metin 2011). Empati kavramı genelde bir başka kişinin duygularını anlayabilme yeterliği ve diğer kişinin rolünü, bu role girmeden psikolojik olarak kavrama olarak tanımlanır (Barut 2004). Adler'e göre ise empati başkasının gözleri ile görmek, başkasının kulağı ile duymak, başkasının kalbi ile hissetmektir (Barrett-Lennard 1981). Empati ötekinin neler deneyimlediğini, o kişinin düşünce çerçevesi içinde değerlendirerek duygusal olarak anlama ve ötekinin duygularını özümseyebilme yeteneği olarak tanımlanabilir veya empati için ötekinin ayakkabısını giymek benzetmesi yapılabilir (Altınbaş ve ark. 2010). Güçlü bir iletişim yeteneği olan empati; genel olarak karşıdakinin ne

düşündüğünü ve hissettiğini, o anda neye ihtiyacı olduğunu anlamak ve yargılamadan o kişiye bunun iletilmesi olarak ifade edilmektedir (Ünal 2007).

Wiseman (1996) empatiyi, “diğer kişinin kişiliğine girme ve onun yaşadıklarını hayalleyerek, kişiliği ve duygularına girerek onu bütünüyle keşfetme gücü” olarak tanımlamaktadır. Kalisch (1973) ise empati tanımı yaparken, karşıdaki insanı hayatına girebilme ve onun şu andaki hislerini doğru bir şekilde anlayabilme becerisi olduğunu ifade ederek şu andaki hislere vurgu yapmıştır. Yani empati karşıdaki kişinin şu andaki hislerini anlamayı gerektirmektedir.

Decety ve Jackson empatiyi gözlem, hafıza, bilgi ve akıl yürütmenin başkalarının duygu ve düşüncelerinin iç yüzünü anlamak üzere bir araya getirildiği karmaşık bir psikolojik sonuç çıkarma şekli olarak tanımlamaktadırlar. Yani empati sadece başkalarının duygusal durumlarının (ya da en muhtemel duygusal durumlarının) en az seviyede anlaşılmasının yanında başka bir kişinin gerçekteki ya da ifade ettiği duygusal durumunun duyuşsal bir şekilde tecrübe edilmesidir. Bu nedenle Decety ve Jackson empatinin hem diğer kişilerin duygusal tecrübelerini paylaşma yeteneği (duyuşsal bileşen) hem de başka kişilerin tecrübelerini anlamayı (bilişsel bileşen) gerektirdiğini ifade etmişlerdir (Akbulut 2010).

Freud’a göre, bireye başka düşünce ve dünyaları anlama, onlara ilişkin bir görüş oluşturma olanağını sağlayan empati, karşımızdaki kişiyle özdeşim kurma ve daha sonra onun duygularını taklit etme yoluyla kurulmakta. Kohut ise empatinin, başkasının iç dünyasına girerek onun duygu ve düşüncelerini anlama kapasitesi olduğunu söylemektedir. Kohut’a göre empati, bir başkasının yaşantısına katıldığını hissederek bireyin içebakış geliştirmesidir (Basch 1983).

Empati, kişinin bir iletişim esnasında, kendisini karşısındakinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakarak duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlamaya çalışması ve duyarlı bir yaklaşım içinde olmasıdır. Diğer bir deyişle, empati başka bir kişinin iç dünyasında düşünebilme, hissedebilme, duygu ve düşüncelerine karşılık verebilme olarak da düşünülebilir (Pala 2008).

Empati diğer kişi ile birlikte hissetme hareketidir. Bir insan empati kurarken kendi düşüncelerini, analizlerini ve işlerini bir kenara koyarak diğer kişiyi anlamaya ve diğer kişi ile birlikte hissetmeye başlar (Bellous, www.mcmaster.ca, 13 Ocak 2016).

Dökmen empatiyi “bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru anlaması” şeklinde tanımlamaktadır (Dökmen 2009). Empati “yansıtma” olarak anlaşıldığında, diğer kişinin yaşadıklarına değer vermek ve önemsemek anlamına gelir. Empatik insan diğer kişiye tam dikkatini vererek dinler ve bu işlemi tüm benliği ile gerçekleştirir (Atilla 2007).

Günümüzde empatinin, “karşısındaki bireyin duygularını anlama”, “karşısındaki bireyin duygu ve düşüncelerini anlama”, “karşısındaki bireyin hissettiklerini hissetme” gibi değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir (Köksal 2000). Empatiyi çeşitli şekillerde tanımlamış kavramın fikir babalarından olan Carl Rogers’ın ulaştığı empati anlayışı, bugün çoğunluğun üzerinde uzlaştığı bir tanıma dönüşmüş ve bu tanım psikoloji kitaplarında da kullanılır hale gelmiştir (Aydın 2009). Yaygın olarak kullanılan tanım katı bir nitelik taşımayan şekliyle kabul görmektedir.

Carl Rogers 1970’li yıllarda empatiyi; bir kişinin, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci olarak tanımlamıştır (Akkoyun 1983).

2.1.3. Empatinin Bazı Kavramlarla İlişkisi

Empati kavramı günümüzde, kendisine yakın birçok kavramın yerine de sıkça kullanılmakta ve bu yüzden zaman zaman gerçek anlamının dışına çıkmaktadır. Empatiyle ilişkili kavramların açıklanması empatinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem kazanmaktadır.

2.1.3.1. Sempati

İlk olarak 18. yy.’ın ortalarında David Hume ve Adam Smith tarafından inceleme konusu olan sempati, içinde bulunduğumuz yüzyılda psikoloji kapsamında daha çok sosyal psikoloji alanında ele alınmıştır. Bugün psikoterapi/psikolojik danışma alanında sempati, özellikle empati kavramının yanlış anlaşılmasını önlemek amacıyla inceleme konusu yapılmaktadır (Alver 1998).

Empati ile sık olarak karıştırılan sempati (sympathia) kelimesindeki “sym” ya da “syn” öneki “ile”, “ile birlikte” ya da “birlikte” anlamına gelir. “Empati”nin “ile hissetmek” biçiminde kullanılması, empati ile sempatinin karıştırılmasına yol açar

(Atilla 2007). Bu karışıklığı empati ile sempatinin farklı yönlerini belirterek önleyebiliriz.

Empati (empathy), sempati (sympathy) ve şefkat (compassion) farklı kelimelerdir fakat kökleri aynıdır. “Em” , “sym”, “com”, Yunanca ve Latince kökenlidir ve anlamı “ile”, “Path” ve “pass” ise acı anlamındadır. Yani üç kelimenin anlamı da ‘biri ile acı “çekmek”tir. Etimolojik olarak sempatinin anlamı “kişinin yaşadığı bir deneyimi birisi ile paylaşması”dır. Bir kişi diğer kişi ile sempati kurduğunda, onunla birlikte hissediyor ya da onun acısını paylaşıyordur (Özbek 2005).

Empatide bir diğer kişinin duygusal yaşantısına katılmakla beraber o kişiyi anlamak ve onun bu yaşantısındaki çarpıcı bazı noktaları algılayabilmek yer alır. Sempati ise, yalnızca başkalarının duygularına katılma olduğundan, empatiye göre daha sınırlı bir yaşantıdır. Ayrıca sempatide, sempati duyan kişinin yaşantıları yer almaktadır. Örneğin, bir kişi birisinin acısını paylaşabilir, çünkü bu acının görünümü, onun kendi yaşantısında üzüntü duyduğu bazı olayları anımsatmaktadır. Empatide ise, empati duyan kimse, kendi istek, duygu ve yönelimlerinden uzakta kalmaya çalışarak, kendini bir anlamda o kimseye verir (Akkoyun 1982).

Bir insana sempati duymak demek, o insanın sahip olduğu duygu ve düşüncelerin aynısına sahip olmak demektir. Karşımızdaki kişiye sempati duyuyorsak onunla birlikte acı çekeriz ya da seviniriz. Empati kurduğumuzda ise karşımızdakinin duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Kendimizi sempati duyduğumuz kişinin yerine koymamız ve onu anlamamız şart değildir; sempatide “yandaş” olmak esastır. Empati kurduğumuzda ise karşımızdaki kişiyle aynı duyguları ve görüşleri paylaşmamız gerekmez; sadece onun duygularını ve düşüncelerini anlamaya çalışırız. Bir insanı “anlamak” başka şeydir, ona “hak vermek” başka şey. Empatide anlamak, sempatide ise anlamış olalım ya da olmayalım, karşımızdakine hak vermek söz konusudur (Dökmen 2009).

Empati ve sempati arasındaki farklılıklar deneysel psikologlar ve filozoflar tarafından güç algılanmıştır. Empatide kişi diğer insanı anlamak için bir araçtır ve empati kuran asla kimlik kaybına uğramaz. Diğer yandan sempati kurmada ise diğer kişi ile birliktelik önemlidir kendilik bilinci artmak yerine azalır. Empatide kişi diğeri imiş gibi davranır. Sempatide ise diğeri gibi olmak esastır (Özbek 2005).

Diğer bir deyişle sempati yaşantısı, bir diğer kimse ile ortak duygu, ilgi ve çıkarların paylaşılmasıdır. Empati ise, bir diğer kişinin duygularını doğru olarak hissedebilmek ve bunları kendisinininki “-imiş gibi” yaşayabilmektir (Alver 1998). Örneğin bir ziyarete gittiniz. Bir yakınınız yanında oturan kişinin üzerine yemek döktü. Eğer yakınınızın utandığını fark ederseniz, onunla empati kurmuş olursunuz. Fakat yakınınızın yemek döktü diye onunla birlikte siz de utanırsanız o kişiyle sempati kurmuş olursunuz. Yakınınızla birlikte utanmamızın nedeni onunla özdeşim içinde bulunmanızdan kaynaklanabilir. Sempati kurduğumuz kişilerle aslında özdeşim kurmuş oluruz (Dökmen 2009).

2.1.3.2. Özdeşim (Özdeşleşme)

Literatürde özdeşim ya da özdeşleşme olarak geçen kavram empati ile karıştırılan bir diğer kavramdır. Birbirine yakın kavramlar olarak görünen bu iki kavram arasında bazı farklar mevcuttur.

Özdeşim kurma, birey bir başka kişi (örneğin bir kılavuz, akıl danışılan) veya gruba (örneğin belli bir dinin, bir siyasi partinin ya da bir kulübün üyeleri) yaklaştığında veya yöneldiği durumlarda güçlü bir duygusal bağla sonuçlanan kişilerarası bir süreçtir (Akbulut 2010). Kısacası özdeşim, bir kişinin birçok yönleri ile bir başka kişiye benzemesi yoluyla gerçekleşen, otomatik, bilinç dışı işleyen zihinsel bir süreçtir. Benzer yönleri olmakla birlikte, özdeşim empatiden farklıdır. Özdeşimde karşıdaki kişinin durumunu anlamakla kalmayıp bunu hissetmeye devam etmek temel farklılıklardandır. Empatide ise böyle bir süreklilik söz konusu değildir (Gülseren 2001).

Bir kimse ile özdeşleşmede o kişi gibi olma ve onun gibi davranma eylemi vardır. Burada birinci kişinin benliği silinerek, yerine diğer kimsenin benliği yerleştirilmektedir. Bu bakımdan özdeşleşmede, iki kişi aynı benliği paylaşırken, empatide iki ayrı benlik birlikte var olmaktadır (Alver 1998).

2.1.3.3. Sezgisel Tanı

Sezgisel tanı ve empati kelime olarak birbirine yakın kavramlar olarak görünse de anlam olarak birbirlerine çok da yakın kavramlar değildirler. Sezgisel tanı bir kişinin yaşantısına bilinçli olarak katılmayarak bu yaşantıyı gözleme ve gözlem

hakkında yorumda bulunma durumudur. Empatide ise herhangi bir yorumlama ve değerlendirme söz konusu değildir.

Sezgisel tanı, bir kişinin ihtiyaç ve yönelimlerini ortaya çıkarma, çözümlene ve formüle etme yeteneği ile ilgilidir. Burada bir diğer kişinin yaşantısına bilinçli olarak katılma yer almamaktadır. Bir yaşantıyı gözleme ve gözlenen yorumlama söz konusudur. Empatide her türlü değerlendirmeden kaçınılmaktadır. Tanılamada ise, doğrudan doğruya bir değerlendirme amaçlanmaktadır. Rogers'a göre terapistlere verilen özel mesleki formasyon ile tanılama yeteneği daha çok bir zihinsel işlev olarak kazandırılabilirken, empati tutumu ona sahip olan kişinin kişiliği içinde yer almaktadır (Akkoyun 1982).

2.1.3.4. Hayal Etme

Hayal etme kavramı, imajlar, düşünceler ve hislerin bütünleşmesidir. Kelime anlamı, olması muhtemel ya da muhtemel olmayan bir durumun içerisinde kişinin kendisini farz etmesi, yani uyanıkken düş görmesidir. Empatinin özel bir iletişim yolu olan hayal etmede, bireyin kendisini başkalarının yerine koyarak anlaması süreci yatar. Empati düş gücüyle sınırlı değildir ancak gerçek anlamda bir empati için düş gücü gereklidir (Alçay 2009).

2.1.3.5. İçtenlik

Empati ve içtenlik de, empati ile sempati gibi birbirleriyle yakın ilişkili olan kavramlardır. Empatik anlayış, empati kuran kişinin karşısındakinin iç dünyasına girerek bunu kendi içinde yaşaması, içtenlik ise bunu yaparken aynı zamanda kendi yaşantısını algılamak içinde çaba içerisinde olmasıdır (Akkoyun 1982). İçtenlik ve empati daha çok birbirlerini tamamlayan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Alver 1998).

2.1.3.6. Acıma ve Merhamet

Acıma duygusu, birisinin içerisinde bulunduğu mutsuzluk durumundan duyulan üzüntü, yardım etme, koruma ve sevgi gösterme gibi duyguların sonucunda kişiyi başkalarına iyilik ve yardım etmeye yönlendiren duyguyu ifade etmektedir. Birine acıdığımız zaman belki de bilinçaltında kendimizi o kişiden daha üstün veya şanslı hisseder o kişi için üzülürüz. Bu yüzden çoğu insan kendisine acınılmasından

hoşlanmaz. Merhamet ya da acıma duygusu din, dil, ırk, mezhep, kültür, yaş, cinsiyet vs. faktörlerine bakarak kişi ayrımı yapmaz. Empatik davranmak ise kişinin üzüntüsünü ve yardım ihtiyacını anlayabilmektir (Büküm 2013). Empati ile karıştırılan merhamet ve acıma duyguları birbirlerinden farklı fakat duygusal empati ile birbirlerini tamamlayan duygulardır.

2.1.3.7. Yer Değiştirme

Yaygın olarak empatiymiş gibi düşünülen bir fenomen olan yer değiştirme kavramı, anlam olarak bir bireyin kendini diğer kişinin yerinde düşünmesidir. Yer değiştirmenin empatiden farkı kişiyi duygu ve düşünceleriyle anlamak söz konusu değildir (Alçay 2009).

2.1.4. Empatinin Bileşenleri

Empatinin tanımı gibi empatinin bileşenleri konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar empatinin iki bileşeni, bazıları üç bileşeni, bazıları ise dört bileşeni olduğunu belirtmektedirler.

Bu bileşenleri, Kurdek ve Rodgon, algısal perspektif alma, bilişsel perspektif alma ve duygusal perspektif alma şeklinde, Hofmann ise bilişsel, duygusal ve güdüsel olarak açıklamışlardır (Eroğlu 1995). Feshbach'ın, üç bileşenli modeline göre empatik tepki şunları içermektedir: Başkasının duygusal durumunu teşhis edebilme yeteneği, bir başkasının bakış açısını kabul edebilme veya rolünü alabilme kapasitesi, paylaşılan bir duygusal tepkinin anımsanmasıdır (Rehber 2007).

Dökmen'e (1988) göre empatide temel iki öge bilişsel ve duygusal öğelerdir. Bilişsel yönüne göre "empati onu anlamaktır", duygusal yönüne göre ise "empati onun gibi hissetmektir". Karşımızdaki kişinin sadece düşüncelerini ya da sadece duygularını doğru olarak anlamak, onunla empatik iletişim kurabilmek için yeterli olmamaktadır. Karşımızdaki kişi ile empatik iletişim kurabilmek, onun düşünce ve duygularını birlikte doğru olarak anlamamızı gerektirmektedir. Empatinin her iki boyutunun da yüksek düzeyde olması durumunda bireyin farkında oluş düzeyi artar ve istenilen düzeyde ilişki kurulur. Yani, hem bilişsel hem de duygusal empati düzeyinin yüksek olması, karşımızdaki kişiyi anlamamızı olumlu yönde etkiler (Öz 1998).

Empatinin bileşenleri, günümüzde daha çok kabul edilen şekliyle Goldstein ve Michaels tarafından belirtilen dört ana başlıkta incelenmektedir. Bu bileşenler, Algısal (Fiziksel), Bilişsel, Duygusal ve Bildirişimsel bileşenlerdir (Alver 2003).

2.1.4.1. Algısal (Fiziksel) Empati

Empatinin algısal bileşeni, kişinin bir başkasıyla empati kurma deneyimindeki ilk adım olarak görülmektedir ve diğer kişinin bakış açısını fark etmeyle ilişkilidir. Bu ilişki hedef bireyin yüz ifadesi, hareketleri, ses tonu, konuşmasının içeriği, zamanlaması gibi tüm verilere dikkat etmeyi gerektirmektedir. Empati kuran kişinin duygusal ve bilişsel süreçleri ancak bu tür verileri anladıktan sonra bu imaj üzerine çalışabilir. Çünkü her insanın algısal yaşantısı öznedir, her insan kendisini, çevresini, olayları ve karşısındaki kişiyi farklı algılar. Bilişsel ve duygusal empatiye geçilebilmesi için önce bu fark ve karşımızdaki kişinin algısı her yönüyle anlaşılabilmelidir (Karabağ 2003).

2.1.4.2. Bilişsel Empati

Bilişsel olarak empati, başkalarının düşüncelerini, niyetlerini, ihtiyaçlarını, duygularını vb. anlamaktan oluşan bilişsel bir süreçtir (Ceyhan 1993). Bilişsel açıdan empati, başkalarının psikolojisini ya da daha spesifik olarak duygularını anlamaktan oluşmuştur. Empatinin bilişsel bileşeninin bir diğer önemli yönü, rol alma ya da bakış açıdır (Alver 1998).

Smith (2006), Bilişsel Empati'yi "diğer kişinin duygusal durumunu doğru olarak değerlendirme, daha karmaşık düzeyde ise olayları diğerinin bakış açısından değerlendirebilme" olarak tanımlamaktadır. Empatinin bilişsel bileşeni, kişinin kendi bilişsel bakış açısından hedef bireyin bilişsel perspektifine hayal gücünü kullanarak bir değişim geçirmesini içerir (Coplan 2004). Guttman'a göre bir başka deyişle bilişsel empati, bir kişinin diğer bir başka kişinin hislerini deneyimlemeksizin onun hislerini tanımlayabilme yeteneğidir (Özbek 2005).

Staub ise bilişsel empatiyi, diğer bir kişinin içsel durumlarının, duygularının, düşüncelerinin ve niyetlerinin bilişsel olarak farkında olunması olarak tanımlamıştır. Bilişsel empati, karşımızdaki bireyle aynı duyguları yaşamadan onun duygularını, düşüncelerini hem sözel hem de sözel olmayan ipuçları yoluyla anlayabilmemizdir.

Empatinin bu bileşeni dikkatli gözlemleyip düşünmeyi gerektirmektedir (Duman 2011).

Empatinin ikinci bir tanımı psikoloji literatüründe bilişsel empatiyi ifade eden bakış açısı oluşturmaz. Bu ilgiyle empati, bir başkasının ayakkabısı ile adımlama yeteneğidir ve kendi kendilerine ve dünyaya onların en önemli inançları, özelemleri, motivasyonları, korkuları ve umutları ile bakma yolunu kapsar. Yani onların içsel çevresinin kaynağının bileşenleri veya “dünyaya bakışı”dır. Empatik bakış açısı oluşturma, bir başkasının varlığının içine hayali bir sıçrama yapmaya imkan tanır (Krznaric 2008).

Bilişsel rol alma yaklaşımına göre, empatik bir insan yaratıcı rol alabilir, bir diğer kişinin düşüncelerini anlayabilir, duygularını ve eylemlerini doğru tahmin edebilir (Mehrabian ve Epstein 1972). Empati kurarken karşımızdaki kişinin duygularıyla beraber düşüncelerini, isteklerini ve algılarını da deneyimler ve daha sonra kendi deneyimimizle karşılaştırırız. Empati kurma becerimiz, bilişsel gelişim düzeyimize ve başkaları ile kendimizi ayırt edebilmemize bağlıdır (Karabağ 2003). Karşımızdakinin rolüne girerek onun ne düşündüğünü anlamamız bilişsel nitelikli bir etkinliktir ve bilişsel rol alma, duygusal rol almanın ön şartı sayılabilir (Dökmen 2009).

2.1.4.3. Duygusal Empati

Duygusal empati, empatinin önemli bir yönü olarak ele alınmaktadır. Kuramcılar, empatinin duygusal yönünü, diğer kişinin duygularına duyarlı olma ve onun duygularını paylaşma becerisi olarak tanımlamaktadırlar (Güldağ 2007). Goldstein ve Michaels’e göre, empatinin duygusal bileşeni, kişinin kendini bir başka kişinin yerine koyarak onun düşüncelerini ve iç dünyasını algılaması ve bunun sonucunda o kişiden aldığı elektriklenmeyle paylaşmanın ortaya çıkması şeklinde işleyen bir süreçtir (Alver 2003).

Guttman, duygusal empatiyi, diğer kişinin hislerine sempati ile yaklaşarak derin bir şekilde onun hisleri ile ilişki kurmak olarak tanımlamaktadır (Özbek 2005). Duygusal empati, bireylerin ailelerine, arkadaşlarına ve yabancılara karşı fedakarca davranışlarda bulunması için bireyleri güdüler ve ahlaki gelişim açısından da oldukça

önemlidir. Hatta duygusal empatinin şiddetin bastırılmasında anahtar bir mekanizma olabileceği açıklamaları da literatürde yer almaktadır (Bayram 2013).

Duygusal empati başkalarının duygularına duygusal bir şekilde tepki gösterme eğilimidir (Mehrabian ve Epstein 1972). Empatinin duygusal yönü göz önüne alınmadığında empati, sadece diğer insanın yaşantısını tanımlama ve etiketleme becerisi olur. Duygusal yön, empatik yaşantının çok önemli bir parçası olarak görülmüştür (Güldağ 2007).

2.1.4.4. Bildirişimsel Empati

Empatinin bildirişim bileşeni, empatinin bilişsel ve duyuşsal bileşenleri sürecindeki yaşantıların karşısındaki kişiye iletilmesidir (Elikesik 2013). Kısacası empatinin bildirişimsel bileşeni, karşımızdaki kişinin düşüncelerini ve duygularını anlayıp bunu o kişiye iletmemizi ifade etmektedir.

Empati kurma sürecinin tamamlanması için kişinin düşünce ve duygularını anladıktan sonra onu anladığımızı karşımızdaki kişiye iletmemiz gerekmektedir. Bu durum empatinin bildirişimsel bileşenini tanımlamakla birlikte empati kuran kişinin karşısındakine onu anladığını beden diliyle ya da sözlü olarak bildirmesinin empati sürecinin içerisinde olduğundan bahsetmektedir (Alçay 2009).

2.1.5. Empati ile İlgili Kuramsal Görüşler

Bireyin, karşısındaki kişinin iç yaşayışları, düşünceleri ve duygularıyla temas halinde olmamasına rağmen, onları sadece doğrudan doğruya gözlemleyerek nasıl anlayabildiği tartışılan bir konudur. Çıkarsama kuramı, rol oynama kuramı ve heyecan yayılması olarak empati kuramı bu durumu açıklamaya çalışan kuramlardır (Ünal 1972).

2.1.5.1. Çıkarsama Kuramı

Çıkarsama kuramına göre, bir insanı anlamak o kişinin ortaya koyduğu fiziki ifade tarzlarının yorumlanmasıyla mümkün olmaktadır. Karşımızdaki bireyin psikolojik yaşantısı bize kapalı olduğu için onların psikolojik durumlarını, kendi iç yaşantımızın bir işareti olan fiziki ifadelerimizin deneyimleri sonucunda yorumlayabiliriz. Örneğin, öfkelenildiğinde kaşlarını çatıp sesini yükselten, elini

masaya vuran birisi, aynı hareketleri yapan birisini gördüğü zaman o kişinin de öfkeli olduğuna inanır. Yani, kendi dış görüntülerimizle iç yaşantımız arasında kurduğumuz bağı başka bireylere de atfederiz. Çıkarsama kuramı, empatiyi aynı zamanda yansıtma olarak ele almaktadır. Yansıtma, bir kişinin kendisine ait fikir, duygu ve özelliklerin başka kişilere atfedilmesiyle ilgili her çeşit haricileşmeyi içine alan bir anlam taşımaktadır (Ünal 1972).

2.1.5.2. Rol Oynama Kuramı

Çevremizdeki kişileri taklit ederek ya da kendimizi o kişilerin yerine koyarak başkalarının bakış açısını kavrayabileceğimizi savunan rol oynama kuramı George H. Mead tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram rol oynamanın empatiyi nasıl mümkün kıldığını açıklamaktadır (Ünal 1972).

Empatik kabiliyetin gelişmesi rol oynama kuramında çocuğa ilişkin olarak açıklanır. Doğduktan sonra bir benlik kavramı henüz oluşmamış olan çocuk taklit kabiliyetine sahiptir ve ilk önce annesinin ve çevresindekilerin davranışlarını taklit eder. Sonrasında kendisini başkalarının yerine koyar ve kendisini başkalarının gözüyle değerlendirir. Bu rol almalar fizikidir ve çocuk olgunlaştıkça zihnen rol almaya başlar. Rol davranışlarının karmaşıklaşmasıyla genelleştirmeler yapar, başka bireylerin kendini nasıl gördüğünü, kendine nasıl davrandığına ilişkin kavramlar oluşturur (Alver 1998).

2.1.5.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati

Bu görüşü Harry Stack Sullivan ortaya koymuştur. Sullivan'a göre çocuk ile ona bakan kişi arasında heyecansal bir bağ bulunmaktadır ve bu empatidir. Bu anlamdaki empati bir bildirişim sağlamaktadır. Muhtemelen çocuğun 6. ay ile 27. ay arasındaki devresi empatinin en çok önem taşıdığı devredir (Alver 1998).

2.1.6. Empatik Tepki Basamakları

Empatik tepkileri tamamen başarılı ya da tamamen başarısız olarak olarak sadece iki grupta toplayamayız çünkü empati kurma bir “ya hep ya da hiç” sorunu değildir. Farklı kişilerin, farklı zamanlarda ve ortamlarda değişik kalitelerde empatik tepkiler ortaya koyacaklarından hareketle bazı araştırmacılar, empatik tepkileri başarı ya da etki düzeyine göre sıralamaya çalışmışlardır. Kişilerarası iletişimlerde esnasında

ortaya konulması muhtemel olan empatik tepkilerin bu şekilde ardışık basamaklar halinde tanımlanmasının bazı yararları vardır. İyi tanımlanmış empati basamakları kişiler arasında gözlemlendiğimiz empatik etkileşimleri daha rahat değerlendirebilmemizi sağlarken diğer yandan bu basamaklar, kişilerin empati eğitimi ihtiyacını ve verilen eğitimin sonuçlarını değerlendirmemizi sağlar (Dökmen 1988). Bireylerin empatik beceri ve eğilim seviyelerinin ölçülmesi, onların empatik tepkilerinin belli özelliklere göre aşamalandırılmasına bağlı sıralamaya dayanır.

Dökmen'in 1988 yılında ortaya koyduğu aşamalı empati sınıflandırmasına göre dört temel empati basamağı bulunmaktadır. Onlar Basamağı, Ben basamağı, Sen Basamağı ve Biz Basamağı olarak adlandırılan bu basamakların her biri de kendi içinde "düşünce" ve "duygu" olmak üzere iki alt basamaktan oluşmaktadır (Şekil 1).

Biz basamağına ulaşmış kişiler, karşılarındaki bireyin içerisinde buldukları durum karşısında hissedebilecekleri ya da ne tutum sergileyecekleri hakkında önceden doğru tahminlerde bulunabilirler. Bu basamakta daha çok empati yerine sempatinin ortaya çıkışı nedeniyle Dökmen empatik davranışları ölçmek için ilk üç basamağı ele almıştır (Koç 2013).

Şekil 1. Aşamalı Empati Sınıflaması

Biz Basamağı	Bu basamakta artık empati sempatiye dönüşmektedir.
Sen Basamağı	Senin sorunların karşısında sen ne düşünüyor ve ne hissediyorsun.
Ben Basamağı	Senin sorunların karşısında ben ne düşünüyor ve ne hissediyorum.
Onlar Basamağı	Senin sorunların karşısında onlar (toplum) ne düşünüyor ve ne hissediyor.

Kaynak: (Dökmen 2000)

Dökmen'in sınıfladığı bu basamakları aşağıdaki başlıklarla açıklayabiliriz (1988).

2.1.6.1. Onlar Basamağı

Bu basamakta kişi kendisine anlatılan problem üzerinde yoğunlaşıp, karşısındakinin duygularını anlamaya çalışmak ve bu problem hakkında kendi duygu ve düşüncelerinden bahsetmek yerine dinlediği soruna ilişkin toplumun görüşlerini dile getirir. Bu basamaktaki düşünce düzeyinde verilen empatik tepki toplumun değer yargılarını taşır, kişi birtakım genellemeler yapar ve atasözleri kullanır. Bu basamaktaki duygu düzeyindeyse kişi dinlediği sorun karşısında toplumun duygusunun ne olacağından bahseder. Kişinin ya kişisel görüşü yoktur ya da kendisi üzerinde etkili olan başkalarının düşüncelerini kendininkinden üstün tutmaktadır.

2.1.6.2. Ben Basamağı

Bu basamakta empatik tepki veren kişi ben-merkezcidir. Kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine eğilmek yerine kendi duygu ve düşüncelerini dile getirir, karşısındakini eleştirir ve ona akıl verir. Ben Basamağının düşünce düzeyinde kişi “aynı dert bende var” gibi cümleler kurarken, duygu düzeyinde empati kuran kişi dinlediği sorunla alakalı örneğin “bu duruma üzüldüm” diyerek kişisel duygularını dile getirir.

2.1.6.3. Sen Basamağı

Bu basamağın düşünce düzeyinde birey, kendine anlatılan probleme eğilerek kendisini karşısındaki kişinin yerine koyar ve o kişinin ne düşündüğünü anlamayı başarabilir. Bu basamaktaki duygu düzeyinde ise birey, kendini karşısındakinin yerine koyarak onun hissettiklerini kendi içinde aynen hisseder.

2.1.6.4. Biz Basamağı

İlk üç basamaktan geçerek birbirleriyle empatik alışverişte bulunan iki kişi bu basamakta empatik ilişki kurabilir. Bu basamağın düşünce düzeyine erişebilmiş olan iki kişi, bir olay karşısında birbirlerinin düşüncelerini ve alacakları tavrı doğru tahmin edebilirken, duygu düzeyine ulaşmış iki kişiyse birbirlerinin ne hissedebileceğini

doğru tahmin ederek gerekirse birbirlerine yardım edebilirler. Bu basamakta artık empatiden ziyade sempati söz konusudur.

Dökmen, Biz Basamağında empatik etkileşim doruk noktaya ulaştığı için sempatinin ortaya çıktığını söylemektedir. Bu yüzden Dökmen, sadece empatik davranışı ölçmek için ilk üç basamağı 10 alt basamağa ayırdığını belirtmektedir. Bu basamaklarda 1. Basamak Onlar Basamağı, 2, 3, 4, 5 ve 6. Basamaklar Ben Basamağı ve 7, 8, 9 ve 10. Basamaklar Sen Basamağı ile ilişkilidir. Kendisine problem anlatılan bir kişinin verebileceğı empatik tepkiler en az etkiliden en çoğa doğru şu şekilde sıralanabilir (Dökmen 1988).

- 1. Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür, ne hisseder:** Bu basamakta empati kurmaya çalışan kişi, sorunu anlatan kişiyi toplumun değer yargıları açısından eleştirerek bir takım genellemeler yapar, felsefi görüş ve atasözlerine başvurabilir.
- 2. Eleştiri:** Birey, kendi görüşleri açısından kendisine problemini anlatan kişiyi eleştirir ve yargılar.
- 3. Akıl verme:** Karşısındakine akıl vererek ona yapması gerekenleri söyler.
- 4. Teşhis:** Birey, “bu durumun sebebi toplumsal baskılardır” ya da “sen bunu kendine fazla dert ediyorsun” gibi cümlelerle kendisine anlatılan soruna veya sorunu anlatan kişiye teşhis koyar.
- 5. Bende de var:** Anlatılan problemin kendisinde de olduğunu “aynı dert benim başımda” gibi sözlerle söyleyerek kendi problemini anlatmaya başlar.
- 6. Benim duygularım:** Sözle ya da davranışla dinlediğı sorun karşısındaki duygularını “üzüldüm” ya da “sevindim” diyerek ifade eder.
- 7. Probleme eğilme:** Kendisine anlatılan soruna eğilir ve irdeler, konuyla ilgili sorular sorar.
- 8. Destekleme:** Karşısındakinin sözlerini tekrar etmeden onu anlayıp, katıldığını ve onu desteklediğini belirtir.

9. Tekrarlama: Kendisine anlatılan sorunu karşısındakinin yüzeysel duygularını da yakalayarak kısmen ya da tamamıyla mesajın sahibine yansıtır.

10. Derin duyguları anlama: Empati kuran kişi bu basamakta kendisini karşısındaki kişinin yerine koyar ve onun ifade ettiği ya da etmediği tüm duyguları doğru bir şekilde hissederek bunu karşısındaki kişiye çoğunlukla kendi kelimelerini kullanarak iletir.

2.1.7. Empatinin Sosyal Psikolojik ve Gelişimsel Temeli

Empati, sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisinde diğer birçok psikolojik kavrama göre yenidir. Sosyal psikolojide empati kavramı, rol oynama, prososyal davranış (gönüllü yardım etme, destek verme), bakış açısı ve özgeci davranış gibi bazı ilgili kavramların gölgesinde kalmıştır. Sosyal psikolojide 20. yüzyıl empati kavramının en çok geliştiği dönem olmuştur. Carl Rogers ile birlikte sosyal ve gelişim psikolojisinde empati kavramının önemi giderek artmıştır ve empati daha çok araştırmanın konusu olmuştur (Çetin 2008).

Doğumdan itibaren işleyen bazı mekanizmalara dayanan empati, sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisi kavramlarından etkilenmektedir. Normal gelişim süreci içerisinde özdeşim ve taklit ebeveynlerinin ya da bir başkasının rolüne giren çocuk, büyüme sürecinde değerler ve davranışların yanında, duyguların özdeşimini de yaşamaktadır. Yani bu görüşlere göre doğumla birlikte potansiyel olarak var olan empati kurma kapasitesi, doğumdan sonra özdeşim, rol alma ve taklit gibi unsurların etkisiyle gelişmektedir. Çocuğun egosantrizm dönemi sonrasında ise diğer bireylerin duygularını anlama ve paylaşma durumuna kadar geliştiği düşünülmektedir (Tanrıdağ 1992).

Psikoanalitik kurama göre, empatinin erken çocukluk döneminde, çocuk ebeveyn ilişkilerinden itibaren gelişmeye başladığı ileri sürülürken, bir kısım sosyal öğrenme kuramcısı ise, empatinin koşullar dâhilinde kazanılacağını söylemektedirler. Bu görüşe göre, bireyin geçmiş yaşantısında hoşuna gitmeyen bir üzüntüsü, kendisinininki ile benzer olan diğer kişinin üzüntüsünden dolayı canlanabilmektedir (Hasdemir 2007).

2.1.8. Empatinin Biyolojik Temeli

Günümüzde, empatik eğilimin doğuştan gelip gelmediğiyle ve eğer geliyorsa biyolojik temelinin kaynağının ne olduğuyla alakalı tartışmalar devam etmektedir (Karaman 2012). Empatinin kökeniyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Empati, psikolojik kuramlar içerisinde değerlendirilmesine rağmen, biyolojik yönlerine ilişkin yapılan çalışmalar tüm psikolojik süreçlerin biyolojik yansımaları olduğu konusunda bir tartışma alanı yaratmıştır. Son yıllarda bu tartışma alanı üzerine yapılan araştırmalar da giderek artmaktadır.

Literatürdeki bazı görüşler beynin biyolojik yapısı ve mekanizmaları ile empati arasında bir ilişki olduğundan bahsetmektedir. “1975 yılında yazılan bir rapor, frontal loblarının sağ kısmı zarar görmüş olan birçok hastaya bakıldığında, garip bir eksiklik görüldüğünü bildiriyor. Rapora göre bu kişiler insanların söylediklerini gayet iyi anlamakla beraber, ses tonlarındaki duygusal mesajı kavrayamıyorlardı. Buna karşılık, 1979'daki bir raporda, beyinlerinin sağ yarısının diğer bölümleri zarar görmüş olan hastaların, duygusal algılamalarında çok farklı bir boşluk olduğundan söz ediliyordu. Bu hastalar, ses tonları veya hareketleriyle kendi duygularını ifade edemiyorlardı. Ne hissettiklerini biliyor, sadece dışı vuramıyorlardı. Raporun yazarları, bütün bu kortikal beyin bölgelerinin limbik sistemle kuvvetli bağlantısı olduğunu kaydetmişlerdi.” Bu raporlar, beynin başlangıcından itibaren belirli duygusal ifadelere tepki verebilecek şekilde tasarlandığı ve empati becerisi ile biyoloji arasında bir bağ olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Goleman'dan akt. Gürtunca 2013). Empati becerisinin biyoloji ile bir bağı olduğunu ve bu becerinin doğuştan geldiğini savunan kuramcılarının sayısı oldukça azdır.

2.1.9. Empatik Eğilim ve Empatik Beceri

Dökmen (1988), Empatik Eğilim (EE) ve Empatik Beceri (EB) olmak üzere empatiyi iki farklı yönüyle incelemiştir. İlgili literatürde farklı ölçüm teknikleri olan bu iki kavram hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Empatik beceri, bir bireyin çevresindeki insanların algı ve tutumlarını doğru olarak anlayıp geri bildirim verebilmesidir (Pek ve Kuşuoğlu 2001). Empatik beceri, bireyin empati kurabilme durumunu ifade eder. Empatik becerisi yüksek olan kişiler başkalarının sıkıntılarını sahiplenip onların dertleriyle dertlenir (Altınoluk 2014).

Kişilerin empatik beceri ve özelliklerinin ölçülmesi empatik tepki basamakları sıralamasına dayanmaktadır (Karcı 2011). Bazı beceriler gibi empatik beceri de insanların içerisinde buldukları sosyal çevreden etkilenir. Doğumdan itibaren zamanla gelişir ve olgunlaşır. Kişinin sevdiği ve örnek aldığı kişilerden etkilenmesi empatik becerisini geliştirir.

Yapılan araştırmalar empatik becerisi gelişmiş kişilerin başkaları tarafından sevilip kabul gören kişiler olduğu ve liderlik özelliğine sahip olan yöneticilerin empati becerilerinin oldukça gelişmiş olduğu belirlenmiştir (Büküm 2013). Bireyin empati yapma potansiyelini gösteren empatik eğilim, doğuştan gelen bir özellik olup empatinin duygusal boyutunu oluşturmaktadır ve bireyin tutum gelişimini ve kişilik değişimini zorunlu kılmaktadır (Mete ve Gerçek 2005). Empatik eğilim, yardım etme düzeyinin belirleyicisidir, sorunu olan bireylerin duygularını anlayarak onların duygusal yaşantılarından etkilenme yeteneğini içerir. Empatik eğilimi yüksek kişiler daha fazla yardım davranışı göstermektedirler ve empatik eğilimin kazanılması uzun zaman almaktadır (Dökmen 2009).

Empatik eğilim doğuştan gelen bir kişilik özelliği olmasının yanında uygun çevresel koşullarla daha da gelişmektedir ve bu gelişim sonucunda bireyin başkalarına yardım etme, iyilik yapma, dayanışma ve fedakarlık gibi toplumsal faziletleri kazandığı da bilinmektedir (Büküm 2013). Empatik eğilim her ne kadar bir kişilik özelliği olsa da mesleki eğitim sırasında kazandırılarak, mesleki uygulamalarla geliştirilmelidir (Öz 1998).

Rogers'a göre empatik eğilim sosyal bir duyarlılıktır. Her insanda bulunmayan sosyal duyarlılık bir kişilik özelliğidir ve sosyal duyarlılığı olan kişiler empatiyi kolay bir şekilde öğrenerek diğer kişilerden daha empatik olabilirler (Akkoyun 1983). Empatik olan birisi çevresindekilerle ilişkilerinde onların tepkilerine karşı daha duyarlıdır, herhangi bir çatışma durumunda derindeki saldırganlığı görebilir ya da çevresindeki mutsuz birisinin farkına varabilir (Akkoyun 1982). Empatik beceri, bilişsel ve duygusal alanları içerirken empatik eğilim daha çok duygusal öğeleri içermektedir.

2.1.10. Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Gelişimini Etkileyen Faktörler

Empatik eğilim ve empatik beceri gelişimini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireyin doğumundan itibaren cinsiyetinden ailesi ile içerisinde buldukları yaşam koşullarına kadar farklılıklar göstermektedir.

Literatür doğrultusunda bazı çalışmalarda empatik beceri düzeyi yüksek çocukların ailelerinin empatik beceri düzeyi yüksek, düşük çocukların ise ailelerinin empatik beceri düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bebeğin anne karnında ya da doğumundan sonraki ilk dönemlerinde diyaloglarında, ailesi tarafından ihtiyaçlarının karşılanması, ailesinin bebeğe yaklaşım tarzları ve ailesinin gündelik hayattaki empati yapma potansiyeli o bebeğin empatik eğilim ve beceri gelişiminde etkili olmaktadır. Ayrıca bireyin sosyal çevresi, bir diğer kişiyi model alması, gözlemleyip taklit etmesi, meraklı olup olmaması, benmerkezci davranışları, yaratıcı tavır ve davranışları, yaşı, cinsiyeti, ailenin sosyal yapısı, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumları, yaşam tarzı, mensup oldukları din, ahlaki değerleri gibi faktörler de empatik eğilim ve empatik beceri gelişimini etkilemektedir (Büküm 2013).

2.1.11. Empati Eğitimi

Empati kurma becerisinin günlük yaşantı içinde yeri ve önemi büyüktür. Empatik anlayış iletişim çatışmalarını engelleyerek daha anlamlı ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Bu nedenle empatik bir toplum oluşturabilmek için bireylerin empatik becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir (Köksal 2000). Nitekim empatik bir toplumda bireylerin çevreleri ile olan iletişimi yüksek düzeyde olacak ve bu da çatışma ortamından uzak saldırgan davranış düzeyi düşük bir yaşam alanı sağlayacaktır.

Empatinin, eğitimle kişiye kazandırılıp kazandırılmayacağı ile ilgili farklı görüşler, günümüzde bu konunun hala yoğun bir şekilde tartışılmasına neden olmaktadır. Empatinin doğumla birlikte kazanılan bir yetenek olduğu görüşünün yanında, sonradan kazanılan bir yetenek olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır (Ataşalar 1996). Doğuştan kazanılan bir yetenek olarak düşünüldüğü zaman, empati öğretilmez fakat eğitimle geliştirilebilir. Empatinin sonradan kazanılabileceği görüşüne sahip bazı araştırmacılar empatik öğrenme metodu ile öğrencilere eğitim verip daha sonra empatik eğilim ve becerinin artmasını sağlayıp sağlayamadıklarını

incelemişlerdir. Empatinin öğretilbilir bir süreç olarak ele alınması kişilerin empatik eğilim düzeyinin geliştirilebilmesi açısından önemli bir konudur.

Davis'e (1990) göre empatinin oluşmasına yardım edilebilirken, davranışın kendisi bir yetenek olarak doğrudan öğretilmez. Bireylerin, kendi kendilerinin farkında olmaları arttırılarak, onlara dinleme becerileri kazandırılarak, insanoğlunun çeşitli topluluklardan oluştuğu ve bunun sonucunda oluşan çeşitli farklılıklara saygı duyulması, hoşgörü gösterilmesi gerektiği ilgili yaşantılar sunulup anlatılarak empati davranışının gelişimine yardımcı olunabilir.

Keefe'ye göre ise karşımızdaki kişinin hissettiklerini yaşamadan da onu anlayabilmemiz mümkündür fakat doğru empatik beceri duygusal bir tepkiyi de içermektedir. Empati profesyonel bir yardım sürecinde, teoride, uygulamada ve araştırmalarda ortaya çıkarılması gereken önemli bir beceridir. Bu beceri öğrenilebilir ya da öğretilbilir mi? Keefe araştırmasında empatik becerilerin tüm davranışlarda olduğu gibi ulaşılabilir bir beceri olduğunu ve bu becerinin öğrenilebileceğini tespit etmiştir (Koroğlu 2012).

Carl Rogers da empatinin doğuştan gelmediğini, eğitimle öğrenilip, geliştirilebileceğini ve bunun empatik bir ortamda daha hızlı olacağını söylemektedir (Akkoyun 1983). Tarhan (2013), örneğin resim yapma gibi yeteneklerin doğuştan gelen yetenek olduğunu ve üzerinde ne kadar çalışılırsa çalışılsın belli bir sınıra kadar ilerlenebileceğini fakat becerinin geliştirilebilir, eğitilebilir ve öğrenilebilir olduğunu söylemektedir. Literatürde empatinin eğitimle geliştirilebildiğini bildiren birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar empatinin yetenekten ziyade bir eğilim olduğunu ve eğitimle geliştirilebildiğini göstermektedir.

Empatik eğilim, kişilik özelliklerinden temel alındığı gibi verilen eğitimle birlikte de geliştirilebilmektedir. Amerika'da ruh sağlığı hizmetine katılan öğrencilere verilen 6-14 aylık eğitimden sonra empatik eğilimlerinde önemli oranda artış sağlandığı görülmüştür (Alver 1998). Dökmen'in Psikodrama ile 14 oturumda gerçekleştirdiği empati eğitimi de deneklerin empatik eğiliminde değişim sağlanması için uzun süreli bir eğitimin verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Dökmen 1988).

Feshbach'ın, 7-11 yaşları arasındaki çocuklar için geliştirmiş olduğu bilişsel ve duyuşsal empati programı saldırganlığı azaltırken, prososyal davranış empati ve

kendilik saygısını arttırmıştır. Empati geliştirici programların empati düzeyinde artışı sağladığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Erera, sosyal çalışma öğrencileriyle yaptığı çalışmada empati eğitiminin, empatik beceri indeksinde artışa neden olduğunu belirtmiştir. Empati Yönelimli Bilinçlilik Eğitimi alan öğrencilerin almayan öğrencilere göre empati düzeylerinin daha yüksek olduğunu Pizzole ve arkadaşları bulmuşlardır. Brein ve arkadaşları ise tıp öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmışlardır ve empati eğitimine katılan öğrencilerin yaşlılara karşı daha empatik tepkiler verdiklerini söylemişlerdir. Bridgeman, çok kültürlü sınıflarda işbirlikli eğitim programına katılan öğrencilerin kontrol grubuna göre empati düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (Duru 2002).

Empati ile kişilerarası iletişim ve işbirliği arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Dökmen 2009). Günümüzde iletişim becerisi eğitimi olarak da verilen empati eğitimi birçok meslek grubuna empati kurma becerilerini geliştirmek amacıyla verilmektedir. Bu meslek gruplarına hekimler, hemşireler, öğretmenler, sosyal çalışmacılar, psikologlar, psikiyatristler, danışmanlar ve satış elemanları gibi meslek grupları örnek olarak gösterilebilir.

2.1.12. Empati Eğitiminde Kullanılan Teknikler

Bireylerin empatik yeteneklerini geliştirmek amacıyla verilen empati eğitimi, empatik aşamada gereken duyguları tanıma, değerlendirme ve adlandırma gibi bilişsel unsurları barındırır ve duygusal, bilişsel yeteneklerin geliştirilmesini hedefler (Kalliopuska 1992). Empatinin eğitimle bireylere kazandırılabilceğini savunan bilim insanları çeşitli empati eğitim programları geliştirmişlerdir.

Empati eğitim programı ilk olarak Rogers tarafından araştırmalarında kullanılmıştır. Rogers, danışanın davranışlarını değiştirebilmesine yardımcı olabilmesi için danışmanda bulunması gereken etkili kişilik özelliklerini araştırmış ve danışanın kendini açması için danışmanda bulunması gereken üç kişilik özelliğini belirlemiştir. Bu özellikler, terapistin danışanın içinde bulunduğu durumu empatik olarak anlaması, danışana koşulsuz olumlu saygı duyması ve samimi, içten olmasıdır. Terapist iyileştirici terapötik bir çevre yaratmak için bu üç özelliği karşılamalıdır. Rogers terapistin etkililiği açısından bu üç özelliğin terapistlere öğretilabileceğini ileri sürmüştür (Güldağ 2007).

Truax ve diğeri sosyal öğrenme teorisine uygun olarak model alma ve supervisor tarafından yetiştirilme gibi yöntemleri kullanarak terapistlerin empatik tepki düzeylerini arttırmak için gerekli olan beceri ve tekniklerin öğretilmesine çalışmışlardır. Bu çalışmalardan sonra yapılan diğeri çalışmalarda da empati öğretimi için en etkili yol belirlenmeye çalışılmıştır. Terapistlerle yürütülen bu araştırmaların çoğunda Truax ve Carkuff tarafından geliştirilen didaktik anlatım, pratik yapma ve yapılan pratiklere geri bildirim verilmesi dizisinden faydalanılmıştır (Yılmaz 2003).

Empati eğitiminin, nitelik ve nicelik bakımından empatik tepki vermeyi artırdığını kanıtlayan çalışmalardan bazıları terapistlerle (Birk 1972; Perry 1975; Baumgarten 1977), ailelerle (Guzzetta 1979), öğretmenlerle (Aspy 1975), evli çiftlerle (Cottle 1987), tıp öğrencileriyle (Kramer, Berr ve Moore 1989; Higgins 1990) ve çocuklarla (Ahammer ve Murray 1979; Feschbach 1979; Ridley, Vaughn ve Wittman 1982; Chalmers ve Townsend 1990; Kalliopuska 1992) yapılmıştır (akt. Güldağ 2007).

Yapılan birçok araştırmada empati kurma becerisi üzerine verilen eğitimlerin etkili olduğu görülmüştür. Çalışmanın yapılmasından dokuz ay sonra bile verilen eğitimlerin empatik tutum üzerine etkilerinin devam ettiği bulunmuştur (Köksal 1997). Empati/iletişim becerisini geliştirmek için kullanılan eğitim teknikleri didaktik, yaşantısal, rol alma ve modelden öğrenme yaklaşımı olarak aşağıda açıklanan şekilde dört grupta toplanmaktadır (Dökmen 1988).

- 1. Didaktik Yaklaşım:** Bir uzman tarafından eğitim verilen bireylere sağlıklı iletişim ve empati hakkında teorik bilgiler verilmektedir.
- 2. Yaşantısal Yaklaşım:** Bireylerin bir başkası ile gerçekleştirdikleri iletişim bant ya da videodan izlenerek veya eğitimi veren uzman tarafından gözlenerek eleştiriler getirilmektedir.
- 3. Rol Oynama Yaklaşımı:** Empatik davranışlar “rol alma” ya da “karşısındaki bakış açısından bakma” becerisi olarak tanımlandığı için rol oynama tekniği empati eğitiminde çok önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda kişi karşısındaki bireyin rolüne girerek olaylara o bireyin gözüyle bakmaya ve onun hissettiklerini hissetmeye çalışır. Birey zaman zaman kendisi olarak bazen de karşısındaki bireyin rolüne girerek iletişim kurmaktadır.

4. Modelden Öğrenme: Bu yaklaşımda birey uzmanı model almaktadır ve uzmanların danışanlarla gerçekleştirdikleri iletişimleri doğrudan ya da videodan gözlemleyerek empati kurmayı öğrenmektedir.

Bir empati eğitim programında bu yaklaşımlardan sadece birisi kullanılabilir gibi birkaçı bir arada da kullanılabilir.

2.1.13. Empatik İletişim

Sosyal uyuma katkı sağlayan insani özelliklerinden birisi olan empati, sadece terapi ve danışma ortamlarına özgü bir iletişim becerisi değildir. Empati günlük yaşamın her alanında kullanılabilen bir beceri türüdür (Ercoşkun ve ark. 2006).

İletişim sözcüğünün İngilizce'deki karşılığı olan "communication" kelimesinin kökü, söylemek, bildirmek ya da paylaşmak anlamlarına gelen, 'communicare' sözcüğüdür. Bu kelime İngiliz diline 14. yüzyılda girmiştir. 'Communicare' kelimesi Latince olan "communis" sözcüğünden türetilmiştir ve bu sözcük de bir ortaklığı, birlikteliği ifade etmektedir. Bunun kökeninde de "common" kelimesi bulunmaktadır ve bu da genel, toplumsal, ortak anlamına gelir ki iletişimde iki taraf arasında ortak anlama sahip semboller ile kavramların gerekliliğini gösterir (Yavuz 2014).

İletişim kelimesi Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, "duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr 06 Mart 2016). Bir kişiden bir diğer kişiye anlamların iletilmesi olarak da tanımlanan iletişim, anlam iletme gibi bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Davranışları ihtiyaçlar ortaya çıkarmaktadır ve aralarındaki bu ilişki sebebiyle iletişim kurma biçimimizi içerisinde bulunduğumuz toplumun değer yargıları belirlemektedir (Tutar ve ark. 2003).

Canlılar için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan iletişim anne karnında başlayarak yaşamın sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Kişilerin iletişim kurarken, anlatılan şeyleri doğru bir şekilde anlayabilmesi ya da anlatmaya çalıştıkları şeyin karşısındaki kişi tarafından nasıl algılanacağını bilebilmesi ve bunu dikkate alarak iletişim kurma çabasında bulunması o iletişim sürecini daha kaliteli kılmaktadır (Akkan 2012). Kişinin kendisini karşısındaki bireyin yerine koyarak onu, duygu ve düşünce boyutlarıyla birlikte anlamaya çalışmasını ve bunu onunla paylaşmayı da kapsayan

empati, bütün ilişkilerde etkili ve belirleyici rol oynamaktadır ve iletişim için yaşamsal önemi bulunmaktadır (Ünal 2007).

Dökmen'e göre empatiyi anlamının yolu ilk olarak, empatiyi kuran ve empatiye ihtiyaç duyan insanın hayattaki amaçlarını anlayıp tartışmak gerekmektedir. İnsanların temel amaçlarının yaşamlarını sürdürmek olduğundan yola çıkarak bunun için ilk olarak insanların bilgi edinmeye ve yalnız kalmamaya ihtiyaçları vardır (üremek, yemek yemek gibi temel yaşam fonksiyonlarının yerine getirilebilmesi için bu özelliklerin birine veya ikisine birden ihtiyaç duyulmaktadır). Bilgi edinme ve yalnız kalmama isteği kişilerarası ilişkilerin niteliğini belirlemektedir (Hasdemir 2007).

Kişilerarası ilişkilerde bulunması gereken bazı temel koşullar empati, saygı, saygı ve somutluk olarak ifade edilmektedir ve bunlardan empati, günlük yaşamın hemen her kesiminde (eşler arasında, insana hizmet veren tüm meslek alanlarında ve normal insan ilişkilerinde) insanları birbirlerine yaklaştırma ve iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğu zaman anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissetmektedirler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önem verilmek ise bireyi rahatlatmakta ve kendisini iyi hissetmesine neden olmaktadır (Köksal 2000).

Dökmen'e göre Çatışmalı İletişim, Çatışmasız İletişim ve Empatik İletişim olmak üzere üç tür iletişim vardır. Çatışmalı İletişimde bilgi aktarımı olmaz ve kişiler yalnız kalırlarken, Çatışmasız İletişimde ise bilgi aktarımı olmasına rağmen kişiler yine de yalnız kalmaktadırlar. Empatik İletişimde ise hem yeterli bilgi aktarımı olmaktadır hem de bireyler yalnız değildir (Dökmen 2009). Empatik iletişim kurulduğu zaman bireyler birbirlerinin düşüncelerini ve duygularını anlamaya odaklanmaktadır ve dolayısıyla paylaşım artmaktadır. Paylaşımın daha fazla olduğu ilişkilerde ise taraflar kendilerini yalnız hissetmemektedirler. Kişilerarasındaki paylaşım bir bağ yaratmaktadır ve bu bağ empatik ilişkinin düzeyini arttırmaktadır. Sonuç olarak doyumsuz kişilerarası ilişkiler ortaya çıkmaktadır (Sortullu 2011).

Empati, duyarlılık, yaratıcılık ve verilen mesajın anlaşıldığını iletebilme yeteneklerini gerektirmektedir ve empatik iletişim becerilerinin temelini empatik eğilim oluşturmaktadır (Öz 1998). Bireyler empatik iletişim sayesinde diğer kişinin

deneyimlerini paylaşmakta ve karşısındaki kişiyi tanıyarak kendisi ile ilgili de paylaşımlarda bulunmaktadır. Empatik iletişimin en önemli öğelerinden biri olan geribildirim etkin olarak işlemesi için iki tarafın bilişsel olarak benzer niteliklerde olması gerekmektedir. Empatik iletişim karşılıklı sözlü ve sözsüz iletişimi kapsamaktadır (Teresa 2004).

Dökmen'e göre empati kuran kişi hem sıkıntı duyan kişiyi rahatlatmak, hem de sıkıntılı bireyi gözlemlerken duyduğu kendi sıkıntılarını gidermek için yardım davranışlarında bulunabilmektedir. Dolayısıyla empatik iletişim, sadece kendisiyle empati kurulan kişiye değil aynı zamanda empati kuran kişiye de faydalı olmaktadır. Empatik eğilim ve beceri düzeyleri yüksek olan, bu yüzden de diğer insanlara yardım eden kişiler çevreleri tarafından daha çok sevilmeaktadır (Akkan 2012).

2.1.14. Sağlık Çalışanlarında Empatinin ve Empatik İletişimin Önemi

Sağlık sektörü, insanlarla yüz yüze iletişimi gerektiren, temelinde insana yardım etmeyi barındıran bir hizmet sektörüdür. Sağlık çalışanlarının iletişim becerileri, sağlık hizmetlerinin sunumunda büyük öneme sahiptir. Hastalık anında, kişinin başkalarına bağımlılık durumunun oluşması, hasta açısından iletişim ihtiyacını arttırmaktadır. Sağlık çalışanları için de mesleki başarı, etkili iletişim becerisini gerektirmektedir.

Sağlık sektörünü diğer hizmet sektörlerinden farklı kılan en önemli unsur, hizmet verilen kişilerin içerisinde buldukları sağlık sorunlarının hastaların kendilerine ve yakınlarına getirdiği psikolojik sıkıntılardır. Bu sıkıntılar kızgınlık, korku, endişe, üzüntü, umutsuzluk ve kaygı gibi duygularla dışarıya yansımaktadır. Hastalar fiziksel sorunlarını daha kolay dile getirebilirken, psikolojik sıkıntılarını daha zor ifade etmektedir. Bu şartlar altında sağlık çalışanlarının kurmaya çalıştıkları etkili iletişimin en önemli ayağını hastayla güven ortamının sağlanması oluşturmaktadır.

İnsanlar arasında güvene dayalı ilişkiler kurulmak istendiği zaman empatinin yardımcı bir unsur olarak ortaya çıkması olasıdır. Empati kurma kuşkusuz bir beceriye dayanmaktadır ve zaman içerisinde geliştirilebilir. Bir süreç sonrasındaki denemelerle empati kurma becerilebilir. Kendisine empati ile yaklaşılan kişi kendisini anlaşılmış hissetmekle beraber rahatlar. Empatinin kişilerarası ilişkilerdeki olumlu tarafı burada, empati kuran kişinin diğerinin güvenini kazanması ve kendisini daha da açmaya

başlamasıyla ortaya çıkar (Özbek 2005). Sağlık çalışanlarının empatik iletişim kullanması aynı zamanda hasta memnuniyetini arttıracaktır ve bu durum hastanın moralini yükselterek bireyin genel sağlık durumuna pozitif etki edecektir. Kalender ve Uludağ'a göre (2004) de iki taraf arasındaki ilişki ve iletişimin istenilen düzeye ulaştırılması teşhis ve tedavinin başarıyla sonuçlanmasına, gereksiz harcamaların önlenmesine ve hastaların hoşnutsuzluklarının giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Duygusal ve zihinsel bir çaba ve iletişimin bileşeni olan empati, etkili iletişim ihtiyacının duyulduğu neredeyse her alanda kullanılmaktadır. Yardımlaşmayı arttırıp sosyal davranışlara olumlu katkı sağlayan empati, diğer kişi odaklı olan duygusal bir cevap eylemidir (Aydın 2009).

Sağlık çalışanları, sağlık durumunda bozukluk yaşayan kişilere hizmet verirken sadece fiziksel değil duygusal sorunların çözülmesine de yardımcı olurlar. Hastanın gereksinimlerini ortaya çıkarabilmek için onu doğru şekilde anlayabilmek gerekir ve bu empatik iletişimle hastanın duygusal alanına girebilmekle ilişkilidir (Seymen 2007). Wilson ve Kneisl empatik anlayış olmadan kişilerin duygusal dünyalarına girmenin mümkün olamayacağını söylemektedir ve gerçek anlamda bir yardım yapılamayacağını belirtmektedirler (Tutuk ve ark. 2002). Sağlık hizmetlerinin özünde insanlara yardım bilincinin olması gerektiği göz önüne alındığında, sağlık çalışanlarının hastalarla olan ilişkilerinde daha sağlıklı iletişim kurmak için empatik iletişimi bir tutum haline getirmesi gerekmektedir.

Sağlık çalışanlarının hastalarına karşı duyarlı olması gerekmektedir ve Pala (2008), empati ile duyarlılık kavramlarının önemli ölçüde birbiriyle ilişkili olduğunu söylemektedir. Duyarlı insanların başkalarının duygularını fark etme ve onlar gibi hissetme olasılıkları daha fazladır. Ayrıca sağlık çalışanının, hastada gözlemlediği öfke, endişe, üzüntü, depresyon ve kızgınlık gibi duyguları ve nedenlerini anlamlandırabilmesi için empatik yaklaşım gerekmektedir.

Yapılan çalışmalarda, hasta davranışlarını yüzeysel olarak değerlendiren hemşirelerin, hastaların sadece o anlık isteklerini yerine getirdikleri, hastaların verdikleri mesajın altında yatan duyguyu anlamadıkları ve hastalara olumsuz tepkiler vererek öfkelenedikleri gözlemlenmiştir (Tekmen 2010). Bir başka çalışmada Olson ve Hanchett (1997), hemşirelerin empatik yaklaşımlarının hastaların sıkıntılarının

azalmasına yardımcı olduğu sonucuna varmıştır. Yılmaz (2011) tarafından yapılan araştırma sonucunda ise empatik eğilim ile iletişim becerileri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Sağlık alışanlarının hastalarına yardımcı olabilmeleri, empatik eğilime sahip olmalarını ve empati becerilerinin istenilen düzeyde geliştirilmiş olmasını gerektirir. Bu nedenle her ne kadar uzun süreli bir eğitim gerektirse de empatik eğilim ve empatik beceri, mesleki eğitim sırasında kazandırılmalı, mesleki uygulama ve hizmet içi eğitimlerle de geliştirilmelidir. Bu konuda yapılan çalışmalar, eğitimle empatik iletişim becerilerinin geliştirilebildiğini göstermektedir (z 1998).

Örgütler, en önemli kaynaklarından birisi olan insan unsurunu, özellikle ağı yakalamak, yapısal devamlılığını sağlamak ve rekabet edebilmek için en etkili şekilde kullanmalıdırlar (Kaya ve Zerenler 2014). Bu bakımdan, sağlık çalışanlarının empati düzeylerini geliştirmek için verilecek hizmet içi eğitimler, sağlık kurumlarını da avantajlı konuma getirecektir.

2.2. Saldırganlık

Saldırganlık, insanlık tarihinden beri gerek yiyecek elde etmek için, gerekse türünü ve neslini korumak, toprak elde etmek, sahip olduğu otoriteyi koruyup geliştirmek gibi insanın varoluşunu sürdürme amacıyla gösterdiği davranış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak insanların iç içe yaşadığı modern toplumlarda sosyal ilişkilerin gelişmesi, saldırgan davranışları kabul edilebilir olmaktan çıkarmıştır.

Son yıllarda, toplumda yaşanan saldırganlık ve şiddet ile ilgili yazılı ve görsel basında yer alan haberler, bireylerde derin bir kaygıya neden olmaktadır. Haberlerde suikast, savaş gibi toplumsal düzeyde saldırganlık örnekleriyle birlikte, sağlık çalışanlarına karşı şiddet, kadına karşı şiddet, darp, tecavüz ve çocuk istismarı gibi bireysel düzeyde saldırganlık örneklerine de rastlamaktayız. Saldırganlığın, insanlığın bir parçası mı yoksa belirli koşulların oluşturduğu bir durum mu olduğu birçok çalışmanın konusu olmaktadır.

2.2.1. Saldırganlığın Tanımı

Saldırganlığın kelime anlamının birçok birey tarafından bilindiği düşünülse de hangi davranışların saldırgan davranış olarak nitelendirileceği ve nasıl tanımlanacağı halen tartışılmaktadır. Şiddet, kızgınlık, düşmanlık, öfke ve zorbalık, saldırganlıkla birlikte ele alınan diğer kavramlar arasında yer almaktadır.

Bilim adamlarının bir kısmı saldırganlığı insanın doğasında var olan öldürme içgüdüleri olarak açıklarken, diğer bir kısmı da denetlenebilen ve önceden tahmin edilebilen öğrenilmiş bir sosyal davranış olarak ele almışlardır (Kabak 2009). Latince’de doğru anlamına gelen “a” ve adım anlamına gelen “grad” kelimeleri saldırganlık sözcüğünü oluşturmaktadır. İngilizce’de, saldırganlık kelimesinin yerine ileriye doğru hareket etme anlamına gelen “Aggression” kelimesi kullanılmaktadır (Şahin 2003). Aggression Buss’a göre bir eylemdir ve saldırının karşılığıdır. Buss, “Aggressiveness” kelimesinin ise saldırganlığa karşılık geldiğini ve bir kişilik özelliğini işaret ettiğini söylemektedir. Ayrıca Buss, saldırgan eylemlerle birlikte bulunan öfkeyi (anger) ise bir duygu olarak ele almaktadır (Ece 2014).

Latince kökenli bir sözcük olan saldırganlık, tüm canlıların temel içgüdü ve dürtülerinden birisidir. Yaşamı sürdürmek için belli ölçüler içerisinde, gerekli olan

davranışların itici gücü ve kaynağı olarak görülebilir (Köknel 2000). Saldırganlığın hayvan türlerinde cinsel içgüdüyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu davranış organizmaya hayatta kalmak için gereken temel ihtiyaçları sağlamak konusunda çevresinde uygun bulduklarını kullanma imkanı verir. Yani saldırganlık bir sınıra kadar normaldir (Güner 2006).

Saldırganlık kelimesi genel olarak, saldırmak üzere atılmak anlamıyla olumsuz bir davranış şekli olarak görülse de, temelinde bir yere ya da kişiye yaklaşma, bir şeye başlamak anlamlarına da gelmektedir. Ancak günümüzde daha çok canlı veya cansız herhangi bir objeye zarar verici, zedeleyici, yaralayıcı hatta öldürücü davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Kesen ve ark. 2007). Saldırganlık, daha çok zarar veren bir davranış olduğu için toplum tarafından kabul edilmemekte ve kınanmaktadır.

Kendisini ve başkalarını tanımasını kolaylaştırıcı bir süreç olarak, insanoğlunun varoluş sebeplerinden birisi olan saldırganlık, aynı zamanda yenmek, yönetmek, hakimiyeti sağlamak için yapılan güçlü, etkili bir hareket, yıkıcı ve yok edici davranış olarak da tanımlanmaktadır (Efiltili 2008). Türk Dil Kurumunda saldırganlık kelimesi, bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr 20 Mayıs 2016). Saldırganlık kavramı, bir başka kişiyi kasıtlı yaralama ya da zarar verme davranışdır (Feldman 2012). Bilgin (1995) ise saldırganlığın tanımını, bireyin bilinçli olarak karşısındaki kişiye zarar verme eğilimi olarak yapmaktadır. Yapılan bu iki tanıma yakın olarak Deptula ve Cohen'e (2004) göre ise saldırganlık genel olarak, bir başka kişi ya da kişilere zarar vermeyi hedefleyen davranış olarak tanımlanmaktadır.

Bir başka tanıma göre saldırganlık, biyolojik temelleriyle birlikte toplumsal temelleri de bulunan canlı ya da cansız bir objeye zarar verme ile sonuçlanan davranışlar olarak da tanımlanmaktadır (Butovskaya ve Kozintsev 1999). Saldırganlık davranışı, psikiyatride ayrı bir klinik tablo olarak düşünülmemektedir ve yaygın bir semptom olarak psikiyatrik bozuklukların büyük çoğunluğunda ortaya çıkmaktadır (Baykız 2003).

Freedman, Sears ve Carlsmith, saldırganlığı tanımlarken o davranışın altında bulunan niyetin belirleyici etmen olduğundan bahsetmektedir. Saldırganlık ancak

niyetten de söz edilerek daha anlamlı bir şekilde tanımlanabilmektedir. Freedman ve arkadaşları saldırganlığı, başkalarını incitme niyetiyle yapılan her türlü eylem ya da davranış olarak tanımlamaktadır. Ancak bir kişinin niyetine göre bir yargıya varmak saldırganlık tanımının bir sınırlılığıdır (Adıgüzel 2012). Buss, niyet gibi subjektif bir kavramın saldırganlığın tanımına uygun olmadığını düşünmektedir. Çünkü niyeti objektif olarak değerlendirmek mümkün değildir ve hareketi gerçekleştirenin niyeti her zaman doğru olarak bilinemez. Buss'a göre saldırganlık, saldıranın birisine hoş olmayan uyarılar göndermesidir (Tiryaki 1996).

Anderson ve Bushman (2002) ise saldırganlığı, bir başka bireye doğrudan zarar verme amacıyla yapılan herhangi bir davranış olarak tanımlamıştır. Kazara zarar vermek ve yararlı eylemlerin olası zararları saldırganlık değildir. Örneğin bir diş hekiminin diş tedavisi esnasında neden olduğu ağrı saldırgan davranış olarak görülemez. Budak (2003) saldırganlığın tanımını, öfke, düşmanlık, engellenme, rekabet, korku gibi durumlardan kaynaklanan ve karşısındakine zarar vermeyi, ona engel olmayı, onu durdurmayı veya kendisini korumayı hedefleyen sembolik, sözel ya da fiziksel her türlü davranış olarak tanımlamaktadır.

Geniş bir tanım olarak saldırganlık, bireyin güçlü bir şekilde hissettiği kendini ifade etme arzusu ile insanlara seçim hakkını tanımadan, bencilce üzerek, değersiz görerek, emrederek, küçük düşürmeye çalışarak duygularını, düşüncelerini, isteklerini ifade etmesi ve kendi haklarını koruması olarak tanımlanmaktadır (Hotaman ve Şahin 2009). Endişe, baskı, korku, kaygı, can sıkıntısı, düşmanlık, kin, nefret, acı, aşırı sinir duyarlılığı, köpürme, öfke gibi duygular saldırganlığın ortaya çıkmasında tetikleyici faktörler olabilmektedir (Köknel 2000). Ayrıca açlık, susuzluk gibi fizyolojik ya da sevgi, ilgi, dokunma gibi ruhsal gereksinmelerin karşılanmaması veya engellenmesi de insanı saldırgan hale getirebilmektedir (Ayan 2007).

İnsan doğası farklı psikolojik ekoller tarafından değişik şekillerde tanımlanmış olmasına rağmen, bütün ekollerin üzerinde birleştiği nokta, insanda saldırganlık eğiliminin var olduğu şeklindedir (Beyleroğlu 2001). Nasıl tanımlanırsa tanımlansın her bireyde az veya çok var olduğu kabul edilen saldırganlık, kişinin kendisine ya da başkasına zarar veren olumsuz bir davranış biçimini ortaya koymakta ve tasvip edilmeyen sosyal bir beceriyi anlatmaktadır (Kırımoğlu vd. 2008). Fakat bu eğilim, insanların saldırganlık duygularını, saldırgan davranışlara dönüştürecekleri anlamına

gelmez. Saldırgan davranışlara neden olan farklı faktörler, insanların bu duygularını davranışa dönüştürmelerine yol açmaktadır.

2.2.2. Saldırganlıkla İlgili Temel Kavramlar

2.2.2.1. Şiddet

Saldırganlık ve şiddet terimleri gündelik dilde aynı kelimelermiş gibi kullanılsa da bilimsel olarak birbirlerinden farklı anlamlar taşımaktadır. Saldırganlığın bir sonucu olan şiddet kavramı, psikolojik ve fiziksel zararlarının yanı sıra ölümlerle sonuçlanmasından dolayı toplumdaki arındırılması gereken davranışlardan birisidir.

Şiddet olgusu, insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkmıştır ve birçok bireysel ve toplumsal öge ile birlikte karmaşık bir yapı ortaya koymaktadır. Bu sebeple şiddeti tanımlamak da kolay olmamaktadır. Şiddet olgusu günümüzde bireysel ve toplumsal boyutta sık sık karşılaşılabileceğimiz bir olgudur ve çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Eziyet, korkutma, sindirme, baskı, öldürme, cezalandırma, başkaldırı, her toplumda farklı derecelerde ancak sürekli biçimde günlük yaşamda rastlanan şiddet türleridir. Bir başkasını öldürme, sakat bırakma veya yaralayarak zarar vermeyi içerdiği için şiddet genel anlamda gücü aşmaktadır. Bu tür davranışları, başkasına karşı tehdit oluşturmayı ve insana fiziksel ve ruhsal ya da maddi açıdan zarar veren her davranışı şiddet olarak değerlendirebiliriz (Kocacık 2001). Maddi olarak şiddet, nesnelere çarpıtmak, hasara uğratmak ya da yok etmek için zor kullanılmasıyla, zihinsel olarak şiddet ise kimliklerin tecavüze uğramasıyla gerçekleşmektedir (Gümüldağ 2004).

Güç ve saldırganlık kavramlarının şiddet ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Gücün birey, gruplar veya toplumsal düzeyde zarar verici nitelikte saldırgan bir eğilimle kullanılmasına genel olarak şiddet denilebilir. Bu kavramların birbirini besleyerek zincirleme süreçte şiddeti ortaya çıkardığı gözlenir. Şiddeti tanımlamanın güçleşmesi, saldırgan eğilimlerin boyutu ve niteliğinden kaynaklanmaktadır. Saldırganlık, zaman zaman bireysel düzeyde içgüdüsel bir eylem olarak tanımlanırken, kimi zamansa toplumsal düzeyde kolektif etkileşimin bir ürünü olarak algılanmaktadır (Ayan 2006).

Şiddet, saldırganlığın altında yer alır ve saldırganlığın davranışa yansımış hali olarak açıklanabilir. Olweus'a göre şiddet, bir kimsenin fiziksel olarak veya herhangi bir nesne yardımıyla bir başka bireyi ciddi biçimde yaralaması ya da zarar vermesidir. Aslında şiddet de bir saldırganlık biçimidir ve temel özelliği fiziksel güç kullanımına dayalı ve eşit olmayan güç ilişkisinin olması, süreklilik özelliği taşıması ve kasıtlı yapılmasıdır (Gümüş 2011).

Şiddet kelimesi sert ya da acımasız kişilik, güç anlamına gelen Latince Violentia'dan gelmektedir. Yine Latince'de Violara kelimesi ise bir fiildir ve değer bilmemek, kurallara karşı gelmek ve şiddet kullanarak davranmak anlamına gelmektedir. Bu iki kelime de güç, erk, yetke, bedensel güç kullanımı ve şiddet anlamıyla birlikte bolluk, nitelik, öz ya da asıl anlamına gelen Vis ile bağlantılıdır (Michaud 1996). Fransızca'da ise şiddet (violence) kelimesi, birine baskı ya da güç uygulayarak, o kişiye isteği dışında bir şey yapmak veya yaptırmak anlamına gelmektedir. Şiddet eylemiyse, bedensel ya da psikolojik olarak acı çektirme veya işkence, saldırı, kaba kuvvet, vurma, yaralama, zorlama olarak tanımlanmaktadır. Şiddet, saldırganlığın bir türüdür ve bazı tanımlamalarda saldırgan davranış sürecinin bir uç noktası olarak belirlenmiştir (Başoğlu 1998).

TDK sözlüğüne göre şiddet kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir ve karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma anlamına gelmektedir (www.tdk.gov.tr 15 Haziran 2016). Şiddet, ölüm gibi aşırı zararı amaçlayan saldırganlıktır. Tüm şiddet davranışları saldırganlıktır, fakat saldırgan davranışların birçoğu şiddet içermemektedir. Örnek olarak bir çocuğun diğer bir çocuğu üç tekerlekli bisikletten itmesi saldırganlık olarak kabul edilebilirken şiddet olarak görülmemektedir (Anderson ve Bushman 2002).

Dünya Sağlık Örgütü şiddet kavramını, “kendine, bir başkasına, grup ya da topluluğa yönelik olarak ölüm, yaralama, ruhsal zedelenme, gelişimsel bozukluğa yol açabilecek ya da neden olacak şekilde fiziksel zorlama, güç kullanımı ya da tehdidinin amaçlı olarak uygulanması” olarak tanımlamaktadır (WHO 2002). Şiddet, insanlarda doğal olarak var olduğu kabul edilen saldırganlık eğiliminin bireysel ya da toplumsal boyutta diğerine zarar verecek biçimde dışa vurulması olarak da tanımlanabilir (Ayan 2007).

Bir başka tanıma göre şiddet insanlarda, kanuna uymamak, hakaret etmek, kişiye zarar vermek, onurunu kırmak, sükunet ve huzura son vermek; birisini incitmek, canını acıtmak için zor kullanmak, hırpalamak, bir kişinin hakkını çiğnemek, yıkıcı aşırı davranışlarda bulunmak, aşırı derecede öfke ifade etmek şekillerinde kendini gösteren davranışlardır (İrgil 2000). Bir hareketin bir kuvvetin veya gücün değerlendirilmesi, sert hareket etmek, sert davranmak, kaba kuvvete başvurmak şeklinde de tanımlanan şiddet sözcüğü, aşırı duygu durumunu, bir olgunun yoğunluğunu ve sertliğini, kaba sert davranışı, eylemi nitelendirir. Şiddet, saldırgan davranışları, beden gücünün kötüye kullanılmasını, kaba kuvveti, yakan, yıkan ve yok eden eylemleri, taşlı, sopalı, silahlı, bıçaklı saldırıları, ferde ve topluma zarar eylemlerini kapsamaktadır (Çağlayan ve Fişekçioğlu 2004).

Şiddete yönelen gençlerin empatiden yoksun bir karaktere sahip oldukları, kontrol hissinden yoksun oldukları, ümitsizlik hissine kapılmış ve çoğunlukla anti sosyal davranışlar içerisinde oldukları görülmektedir. Arkadaşlarının karşısında herhangi bir saygısızlıkla karşılaşmaları durumunda saldırgan ve şiddet içeren tavırlarla hareket etmektedirler. Birçok genç, arkadaş baskısıyla da birlikte kolayca saldırgan olabilir ve şiddet içeren davranışlar sergileyebilir (Gül ve Güneş 2009).

Günümüzde şiddet farklı tiplerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birkaçı aşağıdaki şekillerde gerçekleşmektedir (Doğan ve Subaşı 2004).

- a) **Kendine Dönük Şiddet:** Bireyin kendi bedenine yaptığı zarar verici hareketler ve intihar davranışlarıdır.
- b) **Kişilerarası Şiddet:** Partnere yönelik, ailede eşe, çocuğa veya ailenin yaşlı bireyelerine uygulanan şiddet davranışıdır. Toplumda ise bir diğer kişiye, bir kişi ya da küçük bir grup tarafından uygulanan şiddettir.
- c) **Kollektif Şiddet:** Devletler, militan gruplar, organize siyasi gruplar veya teröristler tarafından gerçekleştirilen şiddet olaylarıdır. Kan davaları, sokakta şiddet, çete şiddeti ve azınlıklara yönelik şiddet bu tür şiddete örnek olarak gösterilebilir.
- d) **Diğer:** Okulda ve spor olaylarında şiddet, insan ve organ ticareti, pornografi ve medya şiddetidir.

Günümüzde araştırmacılar, medyadaki şiddeti de şiddet sınıflandırmaları içerisine dahil ederek doğal ve suni, gerçek ve varsayıma dayananlar olarak dörde ayırmaktadırlar. Bu ayrıma göre doğal şiddet, gerçek şiddet olaylarının medya tarafından gösterilmesidir. Suni şiddet, örneğin çizgi filmlerde gösterilen gerçek dışı şiddet türleridir. Gerçek şiddet, fiziksel ve psikolojik olarak zarar verme amacına yöneliktir ya da böyle bir zarar vermenin yarattığı etkilerin medya tarafından halka sunulması olarak tanımlanabilirken, varsayılan şiddet ise bu tür davranışların bir ön koşul olarak medya tarafından halka sunulması olarak tarif edilmektedir (Tufan 2003).

şiddet eğilimli kişiliklerin gelişiminde rol oynayan etkenlerin harekete geçmesi olarak da tanımlanabilen şiddet kavramını besleyen en önemli faktörler üç grupta toplanmaktadır. Bu faktörlerden ilki aile ve evre, ikinci faktör eğitim, ncs ise en önemli faktörlerden birisi sayılabilecek medyadır. Medya, kişilik gelişiminde şiddete karşı sergiledikleri tutum ve davranışlarla bireylerin hayata bakış tarzları ve dünya görüşleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Ayan 2006). Medyanın, fanatik eğilimlerin gelişimi üzerindeki etkisi, spor, din, siyaset ve sağlık gibi alanlarda yaşanan şiddet olaylarında görülmektedir.

2.2.2.2. Öfke

Öfke kelimesi ve saldırganlık benzer iki kavram olarak görünse de eş anlamlı kelimeler değildir. Saldırganlık bir davranıştır fakat öfke bir duyguyu ifade etmektedir. Her saldırgan davranış yaşanılan öfkenin üzerine sergilenmemektedir ve her öfke saldırgan davranış sergilemeye neden olmamaktadır.

Duygular zerine yapılan ilk kuramsal araştırmalar 1800'l yıllardayken öfke duygusunun ele alınması ve incelenmesi 1900'l yılların ortalarında olmuştur. Yani duygularla ilgili yapılan araştırmalara kıyasla öfke duygusunun psikoloji alanında incelenmeye başlaması oldukça yeni sayılmaktadır (zmen 2004). Öfke kavramı, yoksun bırakılma, kısıtlanma, engellenme, tehdit edilme, saldırıya uğrama vs. gibi durumlarda hissedilen ve genel olarak neden olan şeye ya da kişiye yönelik şu veya bu şekilde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun negatif bir duygudur (Budak 2003).

TDK szluğnde öfke, engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr 16 Haziran 2016).

Saldırganlık ve öfke duygusunun biçimi ve şiddeti bireylere göre kişiden kişiye değişmektedir. Eğer kişi günlük hayatta engellenmelerle karşılaşırsa öfke, öfkenin kontrol edilemediği durumlarda da saldırganlık ve şiddet davranışı ortaya çıkmaktadır (Kesen ve ark. 2007). Çeşitli kaynaklarda öfke, bireysel bir tehdit algılandığında ya da engellenme ile karşılaşıldığında tehdidin özelliğine göre yaşanan güçsüzlüğün, çaresizliğin ve yetersizliğin oluşturduğu bunalıma karşı gelişen hoşnutsuzluk sonucu kızgınlık ve şiddete kadar değişebilen bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Tambağ 2004).

Luhn'a göre öfke kızgınlık duygusundan sonra gelişir. Bir olay ya da kışkırtılma sonucu tetiklenen kızgınlık düşünceleri davranışlara yansımaktadır. Kontrol edilemezse kızgınlık artar ve şiddetlenir. Şiddetlenen kızgınlık, uzun süren şiddetli, acı verici ve tahrip edici öfkeli düşünce ve eylemleri başlatır. Öfke, kişilerin kızgınlık duygusu yaşadıklarında bu duyguya gösterdikleri bir duygu, işaret, bir tepkidir (Bıyık 2004). Biaggio (1989), öfkenin, engellenme, haksızlığa uğrama, küçümsenme gibi rahatsız edici uyarıcıları ortadan kaldırmaya yönelik güçlü bir duygu olduğunu belirtmektedir.

Bilişsel-davranışçı yaklaşım düşüncelerinin temel varsayımlarından birisi, bilişin duygu ve davranışı etkilediği yönündedir. Saldırganlığın duyuşsal bileşenini oluşturan öfkenin ortaya çıkmasında bireyin durumu algılama biçimi ve duruma ilişkin yorumları da etkili olabilir. Hata yapmayla ilgili tahammülsüzlük ve duyarlılık ile başkalarının gözünde edinildiği varsayılan kişilik değerini koruma çabası öfke düzeyi yüksek kişilerde iki temel düşünce yapısıdır. Öfke, bireyin duruma ilişkin kişisel kötülük algısı yorumlarından kaynaklanmaktadır. Algılanan kötülük, suç dışsallaştırma haklılık düşüncesiyle öfkeyi oluşturur. Dolayısıyla öfkenin bilişsel boyutu, düşmanlık veya olumsuz inançları yansıtır (Yavuzer ve Karataş 2013). Deffenbacher'e (2011) göre de öfkeye sebep olan bilişsel yapı, kişinin kendisine haksızlık yapıldığı şeklindeki düşünce, diğer bireyin saldırı, intikam veya cezayı hak ettiği düşüncesi, başkasını dışsallaştırma, suçlama gibi atıfları içerisinde barındırmaktadır.

Öfke duygusu çoğunlukla bireylerin farkında olmadan yaşadıkları bir duygudur. Biyolojik olarak sinir sisteminin, içsel ve dışsal istekler, davranışlar ve baskılar karşısında verdiği stres tepkileri öfke duygusuna eşlik eden tepkilerdir

(Özmen 2004). Kişi bireysel bütünlüğünü tehdit eden faktörlerle başarılı bir şekilde mücadele edemezse, bu durumun etkileri psikolojik olarak birçok şekilde ortaya çıkabilir ve öfke, düşmanlık ve kızgınlık duygularının yaşanmasına neden olabilir (Olmuş 2001). Tafrate ve arkadaşlarına göre (2002) öfke, istenmeyen ve beklenmeyen bir davranış karşısında hemen hemen tüm insanların yaşadığı temel bir duygudur. Doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen normal bir tepki olan öfke kavramı, diğer duygular gibi son derece doğal olan, sağlıklı olarak ve evrensel bir şekilde ifade edildiği zaman yapıcı ve kişiler arası iletişimi düzeltici olabilen bir duygudur (Soykan 2003).

Deffenbacher, öfke duygusu insanların çok yaşadığı bir duygu olmasına rağmen bu duyguyla alakalı yanlış anlaşılmalara olduğunu belirtmektedir. Öfke, herkesin yaşadığı, planlanan değil içsel bir duygudur. Çok farklı görünümde ortaya çıkmaktadır. Bireyleri psikolojik olarak uyarılmış durumda tutan, güçlendiren etkisinin yanı sıra, insanları incitebilir. Öfkenin ortaya çıkardığı davranışsal tepkiler, öğrenilen tepkilerdir ve bu yüzden değişebilir. Ayrıca öfke, ani ortaya çıkabilen bir duygudur (Balkaya 2001). Bireyin öfkesini tutarak bastırması sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Öfkenin ifade edilmesi ileride ortaya çıkabilme ihtimali olan saldırgan davranışları azaltacaktır (Saydanoğlu 2011).

Bilişsel yaklaşımda ise öfke duygusu bilişsel, fizyolojik, duygusal ve davranışsal yapının ortak bir sonucu şeklinde görülmektedir. Bu yaklaşıma göre öfke, kontrol altına alınması gereken bir duygudur ve öğrenme ilkelerine göre, kişinin öfke içeren davranışlarının altında yatan temel düşüncenin değiştirilmesiyle kontrol altına alınabilir (Kutlu 2014).

2.2.3. Saldırgan Davranış Teorileri

Saldırganlığın içgüdüsel mi yoksa sonradan kazanılan bir davranış türü mü olduğu, insanların saldırgan davranışlarına ilişkin tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Saldırganlık ve şiddet kavramlarını temellendiren kuramlarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler genelde doğuştan ve çevreci kuramlar olarak iki farklı şekilde incelenmektedir.

Bu teoriler hakkında araştırma yapan bazı bilim insanları, saldırganlığı insan doğasının bir parçası olarak, bir diğer kısmı ise çevre etkinliklerine bağlı olarak ortaya

çıkan davranış türü olarak ele almaktadır. Saldırganlığın doğası açısından oldukça fazla görüş bulunmaktadır. Ancak bu görüşler tamamen doğuştan gelenler, sonradan kazanılanlar ve doğumdan gelip daha sonra aktifleşen saldırganlık eğilimleri olarak üç ana boyutta araştırılmaktadır. İnsan doğası üzerine farklı ekoller, insanda saldırgan eğilimlerin var olduğu üzerinde birleşmektedir (Köksal 1991).

2.2.3.1. İçgüdü Kuramları

Saldırganlığı açıklamaya çalışan en eski kuramlar içgüdü kuramlarıdır. Freud dahil olmak üzere birçok bilim insanı, saldırgan davranışların içgüdüsel olarak doğuştan var olduğunu savunurken bazı diğer biyolojik yaklaşımlar ise genetik yapıdaki bazı kromozomlarla hormonların saldırganlıkta önemli rol oynadığını savunmaktadır. Birçok davranış bozukluğunun doğal ifadesini bulamamış saldırganlık eğiliminden kaynaklandığını belirten Freud, saldırganlığın dışı vurulmadığı takdirde insanın içinde belli bir enerji olarak birikeceğini ifade etmiştir (Kağıtçıbaşı 1999).

Saldırgan davranışların tüm türlerde var olduğunu gözlemleyen araştırmacılar bu davranışın içgüdüsel olduğunu öne sürmüşlerdir. Fakat bu görüşlere sonradan getirilen eleştiriler saldırgan davranışların sadece içgüdülere ve biyolojik faktörlere bağlanamayacağı yönünde olmuştur.

2.2.3.1.1. Psikoanalitik Kuram

Freud'un kurucusu olduğu kabul edilen bu kurama göre insanlar da hayvanlar gibi saldırganlık içgüdüleri ile doğarlar ve bu içgüdü insanları saldırgan davranışlara yöneltir. Freud'un kuramında yaşamdan alınan bütün zevkleri yaşam içgüdüleri (eros) kapsamaktadır ve yaşam içgüdüleri, yaşamdan zevk aldırarak ve acıları engellemektir. Diğer içgüdü olan ölüm içgüdüleri (thanatos) bireyleri saldırganlığa iten içgüdüleri simgelemektedir. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi yaşam içgüdüleri, bireysel yaşamın ve soyun sürekliliğini sağlamaktadır ve bu içgüdüleri çalıştıran enerji türüne libido denilmektedir. Ölüm içgüdüleri içinse yaşamın amacının ölüm olduğunu söyleyen Freud, her insanda bilincinde olmadığı bir ölüm isteğinin bulunduğu inanmaktadır. Ölüm içgüdülerinin bir türevi olarak ele alınan saldırganlık, bireyin kendisine dönük yıkıcı eğilimlerinin dış dünyadaki objelere çevrilmesidir. İnsan, yaşam içgüdülerinin gücü tarafından kendisini yok etme isteği engellendiği için çevresine karşı yıkıcı davranır ve diğer insanlarla savaşır. Bu iki içgüdüden ölüm içgüdüleri baskın olursa

sonuç kişinin kendisini cezalandırması ya da intihardır. İnsanlarda gözlemlenen saldırgan davranışlar ölüm içgüdüsünün dışı yöneltilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat birçok insanda, yaşam içgüdüleri ölüm içgüdüsünü kontrol altında tutarak zarar verici amacına ulaşmasını engellemektedir (Yavuzer 2009).

Önceleri saldırganlığın engellenmiş libidodan kaynaklandığını öne süren Freud, bireylerin neşesinin ve haz peşinde koşan dürtülerinin engellenmesinin onları saldırgan tepkiler vermeye ittiğinden bahsetmiştir. Saldırganlık kuramının gelişiminde önemli bir yeri olan Birinci Dünya Savaşı esnasında, kitle ölümlerine de tanıklık eden Freud ölüm içgüdüleri kavramını geliştirmiştir (Burger 2004). Freud'a göre yıkıcı davranışlar, içgüdüleri tatmin ettiği için saldırganlığı azaltmak mümkün değildir. Bu bakış açısına göre Freud'un saldırganlığa ilişkin görüşlerinin iyimser olmadığı görülmektedir. Ona göre saldırganlık kaçınılmazdır ama saldırganlığın kişilerarası ilişkilerde ne şekilde ifade edileceğini düzenlemek mümkündür (Sağkal 2011).

Savunucu ve yıkıcı saldırganlık olarak iki tür saldırganlıktan bahseden Fromm ise Freud'un düşüncesini geliştirmenin diyalektik insanlık görüşünü gerektirdiğini savunmaktadır. İnsan ve hayvanların yaşamlarını sürdürebilmek için sergiledikleri saldırganlığı gerekli ve zararsız olarak gören Fromm, yıkıcı saldırganlığı sadece insanda bulunan yaşamı yok etme amacı taşıyan saldırganlık türü olarak kabul etmektedir. Fromm'un "çürüme belirtisi" olarak gördüğü üç olgu insanı yıkmak için yıkmaya ve nefret etmek için nefret etmeye götürmektedir. Bu üç olgu, hastalıklı narsizm, birlikte yaşayan insanlar arasındaki kandaşla cinsel ilişki saplantısı ve ölüm sevgisidir. Sağlıklı insanlarda bu üç olguya karşılık insan sevgisi, yaşam sevgisi ve bağımsızlık gelmektedir (Fromm 2008).

Fromm'a göre insan, hayattaki tehdit edici unsurlardan kaçarak ya da ikinci metod olarak onları yok ederek kurtulmaya çalışır. Bu noktada yıkıcılık, insanoğlu için güçsüzlük ve kaygı gibi duygulardan kurtulmanın bir yoludur. Kendisini tehdit edici buldukları insanları ve yaşam koşullarını yok etmeye çalışan insanlar, her ne kadar yıkıcılık bilinçaltılarında bulunsalar da bu durumu bir mantığa oturtmaya çalışırlar. Bilinçaltılarında yalnızlık, güçsüzlük gibi duygularını yenmeye çalışırken, hoşlanmadıkları insanları yok etme çabalarını görev duygusu, din, vatanseverlik gibi kavramlarla desteklerler (Burger 2006).

Fromm aynı zamanda oyunlu şiddet, tepkisel şiddet, öç alıcı şiddet ve ödünleyici şiddet gibi kavramlardan söz etmektedir. Oyunlu şiddet, şiddetin en normal biçimidir. Oyunlarda ortaya çıkan şiddetin asıl amacı yıkıp yok etmek değil, beceri göstermektir. Tepkisel şiddet, korkudan kaynaklanmaktadır ve bireyin kendisinin ya da bir başkasının yaşamını, malını, onurunu ve özgürlüğünü korumak için kullanılmaktadır. Öç alıcı şiddet ve ödünleyici şiddet hastalığa daha yakın olan şiddet şekilleridir. Öç alıcı şiddet, savunma amacından ziyade zaten alınmış olan zararın sonucuna dönük yıkma, yok etme eylemidir. Ödünleyici şiddet ise, üretemeyen, yaratamayan bireylerde bulunan güçsüzlüktür. Bu kişiler içlerindeki güçsüzlüğü, tabancası, bıçağı veya kuvvetli bileği ile kendisinin ya da başkalarının içlerindeki yaşamı yok ederek aşabilir (Fromm 2008).

Saldırganlığı Freudyen terminolojide inceleyen bir başka bilim insanı Adler, ilk kuramını 1908 yılında geliştirmiştir. Ona göre saldırganlık, tüm gereksinimlerin doyumu için çabalayan ve tek bir organa bağlı olmayan bir içgüdüdür. Kişinin kendisine ya da bir başkasına dönük olabilir. Adler'e göre spor ve savaş içerisindeki davranışlar da bir çeşit saldırganlıktır fakat ancak hiddetli bir kavga saf saldırganlık örneği olabilir. Adler daha sonra ölüm ve saldırganlık içgüdülerini reddederek saldırgan davranışları kişinin içgüdüsünden çok günlük yaşam mücadelesinin içerisinde yaşadığı temel endişe duygusuna bağlamıştır. Endişe sorununu insanlara karşı çıkararak çözmeye çalışan kişi saldırgan olarak nitelendirilmiştir (Kozcu 1984).

2.2.3.1.2. Etiyolojik Kuram

Hayvan davranışlarının incelenmesi sonucu Konrad Lorenz tarafından ortaya atılmış bir kuram olan etiyoloji kuramı, saldırganlığın öğrenilmeyen doğuştan gelen bir davranış olduğunu savunan bir diğer içgüdü kuramıdır. Freud'un aksine saldırgan davranışların, dışarıdan gelen uyarıcılar tarafından tetiklendiğini savunmaktadır.

Lorenz, dar alanlara kapatılan aynı türden birçok hayvanın kaçınılmaz olarak saldırganlaştığını gözlemlemiştir. Bölgecilik olarak bilinen yer darlığına gösterilen bu tepki içgüdüsel olarak ortak yaşama durumuna karşı gösterilen saldırgan bir tepkidir (Toraman 2009). Ancak bu tepkiyi bütün türlere genellemek doğru değildir. Bazı türler içerisinde bu olgu gözlemlenebilirken, insanlarda kalabalığa karşı verilen saldırgan

tepkiyi gözlemlemek neredeyse mümkün değildir ve saldırganlık içgüdülerinin bir kanıtı olarak düşünülemez.

Hayvanlar yaşamını tehdit eden ortamda, bir tepki olarak saldırganlaşırken, insanlar zihinsel işlevleriyle yaşamını tehdit edecek olan tehlikeli ortamı önceden sezip, geçmiş yaşantısından da deneyimlerine dayanarak amaçlı ve planlı bir şekilde tehlikeyi karşılamaya hazırlanırlar. Bu hazırlık esnasında başka kişilerden, kuruluşlardan ya da toplumlardan destek arayışına da girerler. İnsanlarda ve hayvanlarda saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri farklı şekillerde ve sebeplerle ortaya çıkarlar. İnsanlar beslenme, korunma gibi ihtiyaçları bulunmamasına ve tehdit altında olmamalarına rağmen kendi türüne saldıran, yaralayan, işkence yapan ya da sistematik olarak öldüren tek canlıdır (Köknel 2000).

Lorenz, saldırganlığın tüm diğer organizmalarda da bulunan kavga etme içgüdülerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu içgüdü ile ilgili enerji her insanda farklı oranlarda üretilmektedir. Biriken bu enerji ve saldırganlığı ortaya çıkaracak uyarının varlığı ve yoğunluğu saldırgan davranışların gösterilmesine neden olmaktadır. Saldırganlık kaçınılmazdır ve zaman zaman kendiliğinden boşalabilmektedir. Sinir sisteminde devamlı biriken enerji bir şekilde dışarı çıkmak durumundadır. Herhangi bir uyarın olmasa da bir kabın içerisinde biriken gaz zayıf bir noktadan bir süre sonra patlayacaktır. Saldırganlık da bu şekilde meydana gelmektedir. Saldırgan davranışın hedefi, saldırganlığın gerçek nedeni değil yalnızca görünen bahanesidir. İnsanlar, baskı, zulüm, haksızlık ve savaş gibi nedenler için değil gerçekte saldırgan oldukları için saldırırlar (Güner 2006).

Lorenz'e göre saldırganlık canlı türlerine hizmet etmektedir. Türler, aralarından en sağlıklı ve güçlü liderleri seçerek, en iyileri basamağın en üstünde bırakır, türün yaşadığı sosyal üniteye hiyerarşi belirlenir ve gelecek nesillere daha fazla kaynak bırakılır. Hayatta kalmayı ve türlerin korunma şansını arttıran bu olaylar saldırgan davranışların sayesinde gerçekleşmektedir (Tiryaki 1996). Psikoanalitik ve etiyolojik kuramın savunucuları ortak olarak saldırganlığı insan doğasının kaçınılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Fakat psikoanalitik kuramının araştırmacıları saldırganlığı yıkıcı bir davranış olarak görürlerken etiyolojik kuramın araştırmacıları, saldırganlığı yaşam koşullarına uyum sağlamaya yardım eden bir davranış olarak ele almaktadırlar.

2.2.3.2. Biyolojik Kuram

Biyolojik kurama göre saldırganlık, biyolojik ve genetik etkilerden soyutlanarak yalnızca içgüdülerle açıklanamaz. Canlılar içgüdülerinin yanında aynı zamanda genetik ve biyolojik durumlarının etkisiyle de saldırgan davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu kuramın savunucuları insanlar ve hayvanlar üzerinde çeşitli araştırmalar ve deneyler yaparak kuramın gelişimine katkı sağlamaya çalışmışlardır.

Biyolojik kuram, saldırganlığa daha çok beyin, merkezi sinir sistemi ve endokrin sistemdeki bozuklukların neden olduğunu öne sürmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalarla bu tezlerini destekleyen araştırmacılar beyin ile merkezi sinir sisteminin saldırgan davranışlara ve şiddete neden olan hormonlar salgıladıkları sonucuna varmışlardır. Diğer bazı bulgular ise erkeklik hormonu olan androjenin beyin işleyişiyle birlikte kas ve fiziksel gelişimi de etkileyerek saldırgan davranışlara neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca kadınların regl dönemleri ile bireylerin uzun süreli fiziksel ve organik rahatsızlıklarının hormonal değişime neden oldukları ve saldırganlık düzeylerinin bu dönemlerde arttığı savunulmaktadır. Geçmişte yapılan araştırmalarda çevresel değişkenler üzerinde daha fazla duruluyor, gelişimsel ve sonradan olan beyin hasarları üzerine daha nadir araştırma yapılıyordu. Fakat son yirmi yılda nöropsikiyatrik ve nörolojik sorunların saldırgan bireylerde daha fazla görüldüğü ileri sürülmektedir (Şahan 2007).

Hipotalamusun bazı bölgelerinin zayıf elektrik şoku ile uyarılması sonucu hayvanların saldırgan davranışlar gösterdiğini ortaya koyan çalışmalar, korteks denetimini yitirmiş durumdaki beyni hasarlı insanların saldırgan davranışa neden olmayacak bir uyarana karşı saldırgan tepkiler verebileceğini göstermiştir (Ustabaş 2011). 1950'lerden beri süregelen çalışmalar neticesinde iç salgı bezlerinin korku, kaygı, kızgınlık ve öfke gibi duyguların artmasına sebep olarak saldırganlığı arttırdığı ve bireyleri şiddet eylemlerini sergilemeye ittiği kabul edilmiştir. Ayrıca erkeklerin kadınlardan daha fazla şiddet davranışı sergilemeleri iç salgı bezlerinin etkisini güçlendirir niteliktedir (Taşkesen 2011).

Saldırganlık ile kromozom konusunu ilişkilendiren bilim insanları erkeklerde bulunan Y kromozomunun saldırgan davranışlara neden olup olmadığını

araştırmışlardır. Yeni doğan her 500 bebekten birisinin bir fazla Y kromozomuyla (XYY) dünyaya geldiğini ortaya koyan çalışmalar Jacobs ve arkadaşlarının 1965 yılında yaptığı araştırmadan sonra daha fazla ilgi görmüştür. Jacobs ve arkadaşları çeşitli suçlardan akıl hastanelerine yatırılmış erkek suçlularda normal nüfusa oranla daha fazla XYY anormalliğine rastlandığı sonucuna varmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda yapılan birçok araştırma fazla Y kromozomu ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi çürütmüştür (Morgan 2015).

2.2.3.3. Davranışçı Bilişsel Kuramlar

2.2.3.3.1. Engellenme-Saldırganlık Kuramı

1939 yılında John Dollard ve arkadaşları tarafından ortaya atılan engellenme-saldırganlık kuramı saldırganlığın içgüdüsel bir davranış olduğunu reddetmekte ve tepkisel bir davranış olduğunu ileri sürmektedir. Bu kurama göre, amaca yönelik bir davranışın engellenmesinin, saldırganlık dürtüsünü oluşturacağı ve hedefe zarar verici bir davranışı başlatacağı savunulmaktadır (Morgan 2015).

Engellenme, elde etmek istediğimiz bir nesneye, erişmek istediğimiz belli bir amaca ulaşmamız ya da gereksinimlerimizin giderilmesi önlenmesi zaman ortaya çıkan olumsuz duygudur (İrgil 2000). Engellenmenin yarattığı huzursuzlukla saldırganlık doğru orantılıdır ve Dollard'a göre saldırganlık, huzursuzluk karşısında bireylerin gösterdiği ilk tepkidir. Bebekleri süttten yoksun bırakarak yapılan deneyler, yoksunluk düzeyleri ile kızgınlık dereceleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve Dollard ve arkadaşları tarafından toplumsal yaşamın farklı yönlerine engellenmiştir (Michaud 1996). Dollard ve arkadaşları (1939), engellenme-saldırganlık kuramını üç temel iddia üzerine kurmuşlardır. Bu iddialara göre, tüm engellenmeler saldırganlığa yol açmaktadır, tüm saldırganlıklar yalnızca engellenmelerin sonucudur ve engellenme sonucu ortaya çıkan gerginlik saldırganlık davranışıyla ifade bulunduğunda azalacaktır (akt. Arıcak 1995).

Engellenme-saldırganlık kuramı ilk ortaya atıldığında her türlü engellenmenin saldırganlığa yol açacağı kesin bir dille ifade edilmişti. Fakat zaman içerisinde yapılan araştırmaların sonuçları engellenmenin keyfi mi olup olmadığının saldırgan davranışlara yol açma olasılığını değiştirdiğini ortaya koymuştur. Keyfi engelleme ya da zorlamalar kişinin onu kendisine zarar vermeyi amaçlayan bir eylem olarak

algılamasına neden olur ve saldırganlık olasılığını artırır. Fakat engellenme kaza sonucu ya da haklı bir nedene dayalı olarak algılanırsa saldırganlık olasılığı da düşer (Freedman ve ark. 2003). İnsanoğlunun yaşam mücadelesinin içerisinde, gereksinimlerini karşılamaya dönük çabaları oldukça sık engellenmekte ve bu engellenme de bireyde şüphesiz hayal kırıklığı gibi bazı olumsuz duygu ve davranışlara neden olmaktadır. Engellenme sonucu hayal kırıklığı yaşayan birey saldırganca davranışlar göstererek bu engelleri aşmaya çalışır.

Bireylerin, engellenme karşısında gösterdikleri tepkiler kişilik yapıları ve geçmiş tecrübelerinden etkilenmektedir. Her bireyin sahip olduğu deneyimler, benzer engellenme durumlarında farklı saldırganlık eğilimleri göstermelerine neden olabilir. Bireyin o an içerisinde bulunduğu durum, benzer olaylara geçmişte gösterdikleri tepkiler, bu tepkilerin sonuçları, engellenmeyi düşmanca görüp görmediği ve engellenmenin kızgınlık haricinde bazı tepkiler doğurması (suçluluk, endişe gibi) engellenme ile saldırganlık arasında basit bir ilişki kurulmasını zorlaştırmaktadır (Kaplan 2012).

Bu kuram Fromm (2008) tarafından sadece engellenmeye bağlandığı için yeterince açık olmadığı eleştirisi almıştır. Engellenmede en önemli faktör insan kişiliğidir. Ayrıca engellenmenin eylemin yapıldığı sırada mı yoksa öncesinde mi yapıldığı, engellenenin hayvan mı, çocuk mu yoksa yetişkin mi olduğu önemli değişkenlerdir.

Berkowitz'in engellenme-saldırganlık kuramına olan farklı bakış açısına göre, çevreden gelen tiksindirici her uyarın ve engellenme saldırganlığa yol açmayıp, güçlü dürtüleri doyurmaya yol açabileceği gibi, kaçış davranışıyla sonuçlanan korku duygusunu da yaratabilmektedir. Bireyin kendini güçsüz olarak algılaması ve olayların yaratabileceği sonuçlardan çekinmesi halinde, engellenmenin doğuracağı sonuç kızgınlık değil, korku olabilmektedir. Ayrıca Berkowitz, doğuştan ve sonradan öğrenilen öğelerin bir etkileşim içerisinde saldırganlığa yol açabileceğini savunmuştur (Asma 2008).

Dollard ve arkadaşları oluşturdukları kurama getirilen eleştiriler karşısında bazı ilkelerin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Engellenmenin farklı şiddet, süre ve sıklıkta yaşanması bireylerin birbirinden farklı saldırgan tepkiler

vermesine neden olacaktır. Örneğin, aç birinin yemeğinin gelmemesine gösterdiği tepkiyle, bir dersten on dakika geç çıkmasına gösterdiği tepki birbirinden farklıdır. Çünkü bu iki durumun oluşturduğu gerginliğin şiddeti birbiriyle aynı değildir. Ayrıca altı ay işsiz kalan birisiyle bir hafta işsiz kalan bir bireyin suça yönelme süreleri, engellenmeye uğradıkları süre aynı olmadığı için birbirinden farklıdır. Engellenmenin sıklığı da sergilenen saldırgan davranışta önemli rol oynar. Ayrıca bireyin sergileyeceği saldırgan davranış neticesinde göreceği tepkiler saldırganlığın biçim ve niteliğinin belirlenmesinde önemli bir etkidir. Saldırgan davranış sonucunda, ceza görme, dışlanma, yeni bir engellenmeyle karşı karşıya kalma ya da onay görmeme riski, bireyi sözel saldırganlık veya iğneleme gibi tepkilere yöneltmektedir (Karaduman 2012).

Sonuç olarak, engellenmeyi saldırganlığın nedeni olarak gören engellenme-saldırganlık kuramı saldırganlığı tam olarak açıklayamadığı için çeşitli eleştiriler almaktadır. Ayrıca bu kuram araçsal saldırganlık ve savunucu saldırganlık gibi engelleme olmaksızın yapılan saldırgan davranışlara tam olarak açıklık getirememektedir.

2.2.3.3.2. Bilişsel Kuram

Bilişsel kurama göre, her bireyin durumlara ve olaylara ilişkin algıları onların nasıl tepkilerle karşılık vereceklerini belirler. Bu yüzden yaşamda karşılaşılan çeşitli durumlar her bireyde farklı tepkilere neden olur. Kişilerin olaylar karşısındaki bilişsel değerlendirmeleri saldırgan tepkiler verip vermeyeceklerini belirler. Saldırganlığın öğrenilmesinde model alma ya da gözlem kadar, kişinin bilişsel kapasitesi ve bilgi işleme stratejileri de önemlidir.

1970’li yıllarda psikoloji alanına bilişsel psikolojinin de hakim olmasıyla beraber saldırganlığın doğasını anlamaya ilişkin yeni görüşler ortaya atılmaya başlamıştır. Saldırganlık üzerine yapılan çalışmalara bilişsel psikolojinin de katkılarıyla bireyin bilişsel kapasitesi ve becerileri de eklenmiştir (Pakaslahti 2000). Bu kuram, tüm sosyal davranışların sosyalleşme sürecinde oluşturulmuş şemalarca yönlendirildiğini savunmaktadır ve saldırganlık da bir sosyal davranıştır. Gelişimsel süreçte yaşantılar ve gözlemler hayata bakış açısının temelini oluşturan şemaları oluşturmaktadır. Kişinin dikkatini çeken ipuçları, doğuştan sahip olduğu nörolojik ve

fizyolojik özelliklerin de etkisiyle gözlemlenerek saldırgan davranışların fark edilip şemalaştırılmasını sağlar. Bu şemalar bilişsel sisteme yerleştirilirken daha önce depolanmış birbiriyle ilgili diğer şemalarla ilişkilendirilmekte ve belli bir düzen içerisinde yeni bir örüntü oluşturulmaktadır. Bireyin beklentileri, algıları, duygu ve düşünceleri şemaların hafızada depolanmasında, yeniden çağrılıp işe koşulmasında etki etmektedir. Bu yüzden her gözlenen saldırganlık davranışı saldırganlık şemasına dönüştürülmemekte ve hafızadaki şemalarla ilişkilendirilmemektedir (Huesmann 1988).

Bilgi işleme süreçleri, sosyal ipuçlarının kodlanması, ipuçlarının yorumlanması, alternatif tepkiler oluşturma, oluşturulan tepkilerin değerlendirilmesi, gösterilecek tepkiye karar verilmesi ve davranışa dökülmesi olarak beş aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada kişinin herhangi bir duruma tepki vermesi bu davranışı fark etmesiyle gerçekleşir. Bu aşamada yaşanan durumla ilgili olan ipuçları toplanır, değerlendirilir ve sisteme yerleştirilir. İkinci aşamada sisteme yerleştirilen gözlemler değerlendirilir. Sosyal çerçeveyi daha iyi anlamak amacıyla karşıdaki bireyin davranışına ilişkin yorum ve yüklemeler yapılmaktadır. Üçüncü aşamada bireylerin var olan şemalarındaki davranış repertuarları yeniden gözden geçirilir ve alternatif tepkiler oluşturulur. Dördüncü aşamada birey nasıl tepki vereceğine karar verdikten sonra bu davranışın sonuçlarını, toplum tarafından kabul edilip edilmeyeceği, davranışların kendisini amacına ulaştırıp ulaştıramayacağı ve bu davranışı becerip beceremeyeceği gibi açılardan ele alır. Son aşamada ise birey uygun davranışı sergiler (Kurtyılmaz 2005).

Bilişsel kuramcılarının araştırmalarına göre, saldırgan modeller, bilişsel öğrenme yoluyla yeni saldırgan davranış kapılarının öğrenilmesini sağlar. Modelin saldırgan davranışlarının ödüllendirilmesi, dolaylı pekiştirme yoluyla bu davranışların taklit edilme olasılığını artırır. Ayrıca arada bir pekiştirme programlarının uygulanması bu davranışların sergilenme sıklığını da arttırmaktadır. Saldırganlık bu şekilde oldukça yerleşik bir davranış kalıbı haline gelir ve söndürülmesi oldukça güçleşir (Köksal 1991). Ayrıca heyecanlı ve kızgınlık duyguları yaşayan bir çocuğun saldırganlık içeren davranışları bilişsel sistemine dahil etme olasılığı sakin bir çocuğa göre çok daha yüksektir (Huesmann 1988).

2.2.3.3.3. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramı, saldırganlığın doğuştan, içgüdüsel ya da engellemeyle gelen bir davranış olmadığını, toplumsallaşmanın bir sonucu olarak, öğrenmeler sonucu kazanıldığını savunmaktadır. Bu kurama göre, bireyi saldırganlığa iten güçler içsel olmaktan çok dışsaldır.

Sosyal öğrenme kuramını, ilk kez 1947 yılında kullanan Julian Rotter'e göre insan, hayatına etki edebilen yaşam deneyimlerini etkileyebilme yeteneğine sahip olan bilinçli bir varlıktır. Ancak dış uyarıcı ve pekiştirenler de insan davranışlarını etkilemektedir. Günümüzde, sosyal öğrenme kuramıyla beraber ilk akla gelen araştırmacı Albert Bandura'nın sistemi, davranışçı olmakla beraber bilişsel özellikler de taşımaktadır (Güner 2006).

Sosyal öğrenme kuramı, saldırgan davranışların kaynaklarının çok çeşitli olduğunu, geçmiş deneyim ve öğrenmeden, dış durumsal etmenlere kadar çok geniş değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İlaveten saldırganlık ve şiddet, nesiller boyunca öğrenilmiş bir davranış kalıbıdır. Geçmişteki deneyimler saldırganlığın ne zaman, hangi durumlarda ve de ne sıklıkla ortaya çıkacağını belirlemektedir. Çocuklar model olarak aldıkları ana babalarının davranışlarından, nasıl davranmaları gerektiğini öğrenirler, aile ve dış çevreden edindikleri saldırgan modellere özenerek saldırgan davranışlarda bulunurlar (Kaynak 2013).

Bandura ve arkadaşları saldırganlık kuramını açıklarken konuyu üç aşamada ele almışlardır. İlk olarak saldırganlığın kökeni, daha sonra saldırgan davranışın nasıl geliştiği ve öğrenildiği, son olarak da saldırgan davranışın nasıl süreklilik kazandığıdır (Köksal 1991). Sosyal öğrenme kuramının savunucularına göre saldırgan davranış iki temel yolla öğrenilmektedir. İlki, model alma yoluyla saldırgan davranan modellerin izlenmesiyle (gözlem ve taklit yoluyla), diğeri ise saldırgan davranışın sonucunda ödül ya da ceza alınmasıyla (seçmeli pekiştirme), yani araçsal öğrenmeyle (Karaduman 2012).

Model alma yolu ile öğrenme sürecinde, gösterilen saldırgan tepki ve davranışların sonuçlarını, kişi üçüncü bir göz olarak dışarıdan gözlemleyerek öğrenmektedir. Çocuklukta başlayan bu öğrenme sürecinde çocuklar, çevrelerini, ebeveynlerini ve kendileri için önemli kişileri gözlemleyip, onları model alarak,

saldırganlığın hangi durumlarda kabul edilebilir olarak, kime karşı, ne zaman ve nasıl gösterilebileceğini öğrenmektedirler. Ayrıca karşıdan gelen hangi davranışın saldırgan tepki gerektirdiğini ve hangi durumlarda saldırganlığının haklı algılanabileceğini de çocuklar model alma yoluyla öğrenirler (Kurtyılmaz 2005). Genelde taklit etmenin, model davranışının aynen tekrarlanması olduğu düşünülür. Fakat izleyenler aynı zamanda modelin gösterdiği davranışların arkasındaki kuralları da keşfedip yeni davranışlar üretirler. Örnek olarak bir çocuk, dil öğrenirken “ağaç-ağaçlar” kelimesinden “-ler, -lar” eklerinin çoğul anlamını kavrayınca bunu hiç duymadığı kelimelere de uygulayabilir (İrgil 2000).

Modelin ne kadar güçlü, başarılı ve toplum tarafından sevilen birisi olduğu model alınmasında birer etkidir. Ancak çocuğun bireysel özellikleri, o bireyi model alıp almayacağını belirler. Çocuklar hayatlarının ilk yıllarında temel modeller olarak anne-babalarını seçerler. Bu yüzden hem temel pekiştirme kaynağı hem de başlıca taklit modelleri oldukları için, bir çocuğun gelecekteki saldırgan davranışı, büyük oranda anne ve babasının ona ve birbirlerine karşı davranışlarının niteliğine bağlı olmaktadır (Freedman ve ark. 2003).

Doğrudan pekiştirme ve cezalandırma saldırgan davranışları öğrenmedeki en temel mekanizmadır. Araçsal öğrenme, insan ve hayvan davranışlarının temel amacı olan acıdan kaçınma ve haz alma ilkeleri üzerine kuruludur. Birey, saldırgan davranışı sonucunda ödül almayı bekliyorsa daha sık saldırgan davranış sergilerken, ceza alacağını düşünüyorsa daha az saldırgan davranış sergiler. Saldırganlık, bireyin gereksinimlerinin birçoğunu karşılaması açısından bir ödül kaynağı sayılabilir (Anderson ve Bushman 2002).

Gözlem yoluyla, başkalarının denediği yeni davranışların olası sonuçları da öğrenilebilmektedir. Bandura'nın dolaylı pekiştirme adını verdiği bu süreç bilişsel bir süreçtir. Bu şekilde kişi bir davranışta bulunmadan önce o davranışın sonuçları hakkında beklentiler geliştirir (İrgil 2000). Araçsal öğrenmeye göre herhangi bir davranış ödüllendirilir, pekiştirilirse o davranışın ileride tekrarlanma olasılığı artar. Saldırgan davranışta bulunduğu için ödüllendirilen bir birey, farklı durum ve ortamlarda da saldırgan davranışlar sergiler. Para, sosyal çevreden onay alma, oyuncak, kişinin kendisiyle gurur duyması pekiştirici olabilir (Kaplan 2012).

2.2.3.4. Genel Saldırganlık Modeli

Oldukça karmaşık bir yapısı olan saldırgan davranışları, yalnızca belli açılardan ele aldıkları için yeterince açıklayamayıp oldukça eleştirilen diğer saldırgan davranış kuramlarının üstüne saldırganlığı daha bütünsel açıklayabilmek için Genel Saldırganlık Modeli ortaya atılmıştır. Genel saldırganlık modeli, daha önce ileri sürülen kuramlardaki birçok faktörü içerisinde bulundurmaktadır.

Bu model ilk olarak 1995 yılında Anderson, Deuser ve DeNeve tarafından öne sürülmüştür. Daha sonraki yıllarda Anderson ve Bushman (2002), Anderson ve Carnagey tarafından yapılan çalışmalarla geliştirilmiştir (Atay 2015). Genel Saldırganlık modelinin uyarıcı, rota ve sonuç olmak üzere üç önemli bileşeni bulunmaktadır. Bu modelin ilk bileşeni saldırgan davranış sergileyecek bireyin kişisel ve durumsal faktörlerinin girdilerine odaklanır. Kişisel faktörler kişilik özellikleri, cinsiyet, inançlar, tutumlar, değerler, uzun süreli hedefler ve geçmiş hikayesini içerir. Durumsal faktörler ise saldırganlık belirtileri, provokasyon, hayal kırıklığı, ağrı ve rahatsızlık, ilaçlar ve teşviklerdir. İkinci bileşen rota ise uyarıcı faktörlerin oluşturduğu bilişsel (düşmanca düşünce ya da senaryolar) , duygulanım (ruh hali ve heyecan, ağrının öfkeye neden olması gibi anlamlı motor tepkiler) ve uyarılma (fiziksel ve psikolojik) yoluyla saldırgan davranışların harekete geçmesidir. Üçüncü ve son bileşen sonuç ise bireyin bazı karmaşık değerlendirme ve karar verme süreçlerinin sonrasında dürtüsel ya da tasarlanmış bir eyleme girişmesidir (Anderson ve Bushman 2002).

Eklektik olan genel saldırganlık modeli saldırganlığın temelinde kişisel ve çevresel değişkenlerin birlikte yer aldığını öne sürmektedir. Bireyin genetik yatkınlığı, kişilik özelliği ve tutumları onu saldırganlığa yönlendiren kişisel değişkenlerdir. Ayrıca kişisel özellikler çevresel faktörlerle etkileşim halindedir. Çevresel değişkenler olarak, engellenme, kışkırtma, saldırgan çağrışımda bulunan nesnelere (silah) ya da ipuçları (şiddet içeren televizyon programları, sinema ve oyunlar), ödüller, saldırgan olan modellerin gözlenmesi, kötü koku, acı hissetme, sıcak hava, alkol ve ilaç ele alınmaktadır (Kurtyılmaz 2005). Bir başka ifadeyle, saldırgan davranışların nedenlerini anlayabilmek için çevresel değişkenler de ele alınmalıdır çünkü kişisel özellikler çevresel faktörlerle etkileşmektedir. Genel saldırganlık modeli, saldırganlığın gelişimsel sürecini ve saldırgan davranışların nedenlerini daha kapsamlı

bir şekilde ele aldığı için konuyu diğer kuramlara göre daha bütünsel bir şekilde açıklamıştır.

2.2.4. Saldırgan Davranış Türleri

Saldırgan davranışlar hakkında birçok araştırmacının farklı kuramları olduğu gibi, çeşitli türlere ayırarak yaptıkları saldırganlık sınıflandırmalarında da farklılıklar bulunmaktadır. Saldırganlığın çok boyutlu bir kavram olması, çeşitli sınıflandırmaların yapılmasındaki nedenlerden birisidir. Araştırmacıların, özgeci saldırganlık, izin verilmiş saldırganlık, proaktif saldırganlık, reaktif saldırganlık, ilişkisel saldırganlık, yumuşak-savunucu saldırganlık, kırıcı-yıkıcı saldırganlık, uyuma götürücü-uyumu bozucu saldırganlık ve atılganlık gibi farklı saldırganlık türlerinden söz ettiği görülmektedir.

Freedman ve arkadaşları (2003) saldırganlığı özgeci, düşmanca ve izin verilmiş saldırganlık olmak üzere üçe ayırmaktadır. Özgeci saldırganlık, güvenlik görevlisinin bir saldırganı etkisiz hale getirmek için kullandığı saldırganlık türü gibi toplum tarafından kabul edilebilir saldırganlıktır. Düşmanca saldırganlık, suikast, cinayet gibi toplumsal olarak onaylanmayan saldırganlık türüdür. Üçüncü tür olan izin verilmiş saldırganlık ise, tecavüze yeltenen birini engellemek için saldıran bir kadın örneğindeki gibi toplumsal kurallar dışına çıkmayan saldırgan davranışları içerir.

Diğer bazı araştırmacılar ise saldırganlığı proaktif ve reaktif saldırganlık olarak ikiye ayırmaktadır. Kuramsal olarak temelini engellenme-saldırganlık kuramından alan reaktif saldırganlık engellenme ve provokasyona karşı gösterilen savunmacı, misilleyici tepkilerdir. Proaktif saldırganlıkta, temelini sosyal öğrenme teorisinden almaktadır ve çevresel pekiştiricilerle kontrol edilen kasıtlı ve amaçlı bir davranıştır (Sütçü 2006).

Bir başka saldırganlık türü ise ilişkisel saldırganlıktır. Bu saldırganlık türünde birey, bir başkasının akran ilişkilerine ve özsaygısına zarar verme ve onu bu şekilde incitme amacındadır. Genellikle dedikodu yaymak, tehdit etmek ve kişiyi dışlamak şeklinde gösterilen bu saldırganlık şeklini kadınlar daha çok sergilemektedir (Kaplan 2012).

Toraman'a göre (2009), uyuma götürücü ve uyumu bozucu türden iki saldırganlık türü daha bulunmaktadır. Uyuma götürücü saldırganlık, yeni bir durumla karşılaşan bireyin kendisini baskı altında hissetmesi ve rahatsız eden etkene karşı saldırganlaşmasıdır. Engellenme yaşayan bir bireyin bu durumu ortadan kaldıramadığı zaman, gittikçe daha fazla saldırganlaşması uyumu bozucu saldırganlıktır, fakat bu tepki olumsuz durumu ortadan kaldırmaya yardımcı olmamaktadır.

Fromm (1995), saldırganlığı içgüdüsel ve davranışçı bir bakış açısıyla tanımlamış ve saldırganlığın sadece yıkıcılıktan ibaret olmadığını öne sürmüştür. Fromm'a göre saldırganlık ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, kalıtımsal olarak programlanmış, herhangi bir amaç içermeyen, savunma niteliğinde olmayan ve sadece insana özgü olan kırıncı saldırganlıktır. Diğeri ise, hayatta kalmaya yönelik savunma amaçlı, yaşama hizmet eden yumuşak saldırganlıktır. Fromm ayrıca yumuşak saldırganlığı da yalandan saldırganlık ve savunucu saldırganlık şeklinde ikiye ayırmıştır.

Saldırgan davranış türlerinden birisi olarak literatürde geçen atılganlık, kişilerarası iletişimi kurmada sağlıklı davranış biçimlerinden birisi olarak görülüp tam anlamıyla saldırgan olma anlamına gelmemektedir. Atılganlık, bireyin haklarını korurken, dürüst bir şekilde ve başkalarının haklarını göz önünde bulundurarak, duygularını ve inançlarını doğrudan ortaya koyma biçimidir. Bu davranış, kişinin kendisine saygısızlık ve haksızlık yapılmasına izin vermeden saygı çerçevesinde yapılmaktadır (Karabulut 2013).

Saldırgan davranış türleri hakkında yapılan ilk sınıflandırmalardan birisi Buss tarafından fiziksel-sözel, aktif-pasif ve doğrudan-dolaylı olmak üzere üç grupta yapılmıştır. Daha sonra Buss ve Durke'nin çalışmasından temel alan Buss ve Perry saldırgan davranışları, fiziksel ve sözel saldırganlık davranışları, öfke ve düşmanlık olarak dört boyutta incelemişlerdir (Köksal 2012). Buss ve Perry, fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlık türlerinin, saldırganlığın davranışsal bileşenini temsil ettiğini ve diğerlerini incitmeyi veya onlara zarar vermeyi amaçladığını belirtmişlerdir. Öfke ise saldırganlığın duygusal bileşenini oluşturmaktadır ve fizyolojik uyarılmayı ve saldırganlığa hazırlanmayı sağlamaktadır. Saldırganlığın, insanlar öfkeliyken ortaya çıkması daha olasıdır. Saldırganlığın bilişsel bileşenini temsil eden düşmanlık, acımasızlık ve haksızlık duygularını içermektedir (Felsten ve Hill 1999).

Literatür doğrultusunda saldırganlığı, nedenleri açısından araçsal saldırganlık, tepkisel saldırganlık ve düşmanca saldırganlık şeklinde; ifade edilmiş biçimlerine göre ise sözel-fiziksel, direkt-dolaylı, aktif-pasif olarak sınıflandırmak mümkündür.

2.2.4.1. Nedenlerine Göre Saldırgan Davranış Türleri

2.2.4.1.1. Araçsal Saldırganlık

Araçsal saldırganlık, kurallara uygun ya da uygun olmadan belirlenen bir amaç veya hedefe ulaşmak için gerçekleştirilen öğrenilmiş saldırganlık eylemleridir. Leonard'a göre, duygusal bir temele sahip olmayan araçsal saldırganlık, tamamen göreve ve amaca yöneliktir. Ayrıca karşıdaki kişiye acı ya da zarar vermek gibi bir amacı olmayan araçsal saldırganlık, bir amacın gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılmaktadır (Arslanoğlu 2012).

Araçsal saldırganlığın uygulanması sonrasında, kurbanın çektiği rahatsızlık önemsizleşebilir ve bazı dışsal ödüller kazanılabilir veya hoş olmayan uyaran durdurulabilir. Araçsal saldırganlığın, hoş olmayan uyaranı ortadan kaldırma ya da bu uyarandan kaçınma ve yiyecek, su, cinsellik, para, statü, baskın olma gibi ihtiyaçları giderme isteği, ortaya çıkma nedenleri olabilir. Bu gibi nedenler saldırganlığın ortaya çıkma ihtimalini güçlendirmektedir. Hırsızın, parayı elde etme isteği saldırgan davranışın ortaya çıkmasını tetikler ve kurbanı fiziksel anlamda zarar vermesine neden olur (Yılmaz 2013).

Birey, bir şekilde saldırgan davranışlar sergileyerek amacına erişmişse saldırgan davranış pekişir. Bu pekiştirme bireyde, saldırganlıkla hedeflenen amaca ulaşabileceği düşüncesini yaratır. Bazı araştırmacılar, araçsal saldırganlığı, amaç yönelimli saldırganlık, sosyal ödül ve onay amacıyla saldırganlık, sosyal rol olarak saldırganlık, emir altında saldırganlık ve saldırganlığa yöneltici karmaşık dürtüler olarak farklı başlıklar altında incelemişlerdir (Derwent 2007).

2.2.4.1.2. Tepkisel Saldırganlık

Tepkisel saldırganlık, korkutucu bir olay, sezilen bir tehdit veya düşmanlık niyetiyle yapılan kışkırtıcı davranışlara karşı gösterilen koruyucu, savunmacı ya da misilleyici tepkidir. Asıl amacı algılanan tehditi yok etmek, ortadan kaldırmaktır (Kula 2008).

Kuramsal olarak temelini engellenme sonrası saldırganlık hipotezinden alan tepkisel saldırganlık, engellenme ve kışkırtmaya verilen savunmacı bir tepkidir. Tepkisel saldırgan bir çocuk, tehdit edildiğinde ya da alay edildiğinde kolay bir şekilde öfkelenip karşılık verir (Akcan 2012). Saldırganlığın en yaygın biçimi olan tepkisel saldırganlık, öfke dolu, savunmacı, baskıcı ve duygusaldır. Tepkisel saldırganlık kaygı, dikkatsizlik gibi kişilik özellikleriyle ilişkilidir, bilişsel ve sosyal bilişsel yapılarda problemler bulunmaktadır. Tepkisel saldırganlar sıcakkanlı olarak nitelendirilebilirlerken, tepkisel saldırgan çocukların problem çözme stratejilerinde yetersizlikler belirlenmiştir (Topaloğlu 2013).

Tepkisel saldırganlık, önceden belirlenmiş olan amaçların gerçekleşmesini engelleyen olayların aniden çıkması ya da acıya neden olayların sonucunda ortaya çıkabilir. Hoşnutsuzluk, kin, aşırı öfke, kızgınlık ve alınganlık gibi duygular tepkisel saldırganlığa sevk etmektedir. Tepkisel saldırganlık, saldırgan davranışı göstermesine neden olan kişiye yönelik olarak yapılan saldırganlık ve tahrik eden kişilerin dışındakilere gösterilen saldırganlık olarak ikiye ayrılmaktadır (Özmaden 2004).

2.2.4.1.3. Düşmanca Saldırganlık

Kimi zaman, sözel saldırganlık şeklinde de görülebilen düşmanca saldırganlıkta saldırganın temel amacı, saldırıda bulunduğu kişiyi incitmek ya da yaralamaktır. Bu yüzden doğrudan zarar verme isteğiyle sergilenen saldırgan davranışlar da düşmanca saldırganlık kapsamına girmektedir (Bee ve Boyd 2009). İnsanlar duygusal açıdan fazla uyarıldıklarında, düşmanca saldırganlıklar ortaya çıkabilir. Örneğin, herhangi bir sebep yokken büyük kardeşin küçük kardeşini dövmesi ya da bir erkeğin karısına veya sevgilisine kıskançlık yüzünden saldırması düşmanca saldırganlık davranışlarıdır (Satılmış 2012).

Bushman ve Anderson'a göre, düşmanca saldırganlık ile araçsal saldırganlık arasında, davranışın temel amacı, öfkenin varlığı ve planlama, düşünme içermesi açısından en az üç fark bulunmaktadır. Düşmanca saldırganlıkta zarar vermek temel amaç iken, araçsal saldırganlıkta zarar vermek amaç değil araçtır. Örneğin saldırganın, bir adamın parasını çalmak için onu öldürmesi araçsal saldırganlıktır. Öfkenin varlığı açısından ise, düşmanca saldırganlıkta öfke bulunmaktadır ancak araçsal saldırganlıkta öfke bulunmamaktadır. Üçüncü fark olan planlama ve düşünme açısından, araçsal

saldırganlık planlı ve soğukkanlı olarak önceden tasarlanmış şekilde gerçekleştirilmektedir. Düşmanca saldırganlık ise plansız ve dürtüseldir, davranışın sonucu hesaba katılmamaktadır (Sütcü 2006).

2.2.4.2. İfade Ediliş Şekline Göre Saldırgan Davranış Türleri

2.2.4.2.1. Fiziksel-Sözel Saldırganlık

Fiziksel saldırganlık Berkowitz'e göre, bireyin fiziksel olarak kendisine ya da canlı cansız başka bir varlığa zarar verme veya acı çektirme amacı barındıran davranış şeklidir (Kula 2008). Birisine vurmak, itmek, tekmelemek gibi fiziksel temas içerikli saldırgan davranışlar fiziksel saldırganlığa, olumsuz isimler takma, alay etme ve tehdit gibi sözel ifadeler ise sözel saldırganlığa örneklerdir. İnsanların en sık karşılaştıkları saldırganlık türü olan sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlıktan daha yaygındır ve en az fiziksel saldırganlık kadar etkilidir (Satılmış 2012).

Genel olarak, fiziksel saldırganlığın yalnızca fiziksel, sözel saldırganlığınsa yalnızca psikolojik zarara yol açtığı düşünülmektedir. Fakat her iki saldırgan davranış türü de iki tür tahribata neden olmaktadır. Fiziksel saldırganlığa maruz kalan bireyler, fiziksel zararın yanı sıra uzun süre ya da ömür boyu duygusal olarak olumsuz etkilenmektedirler. Sözel saldırganlık ise zaman zaman bireyde sadece psikolojik rahatsızlığa yol açmakta, bazen de stres sonucu psikosomatik rahatsızlıklara neden olmaktadır (Dökmen 2008).

2.2.4.2.2. Aktif-Pasif Saldırganlık

Aktif saldırganlık, saldırgan davranış sergileyen bireyin karşısındaki kişiye zarar verme niyetiyle aktif bir şekilde saldırması, pasif saldırganlık ise, saldırganın aktif saldırıya ihtiyaç duymadan karşısındaki bireye zarar vermesidir.

Aktif saldırganlık, amaca yönelik bir saldırganlık şeklidir ve kurbanı acı çektirme, canını yakma asıl amaçtır. Aktif saldırganlığın tersi olan pasif saldırganlık, karşısındaki bireye tahribat vermek yerine, o kişinin amacını gerçekleştirmesine engel olmayı içerir (Bayram 2012). Herhangi birinin yardıma ihtiyacı olduğu anda onu görmezden gelme, ilgilenmeme pasif saldırganlığa örnek olarak gösterilebilir (Dalbudak 2012).

2.2.4.2.3. Doğrudan-Dolaylı Saldırganlık

Doğrudan saldırganlık, sözel ya da fiziksel olarak sergilenebilen, saldırganın, karşısındaki bireye zarar verme niyeti barındırdığı ve yüz yüze karşılaşmayı gerektiren davranış şeklidir. Dolaylı saldırganlık ise, yine bir başkasına zarar verme amacıyla yapılan fakat bir başkasının ya da objenin yardımıyla ortaya koyulan davranış şeklidir. Dışlama ya da reddetme amaçlı, diğer bireyin isteklerini umursamamak veya kabul etmemek dolaylı saldırganlığa örnek olarak gösterilebilir (Sütcü 2006). Aynı zamanda dolaylı saldırganlık, diğer bireyin malına zarar vererek fiziksel olarak ya da arkasından konuşarak sözel olarak ortaya koyulabilir.

Buss'un fiziksel-sözel, aktif-pasif ve doğrudan-dolaylı olarak üç sınıfa ayırarak yaptığı saldırganlık sınıflaması tablo 1'de verilmektedir. Bu tabloda yalnızca fiziksel değil, sözel olarak da sergilenebilen saldırganlığın, pasif ve aktif şekilde ortaya konulabildiği ve aynı zamanda dolaylı veya doğrudan olabildiği görülmektedir.

Tablo 1: Buss'a Göre Saldırganlığın Sınıflandırılması

Saldırganlık Türü	PASİF		AKTİF	
	Dolaylı	Doğrudan	Dolaylı	Doğrudan
Fiziksel	Gereken görevi yerine getirmemek.	Bir başka kişinin yolunu kapatmak.	Rahatsız edici şakalar. (el şakası)	Hedefe yumruk atmak.
Sözel	Onaylamamak (zamana bağlı olarak)	Konuşmayı reddetmek.	Kin besleyici dedikodu ve yalan söylemek.	Küfür etmek.

Kaynak: Shokoufeh 2012

2.2.5. Saldırganlığı Etkileyen Faktörler

Varoluşundan bu yana saldırgan davranışlar gösteren insanların, neden bu davranışları ortaya koydukları birçok bilim dalının ve bilim insanının cevaplamaya çalıştığı bir konudur. Hayvanlara göre, saldırganlık göstermesinin arkasında çok karmaşık nedenler yatan insanoğlunun yapısını geniş bir şekilde ele almak gerekmektedir.

Şiddet ve saldırgan davranışların oluşumuna neden olan faktörler her geçen gün şekil değiştirmekte ve artmaktadır. Bundaki en önemli etmen, insan saldırganlığının tek bir faktöre bağlı olmamasıdır. Saldırgan davranışların oluşumunda, kişilik özellikleri, sayısız eğilim ve iç içe geçmiş birçok faktörün çevresel koşullarla da birleşerek etkili olduğu düşünülmektedir (Huesmann 1988).

Saldırganlığa etki eden etmenler, cinsiyet ve kişilik, ailesel faktörler, sosyo-ekonomik çevre ve eğitim, durumsal faktörler, fiziksel koşullar, kitle iletişim araçları ve medya başlıklarıyla incelenebilir.

2.2.5.1. Cinsiyet ve Kişilik

Yapılan birçok araştırma, saldırganlıkta cinsiyetin önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Erkek çocuklarının kız çocuklarına oranla sorunlarını daha çok saldırgan davranışlar sergileyerek çözdükleri bilinmektedir.

Mitchell, erkeklerin fiziksel olarak saldırganlığa daha çok olanak sağlayan şekilde yetiştirilmiş olduklarını belirtmektedir. İnsanların, farklı gelişim dönemlerindeki saldırganlıklarıyla alakalı bazı bulgular öne çıkmaktadır. Hamile oldukları dönemde, androjen hormonu almış olan annelerin kızları daha fazla saldırgan davranışlar ortaya koymaktadırlar. Anaokulu döneminde, itme, vurma, kovalama ve bağırma gibi davranışları erkek çocukları daha fazla göstermektedirler. Ayrıca, çocukluğun ilerleyen dönemlerinde de erkek çocukları kız çocuklarından daha saldırgandırlar (Adıgüzel 2012). Ancak arkadaşlarını reddetme, toplum dışına itme ve dedikodu yayma gibi ilişki saldırganlık örnekleri hakkında yapılan bazı araştırmalarda, kadınlar erkeklerden daha saldırgandırlar (Batıgün 2004).

Sosyalleşme süreci içerisinde kız ve erkek çocukların davranışlarına karşı verilen farklı tepkiler, cinsiyetler arasındaki saldırganlık ilişkisinin önemli

nedenlerinden birisidir. Toplumda erkeklerin saldırgan tepkiler vermesine kızlara nazaran daha ılımlı bakılır. Kız çocuklarının bebekleriyle oynamaları beklenirken, erkek çocuklarının daha saldırgan oyunlar oynaması normal karşılanır. Hatta erkek çocuklar, kadınsı davranışlar edinilmesi kaygısından, saldırgan davranışlara sevk edilirler. Tüm bu nedenler, erkeklerin daha saldırgan olmalarındaki nedenlerden bir kısmıdır (Tuzgöl 1998).

Cinsiyet ile saldırganlık üzerine yapılan çalışma sonuçları arasında farklar görülmektedir. M. Toldos tarafından, 653 İspanyol üzerinde yapılmış olan deneysel çalışma sonuçları, saldırganlık açısından kadın erkek arasında bir farka ulaşamamıştır. Fakat fiziksel ve sözel saldırganlar, bütün yaş gruplarında erkeklerde daha sık gözlenmiştir. Korkut ise, 127 lise ve 43 üniversite öğrencisi arasında yaptığı karşılaştırmalı çalışmada, kadınların erkeklerden daha fazla ifade saldırganlık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır (Amirigargari 2013).

Saldırganlığı etkileyen bir diğer faktör olan kişilik kavramı, birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Genel olarak, kişinin çevresi ve kendi iç tepkileriyle olan ilişkisinde sergilediği bireyin kendisine özgü süreklilik ve bütünlüktür. Kişilik, bireysel olan tepkilerin bütünlüğü, iç tutarlılığı ve sürekliliği olduğu için, bireylerin karşılaştıkları olaylara yorumu, verdikleri tepkilerin niteliği ve yoğunluğu kişiliğe göre değişiklik gösterir. İnsanın toplumdaki değerini belirleyen önemli faktörlerden birisi olan kişilik, kişilerarası ilişkilerde belirleyici etkenlerdendir (Kabak 2009).

Bir başka tanıma göre kişilik, bir insanın düşünüş, duyuş ve davranış biçimlerini etkileyen etmenlerin kendine özgü görüntüsüdür. Bireyin, biyolojik ve psikolojik, kalıtsal ve edinilmiş tüm yeteneklerini, güdülerini, duygularını, alışkanlıklarını, isteklerini ve bütün davranışlarını içine alan kişilik, sürekli olarak içten ve dıştan gelen uyarıcıların etkisi altındadır. Özetle, kişiliğin oluşmasında insanın doğuştan gelen özelliklerini ve içerisinde bulunduğu çevrenin etkisini birlikte görmek mümkündür (Yelboğa 2006). Ayrıca saldırganlığa yatkınlık, şizofreni, anti-sosyal kişilik bozuklukları, psikopati ve paranoid bozukluklar gibi kişilik özelliklerindeki bazı etkenler saldırgan davranışları arttırmaktadır.

Freud'a göre kişilik, sürekli birbirini etkileyen id, ego ve süper egonun karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkar. Psikolojik enerjimizin kaynağı olan id,

bünyemizde gerilim ve öfke yaratmaması için aşırı enerji birikimine izin vermez. Fakat gerçek dünyadaki durumların üstesinden gelmekte yetersiz olan id, isteklerini gerçekleştirecek bir uyarıcıya, yöneticiye ihtiyaç duyar ve bu da egodur. Süper ego ise, id'in aksine dış dünyanın içimizdeki temsilcisidir. Bu bakımdan süper ego, toplumun içimizdeki polisi ya da jandarmasıdır. Bireyin cinsellik ve saldırganlık hakkındaki dürtülerini süper ego denetler (Karayılmaz 2006).

2.2.5.2. Ailesel Faktörler

İnsanın sosyalleşmesi ailede başlar çünkü ilk sosyal çevresi ailesidir ve aile, çocuğun, duygu, düşünce ve davranış örüntülerini şekillendirir. Bu yüzden aile, bireyin gelişiminde, karakterinde ve saldırganlığında önemli bir faktördür.

Anne ve babayla çocukları arasındaki ilişki ne kadar önemliyse, sadece anne baba arasındaki ilişki de bir o kadar önemlidir. Çünkü iyi bir iletişimi olmayan ve sürekli kavga içerisinde olan anne babadan, çocuk saldırgan davranışları öğrenebilir (Yalçın 2004). Bu yüzden saldırganlığa neden olan faktörlerin başında aile içi ilişkiler ve aile yaşantıları gelir. Çocukların saldırgan davranışlar edinmesinde, aile desteğinin zayıf oluşu oldukça etkilidir. Bu desteğin zayıf oluşu, ailede büyüyen çocuğun şiddete maruz kalma durumunda bununla etkili bir şekilde başa çıkamamasına ve bu yüzden saldırgan davranışlarda bulunma eğilimlerinin yüksek olmasına neden olmaktadır (Mazefsky ve Farrell 2005).

Anne babaların çocuklarını aşırı derecede disipline etmek istemesi ve bunu yaparken tutarsız olması, çocuklarına sevgi göstermeyip sürekli dövmesi, aile içindeki anne baba kavgaları, ebeveynlerin çocuklarına model olması sebebiyle çocuğu saldırgan davranışlara yöneltir (Erdemir 2012). Uluğtekin, tarafından yapılan bir araştırmada, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel düzeylerdeki anne-babaların gösterdikleri bazı tutum ve davranışların çocuklarda saldırgan davranışlara neden olduğu ortaya atılmıştır. Çocuklar beş yaşında iken annenin davranışları ile çocukların saldırgan tepkileri ölçülmüştür. Annenin baskıcı ve cezalandırıcı tutumunun, çocukta kendine dönük ve prososyal saldırganlığa yol açtığı ve haklardan yoksun bırakma, bir süre sevgi gösterilmemesi gibi cezaların da yansıtılmış saldırganlığı arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Durak 2006).

Bağlanma teorisinin temelini oluşturduğu saldırganlık ve aile ilişkisine göre de, çocuğun bağlanma figürüyle kurduğu ilişki eğer onu rahatlatan ve güvende hissettiren bir ilişki değilse, çocukta öfke ve kaygı duygularını doğurur. Bağlanma figürüyle ulaşılamaz ve duyarsız kurulan bir ilişki, çocuğun sıkça öfke duygusunu tatmasına neden olur. Bu sebeple daha fazla öfke ve kaygı duygularını yaşayan çocuk, ilişkilerine yönelik adaptif olmayan zihinsel modeller geliştirir. Yapılan bir çalışmada, güvensiz-kaçıngan bağlanma tarzı olan çocukların, yaşitlarını düşman olarak algılama eğiliminde oldukları ve kışkırtıldıklarında çok sert tepkiler verdikleri görülmüştür. Güvensiz bağlanma tarzı olan çocukların, güvenli bağlanma tarzı olanlara göre daha düşmanca, öfkeli ve fiziksel saldırgan davranışlar sergiledikleri ileri sürülmüştür (Çelik 2006).

Anne babalığa hazır olmayışı ya da çocuğun beklentilerine göre olmayışı gibi nedenlerden kaynaklanan, anne babanın çocuğu reddetmesi tavrı ve bunun sonucunda çocuğa karşı bilinçli veya bilinçaltı düşmanca duygular beslemesi, o çocuklarda siniri, öfkeyi, suça eğilimi ve saldırgan davranışları arttırmaktadır. Ayrıca Hatunoğlu'nun araştırmasında elde edilen bulgular anne-baba tutumları (demokratik, otoriter, ilgisiz tutumlar) ile saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Otoriter anne-baba tutumuyla yetişen bireylerin, demokratik tutumla yetişen bireylere göre daha fazla saldırganlık eğilimi gösterdiği ileri sürülmüştür (Yeğen 2008).

2.2.5.3. Sosyo-Kültürel Etmenler ve Eğitim

Bireylerin içerisinde yaşadıkları sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik çevre, kişinin birçok davranışına etki ettiği gibi saldırgan davranışlarına da etki etmektedir. Sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan farklı bölgelerde birbirlerine nazaran farklı suç oranlarının ve şiddet olaylarının yaşanması bu etkiyi destekler niteliktedir.

Bir bireyin içinde beslendiği en önemli öğelerden birisi kültürdür. İnsanlar buldukları kültür ile hayatlarını şekillendirir ve ona göre yaşarlar. Kendi kültürleri, sapkın veya saldırgan davranışları normal karşılaşırsa bu diğer kültürlerde bir sorun haline gelebilir. Toplumsal sosyo-kültürel yapı, kişilerin yaşam tarzlarını ve davranışlarını büyük oranda etkiler ve bireyler yaşamlarını bu davranışlara göre şekillendirirler. Toplumsal yapılardan bireylerin, davranış şekilleri, kişilikleri, davranış kalıpları, iyi kötü, doğru yanlış gibi kavramları karşılıklı olarak

etkilenmektedir. Yani insanların hayatlarını sürdürdükleri sosyo-kültürel yapılar, onların saldırgan davranış düzeylerinde belirleyici durumdadır (Karaca 2007). Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bölgelerde yetişen bireylerin, saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Saldırgan davranışları, çevreye ilişkin güvenlik algıları etkilenmektedir. Özellikle büyük şehirlerin sosyo-ekonomik düzeyi düşük bölgelerinde risk daha fazladır (Serficeli 2015).

Bireylerin duygusal ve davranışsal gelişimini etkileyen sosyo-ekonomik çevre, saldırgan davranışlar gösterilmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Ekonomik, kültürel ve eğitim düzeyleri düşük olan toplum kesimlerindeki erkekler arasında daha fazla saldırgan davranışlar görülmektedir. Bu durum, eğitimsiz ve yoksul kesimin olumsuz örneklerden daha kolay etkilenmesinden ve saldırganlığı erkeklik ve mertlik simgesi olarak görmelerinden kaynaklanır. Gelişim sürecindeki genç ve çocuklar, bu ortamda kin, nefret, öfke duygularını yaşarlar ve şiddet eylemlerini benimserler. Yaşanılan kültürde, şiddet ve saldırganlığın beğenilmesi, övgüyle karşılanması saldırgan davranışları arttırır (Kaplan 2015). Kişilerin aldıkları eğitim, davranışlarını olumlu yönde geliştirmelerini sağlayan, çevreleriyle iletişimini geliştiren ve hayatlarını yönlendiren bir faktördür. Bu yüzden toplumun saldırgan davranışlardan uzaklaşmasında ya da saldırgan davranışları benimsemesinde önemli bir rol sahibidir.

Gençlikte, şiddet davranışlarını etkileyen risk faktörlerinin arasında okul ve eğitim de bulunmaktadır. Okullardaki şiddete karşı program stratejileri, anti sosyal davranışlar, kabadayılık ve şiddet gibi davranışları azaltmaktadırlar (Hahn ve ark. 2007). Yapılan araştırmalara göre, akademik başarı, saldırganlığa karşı koruyucu etkenlerin arasındadır. Akademik başarısı düşük olan öğrencilerin, saldırganlığa başvurma olasılıkları, akademik başarısı yüksek olan öğrencilerden daha fazladır. Akademik başarıyla saldırganlık arasındaki ilişki nedensel değildir fakat etkileşim halindedir ve aralarındaki ilişki ters yönlüdür (Çankaya 2014).

2.2.5.4. Durumsal Faktörler

Yapılan birçok araştırma saldırganlığın, insanın o an içerisinde bulunduğu durumla da alakalı olduğunu ortaya koymaktadır. Ağrı, acı, kızgınlık, konsantrasyon problemi, alkol ya da uyuşturucu madde alınması ve cinsel uyarılma gibi faktörler saldırganlığın diğer bazı sebeplerindendir.

Yapılan araştırmalar, alkolün merkezi sinir sistemine zarar verdiğini ve kişide psikolojik olarak değişikliklere yol ağtığını gstermektedir. Kana karışan alkol oranı arttıka insanın beyinsel ve fiziksel yetileri azalır. Bu durum kişinin cesaretini arttırır ve buna bağlı olarak saldırganlık artar. Alkollü bireyde, tahrik, tehdit, küfür ve acı verme gibi saldırgan davranışlar daha sık görölür. İncelemeler, sarhoş olan kişilerin, çoğunluğu adam yaralama ve öldürme olarak büyük oranda suç işlediklerini ortaya koymaktadır (Karayılmaz 2006).

Ağrı, cinsel uyarılma, bazı kimyasallar ve uyuşturucu maddeler de saldırgan davranışları doğurabilir. Fiziksel ağrı, güdüleme yoluyla saldırgan dürtüler ortaya çıkarabilir. Bu dürtü, ağrıya neden olan durumla hiç alakası olmayan bir hedefe de saldırganlığu yöneltebilir. Aerosol ve diğer kimyasal çözücüler alkolün verdiği etkiyi taklit ederler. Ayrıca kaygı gidericiler (anksiyolitikler), uyarıcılar, halüsinojenler, kokain ve esrar değişen dozlarda saldırganlığu yol açarlar (T.C. Başbakanlık 1998).

2.2.5.5. Fiziksel Koşullar

Hava kirliliğu, gürültü, aşırı sıcaklık, kalabalık, yetersiz beslenme, trafik ve ortamın rengi gibi bazı fiziksel koşullar insanların psikolojilerini etkileyerek daha saldırgan olmalarına neden olabilmektedir. Bu durum üzerine yapılan saldırgan davranış araştırmaları, birçok fiziksel faktörün saldırganlıkla ilişkili olduğunu gstermektedir.

Yüksek ve rahatsız edici derecede gürültüye maruz kalan insanlar, bu durumu yaşamayan diğer insanlardan daha saldırgan olabilmektedirler. Ayrıca kalabalık, engellenme, uyarılma ve sıkıntı gibi diğer ortam belirleyicilerin negatif olduğu durumlarda saldırganlığu ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Bir başka faktör olan hava kirliliğu ise kimyasallar ve endüstriyel ürünlerden çıkan kötü kokular aracılığu ile saldırganlığu neden olabilmektedir. Fakat ortaya çıkan kokunun aşırı rahatsız ettiğu durumlar ters etki gstererek saldırganlığu azaltıp, ortamdan uzaklaşma ihtiyacını öne çıkarabilir (T.C. Başbakanlık 1998).

Harries ve Stadler'in (1983), 1980 yılından başlayarak, Dallas'ta yaptıkları çalışma neticesinde, hava sıcaklığının ve nemin saldırganlığu doğrudan etki ettiğu sonucuna varılmıştır. İnsan yaşadığu çalışma ortamının da fiziksel özelliklerinden etkilenir ve bu özelliklerin nitelik ve nicelikleri insanda zorlanma yaratan faktörler

olabilir. Genel olarak iş ortamının fiziksel zararları gürültü, aydınlatma, ısı, nem, titreşim, elektrik ve elektromanyetik alanlar, iyonize ışınlar ve lazerlerdir (Yüceler 2011).

2.2.5.6. Kitle İletişim Araçları ve Medya

Bugün, doğrudan dinleyiciye ya da izleyiciye ulaşabilen kitle iletişim araçları ve medya, yararlarının yanında birçok zararıyla da vazgeçilemez bir noktaya gelmiştir. Başta televizyon olmak üzere, internet, sosyal medya, gazete ve dergi gibi iletişim araçları, sürekli bireylerin yaşam alanlarının içerisinde, çocukluğundan itibaren gelişiminde ön plandadır. Yakın geçmişte yapılan birçok bilimsel çalışma, çocukların neyi izleyip neyi izlememesi gerektiği, sosyal medyanın insan hayatına etkisi ya da kitle iletişim araçlarının insanların algısını ve davranışlarını yönetmedeki rolü üzerinedir. Toplumsal yaşamın önemli bir ögesi haline gelen medya, günlük yaşam davranışlarını ve toplumsal ilişkileri daha fazla etkilemektedir. Saldırganlık öğrenilebilen bir davranıştır ve günümüzde kitle iletişim araçları ile medya, erişim kolaylığı sayesinde, bireylere birçok davranışı olduğu gibi saldırganlığı da dolaylı yollardan öğretebilmektedir.

Televizyonda herhangi birisinin dayak yediğini görüp uyarılan bir çocuk, saldırgan davranışların toplumda kabul gördüğünü düşünüp, kendisi de uygulamaktan çekinmemektedir. Televizyonda gördüğü rol model, birey saldırganlığını arttırmakta, hatta kişilik yapısı haline gelebilmektedir. Çocuklarda filmin kahramanı ile kendisini özdeşleştirme ve onları örnek alma sık görülen bir davranıştır (Freedman ve ark. 2003).

Gözlemlere göre, saldırganlık içeren yayınlardan her çocuk farklı şekillerde etkilenmektedir. Korkak olan bir çocuğun korkuları ve ürkekliği artmaktadır, öfkeli ve geçimsiz bir çocuk bu davranışları örnek alarak arkadaşlarının üzerinde deneyebilir, sevgi ve barış içerisinde yaşayan bir çocuksa gördüğü saldırgan davranışları hemen uygulamaya kalkmamaktadır. Yani, saldırganlık ve şiddet içeren yayınlardan her çocuk kendi kişiliğiyle de bağlantılı olarak etkilenmektedir. Ayrıca bu etki şiddet içeren bilgisayar oyunlarından da olabilmektedir (Yeğen 2008).

Gündelik hayatta insanların, toplumsal kuralları göz önünde bulundurmadan davrandığı ve sonucunda saldırgan davranışlar sergilediği görülmektedir. Çoğunlukla kitle iletişim araçlarıyla olmak üzere, sık sık şahit olduğumuz saldırganlığın,

görmezden gelindiği ve normalmiş gibi algılandığı söylenebilir. 1980’li yıllarda, televizyon programlarındaki şiddetin, insanları nasıl etkilediğiyle alakalı yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde ortaya iki farklı sonuç çıkmaktadır. Bunlardan birisi, şiddet içeren programlar izlemenin insanları şiddete karşı duyarsızlaştırdığı yönündedir, diğeri ise şiddetin sorunları çözmek, amaca ulaşmak için bir yol arkadaşı olarak algılanabileceğinin kitle iletişim araçlarıyla öğrenildiği yönündedir. Ayrıca araştırma sonuçları, televizyonda izlenen şiddetin çocuklarda gözlenen saldırganlık eğilimini arttırdığını göstermektedir (Kaplan ve Aksel 2013).

Bir başka görüşe göre ise medyadaki şiddetin üç temel etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi yukarıda bahsedilen şekilde çocukların daha çok saldırgan davranışlar kazanacakları ve daha çok ilgisizleşip silahla öldürme, araba kazası, patlama gibi olayların normal karşılanıp şiddete karşı duyarsızlaşılacağı yönündedir. Üçüncü etki ise, televizyonda birçok şiddet görüntüsüne, uzun süreli maruz kalan çocukların gelecekte kendilerinin de şiddet davranışlarına maruz kalacakları şeklinde bir korkuya kapılmaları üzerine patolojik bir durumu tanımlamaktadır (Flannery 1997).

2.2.6. Saldırgan Kişilik Özellikleri

Saldırgan davranışlara yatkın bireylerin bazı kişilik özellikleri öne çıkmaktadır ve bu kişilik özellikleri o kişilerin saldırganlığını arttıran etkenlerden bir kısmıdır. Bu özellikler, saldırganlığa ve şiddete yatkın kişileri sosyal ortamda tespit edebilmemizi kolaylaştırmaktadır.

Karayılmaz’a göre (2006), pasif-agresif kişilik olarak da adlandırılan saldırgan kişilik bozukluğunun üç tipi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, pasif-bağımlı tip olarak adlandırılmaktadır ve bu tip çaresiz, sorumluluktan kaçan, asalak davranışlı, kararsız, başkalarına dayanma eğilimlidir. Sabotaj, işleri sürüncemede bırakma, üstünkörü davranış karakteristik özellikleridir. İkinci tip olan pasif-saldırgan tip ise, kendini zorlayan ve tehdit eden davranışlara açık şekilde başkaldırmazlar, dolaylı yoldan saldırgan davranış sergilerler. İstemediği işlerin yapılması istendiğinde olay çıkartır ya da surat asarlar. Bu kişiler, saldırgan davranış sergileyerek tepki göstermeyi istemez, hiç kızgınlık yaşamadıklarına inanır ve kasıtlı olarak iş yavaşlatarak tepki gösterirler. Üçüncü ve son tip olan saldırgan tipler, saldırganlık dönemleri dışında

bağımlı, uysal ve pasiftirler. İstemedikleri bir durumla karşı karşıya kaldıklarında davranışları kontrolsüzdür ve duygularını açıkça dışa vurabilirler. Normal bir birey gibi saldırganlığını idare edemezler ve kontrolünü kaybederler, ani patlama şeklinde saldırganlık eğilimi gösterirler.

Karaca ise (2007), saldırgan kişilerin korkak, kompleks sahibi, kıskanç ve hırslı olduklarından bahsetmiştir. Bu kişiler, sahip oldukları eksik tarafların ortaya çıkmasından korktukları için saldırgan davranışlar sergilerler. Saldırganlık, korkak yanlarını gizleyip güçlü görünmek için bir yöntemdir. Aşağılık kompleksi olan bu bireyler, beklediği saygıyı göremeyince başkaları hakkında eleştiride bulunur ve yalan söylerler. Kıskançlıkları da başkalarıyla iletişim kurmalarını zorlaştırır, saldırganlığı tetikler. Ayrıca, hırsları yüzünden genelde psikolojik olarak gergindirler. Bu gerginliklerini saldırgan davranışlarda bulunarak atarlar.

2.2.7. Saldırgan Davranışların Sonuçları

Saldırgan davranışlara ve şiddete maruz kalan bireylerin ve örgütlerin bir takım sıkıntı ve sorunlarla karşı karşıya kalması neredeyse kaçınılmazdır. Bu olumsuz sonuçlar psikolojik, fiziksel ya da örgütsel olmaktadır.

Saldırganlığa uğrayan insanlar, psikolojik olarak olumsuz etkilenebilmektedir ve bu durum psikosomatik rahatsızlıklar, depresyon, anksiyete, uyku bozuklukları ve intihar şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Saldırgan davranışların bir diğer sonucu olan fiziksel sonuçlar, bireylerin ve fiziki varlıkların zarar görmesidir. Ortaya çıkan şiddet sonucunda makina, bilgisayar, üretim hattı, şahsi eşyalar ve diğer araç gereçlerin yanında, bireyler de zarar görebilir ve hatta şiddet ölümle sonuçlanabilir. Şiddet ve saldırganlık bireylere olduğu kadar örgütlere de zarar verir. Örgütte iletişim zarar görebilir ve ortaya gruplaşmalar çıkabilir. Örgütsel barışın bozulması, örgütün etkinlik ve verimliliğinin azalmasına, insan kaynaklarının moral ve motivasyon düşüşüne, örgütsel adaletin bozulmasına ve örgüte bağlılığın azalmasına neden olabilir (Ambrose ve ark. 2002; Karaca 2007; Köksal 2012; Dalbudak 2012).

2.2.8. Saldırgan Davranışları Azaltmak İçin Alınması Gereken Tedbirler

Büyük bir yıkıcı etkisi olan insanoğlunun saldırgan davranış potansiyelinin nedenleri kadar, saldırgan davranış potansiyelini azaltmanın yollarını da araştırmak

hayati açıdan büyük öneme sahiptir. Saldırgan davranışlara ve şiddete neden olan faktörler yaşamın her alanında insanların karşısına çıkmaya devam edecektir. Bu faktörleri tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir fakat bu faktörlere verilen tepkileri değiştirmek ve kontrol altına almak çeşitli eğitim programları ve stratejilerle mümkün olabilmektedir.

Kişilerarası anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle dönüştürülebilmesi için öğrencilere küçük yaşlardan itibaren, şiddetin ve nedenlerinin farkına varmaları, alternatif anlaşmazlık çözüm tekniklerinin ve becerilerinin kazandırılması amacıyla okullarda barış eğitimi programlarının verilmesinin, uzun vadede geniş bir barış kültürünün yayılmasını sağlayacağı düşünülmektedir (Sağkal ve ark. 2012).

Saldırganlığa ve şiddete neden olan duygulardan birisi olan öfke, yapıcı bir şekilde ifade edilmesi durumunda son derece sağlıklı bir duygudur. Öfkenin uygun olmayan bir şekilde ifade edilmesi bireyin kendisine de çevresine de zarar verebilmektedir. Örgütsel açıdan da öfkenin yanlış ifade edilmesi kişinin örgüt içerisindeki iletişimini bozabilmekte ve mesleki yönden iyi performans göstermesini engellemektedir. Öfke kontrol programı, öfke yönetimi becerileri programı gibi isimlerle de bilinen eğitim programları öfkeyi ve dolayısıyla saldırganlığı da azaltmaya ve kontrol altına almaya yardımcı olmaktadır (Cenkseven 2003).

Saldırganlık, öğrenilerek ya da boşaltılarak da azaltılabilir. İnsanlar saldırgan olmayan tepkiler vermeyi öğrenebilirler. Örneğin aç olan bir çocuk, bu durumla başa çıkmanın, yalnızca bağırma veya kavga etme yoluyla olmadığını annesini rahatsız etmeden ekmeğe yağ sürüp yiyerek öğrenebilir. Dışarı atma, boşalma yolu da saldırganlık dürtülerini azaltmaktadır. Birey saldırgan duygulara sahipse, saldırgan davranışlarda bulunmak bu duyguyu azaltmaktadır. Mesela trafikte bize rahatsız edici şekilde korna çalan birisine, bir süre sonra biz de korna çalarak karşılık verebilirsek bu bizim saldırganlığımızı azaltacaktır. Saldırgan davranışlardan sonra bu dürtülerin azalacağı öngörülmektedir (Freedman ve ark. 2003). Ancak Tarvis, öfkeyi ifade etme hakkındaki açıklamaların, sosyal çevre ve öfkenin doğuracağı sonuçları göz ardı ettiğini belirtmektedir. Bireylerin, öfkelerini kendilerine, çevrelerine ve diğer insanlara zarar vermeden ifade etmeyi öğrenebilmesi çözüme yardımcı olacaktır (Özmen 2004).

Yapılan araştırmalar, ceza vermenin saldırgan davranışları zannedilen çok daha az önlediğini ortaya koymaktadır. Toplumdaki saldırganlığı, yalnızca hukuki ve polisiye önlemlerle engellemeye çalışmak, saldırganlığı görünen hedeflerden başka yönlere itecek ve saldırganlığı önlemek için yeterli olmayacaktır. Bu açıdan hukuki ve polisiye önlemlerle birlikte toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik önlemler de alınmalıdır (şahin 2003).

Türkiye’de kadına şiddeti önlemek için alınan bazı hukuki tedbirler, şiddeti azaltmaya yönelik alınan önlemlerden birisidir. Bu hukuki düzenlemelerle şiddet mağduru olan kişi, şiddeti uygulayan ve uygulama ihtimali olan kişi ayrıntılı olarak belirtilmiş ve kadına yönelik şiddeti minimuma indirmek hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için toplumsal olarak davranış değişikliği sağlamak adına, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik önlemler almak ve farkındalık oluşturmak da gerekmektedir.

Saldırgan davranışlara ve şiddete verilen cezaların yeterince caydırıcı olması ve çocukluktan başlayarak bütüncül bir şekilde okullarda verilecek olan eğitimin, farklılıklar ve hoşgörü üzerine olması, saldırganlığı kontrol altına alan diğer bazı önlemler olacaktır. Ayrıca niversitelerde eğitim veren bazı bölüm öğrencilerine, özellikle öfke kontrolü ve empati üzerine verilecek olan dersler, bu öğrencilerin meslek hayatına atıldıklarında hem çalıştıkları örgüt hem de kendileri adına daha sağlıklı iletişim kurmalarını sağlayacaktır.

2.2.9. Sağlık alışanlarında Saldırgan Davranış Düzeyi ve Sağlıkta şiddet

Sağlık kurumlarında şiddet, sağlık çalışanına karşı, hasta, hasta yakını ya da diğer bir bireyden gelen, szly taciz, tehdit davranışı veya saldırı içeren herhangi bir olay olarak tanımlanmaktadır (Saines 1999). Sağlık kurumlarında şiddet olaylarına sıkça rastlanılmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikli nedenlerden birisi iletişimdir. Sağlık alışanlarının, hasta ve hasta yakınlarının içerisinde buldukları durum nedeniyle onlarla iletişim kurabilmesi, sağlıklı insanlarla iletişim kurabilmelerinden çok daha zordur.

Hastalar ve yakınları, sağlık kurumlarında, hastalık, sakatlık, ölüm tehdidine maruz kalmakta ya da hasta yakınları bizzat yakınlarının ölümlerine tanık olmaktadır. Bu yüzden bu kişiler genelde kederli, gergin, endişeli, bitkin, ağrılı ve isyankar durumdadırlar (Sarcan 2013). Ayrıca hasta rolü ve hastalığa bağlı bağımlılık,

yakınlarından uzakta olma, beden kontrolünün kaybı, ağrı, yabancı bir ortamda olma, günlük hayattan kopma gibi unsurlar hastaların biyolojik, psikolojik ve sosyal bütünlüklerine karşı bir tehdit oluşturmakta ve benlik saygılarını düşürmektedir. Araştırmacılar, durumlarını gerçekçi bir şekilde algılamaya başlayan hastaların birikmiş olan gerginlik ve endişelerinin öfkeye dönüştüğünü belirtmektedirler. Sims, hastanın öfkesinin, sağlık çalışanları tarafından anlaşılma ve uygun tedavi isteğini ortaya koyan bir işaret olduğunu ve hastaların korku gibi olumsuz duygularını ifade edememeleri sebebiyle tedaviyi reddetme ya da sözel-davranışsal tehditlere yönelme gibi tepkiler verdiklerini ifade etmektedir (Doğan ve ark. 2001). Sağlık kurumlarında, muayene ve tetkik için uzun bekleme süreleri ile aşırı kalabalık, hasta ve yakınlarını öfkeliendiren ve şiddet riskini arttıran diğer faktörlerden bazılarıdır.

Sağlık çalışanlarının öfkeyi ele alma becerisinin yetersiz olduğu durumlarda, hastalarda öfke ve şiddet davranışı artmaktadır (Whittington ve Wykes 1994). Bu yüzden sağlık çalışanlarının, hastaların sergiledikleri öfkenin nedenlerini anlayarak, onların öfkelerine karşı saldırgan davranış ortaya koymadan iletişime geçmeleri gerekmektedir. Kaldı ki bazen de muhatap alkol ya da madde bağımlısı veya psikiyatrik bozukluğu olan bireyler olabilir. Bu noktada, diğer bireyin öfkesini önleyerek etkili bir iletişim kurma görevi, profesyonel meslek grubu olan sağlık çalışanlarına düşmektedir.

Sağlık çalışanlarının mesleki eğitimleri sırasında iletişimle ilgili ders almalarının gerekliliği kişisel, örgütsel ve sektörel açıdan ortadadır. İletişimle ilgili okul yıllarında alınan bu dersler, sağlık çalışanlarının meslek yaşamlarında iletişim hakkındaki konulara yönelimini arttırmakta, algılamalarını etkilemektedir. Ancak yapılan araştırmalar, iletişimle ilgili ders almadıklarını belirten sağlık çalışanlarının küçümsenmeyecek kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ders aldıklarını belirten sağlık çalışanlarının yaklaşık yarısı da, derslerin hastayla iletişim kurmak için yetersiz olduğunu bildirmektedirler (Uludağ 2010).

Sağlık çalışanlarının saldırgan davranış düzeylerinin incelenmesi ve onlara öfke kontrol, empati, iletişim gibi eğitimlerin verilmesi, hastaların gösterdikleri öfke ve davranış bozukluklarına karşı saldırgan davranış sergilememeleri açısından önem kazanmaktadır. Hasta ve yakınlarının, öfke ve davranışlarına karşı sağlık çalışanlarının

göstereceği uygun yaklaşımlar sağlıkta şiddet olaylarını azaltacak faktörlerden birisi olacaktır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyinin saldırgan davranış düzeyleri ile ilişkisini inceleyen bu araştırma, uygulamalı bir araştırma olup, betimsel nitelik taşımaktadır. Uygulamalı araştırma, üretilen bilgilerin değerlendirilmesi ile problemlerin fiilen çözülmesi ve bilim olaylarını denetim altına alma işlevini gerçekleştirmeyi amaçlayan ve üretilmiş ya da üretilmekte olan bilginin denemeli uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Karasar 2008). Betimsel modelde amaç, eldeki problemi, bu problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlayarak bir konudaki mevcut durumu araştırmaktır (Ural ve Kılıç 2006).

Bu araştırmada öncelikle, sağlık çalışanlarının empatik eğilim ve saldırgan davranış düzeyleri tespit edilmiş ve mevcut durum ortaya konulmuş, daha sonra empatik eğilim düzeyi ile saldırganlık düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçların etkin ve tutarlı bir şekilde ortaya konulabilmesi için izlenen yöntemler aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

Şekil 2. Araştırmada Uygulanan Yöntemler

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma evrenini Konya Numune Hastanesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Beyhekim Devlet Hastanesi çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde bu hastanelerin toplam çalışan sayıları dikkate alınmıştır. Konya Numune Hastanesi'nde 984, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde 2015, Beyhekim Devlet Hastanesi'nde 702 olmak üzere toplam 3701 çalışan bulunmaktadır.

Araştırmada örneklem seçimi için olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yönteminde, evren birimlerinin araştırma konusu ile ilgili özelliklerin homojen olması gerekli olup evreni oluşturan her birimin örneklem içinde yer alma olasılığı aynıdır (Ural ve Kılıç 2006). Bu araştırmada evreni oluşturan hastaneler birbiriyle benzer yapıda oldukları için homojen olarak kabul edilebilir.

Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile 3701 kişilik evrenden ulaşılması gereken örneklem sayısı aşağıdaki formül (İslamoğlu 2009) ile hesaplanarak %95 güven düzeyinde 348 olarak bulunmuştur.

$$n = \frac{Z^2PQ}{E^2 + \frac{Z^2PQ}{N}} = \frac{1,96^2 * 0,5 * 0,5}{0,05^2 + \frac{1,96^2 * 0,5 * 0,5}{3701}} = 348$$

Formülde verilen parametrelerin anlamları ise şunlardır:

Z: 1,96 (Standart normal değişken = %95 güven düzeyinde)

N: Evren büyüklüğü

P: Anakütle oranı = (%50) 0,5 sapma payı (Maksimum hata olarak alındı),

Q: 1-P = 0,5

E: Varsayılan hata (%5) = 0,05

Hedeflenen örneklem sayısına ulaşmak üzere, toplam 570 anket elden hastane çalışanlarına dağıtılmış (Uzman Doktor, Pratisyen Doktor, Hemşire, Sağlık Memuru, Ebe, Eczacı, Psikolog, Biyolog, Anestezi Teknisyen ve Teknikerleri, Acil Tıp Teknisyen ve Teknikerleri, Laboratuvar Teknisyen ve Teknikerleri, Röntgen Teknisyen ve Teknikerleri, Tıbbi Sekreter, Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni, Memur, Mühendis) ve 436 adet anket geri dönmüştür. Fakat bu anketlerden 8 tanesi eksik ya da yanlış doldurulduğu için 428 tanesi araştırmada kullanılabilmiştir. Anketlerin geri dönüşünde %76'lık bir oran sağlanmıştır. Uygulamanın yapıldığı hastaneler için alınan izin belgesi (EK-B)'de gösterilmiştir. İzin alındığı ve anketin uygulandığı tarihte Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak hizmet veren kurumun ismi ilerleyen tarihlerde Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak değişmiştir. Tablo 2'de her hastaneye dağıtılan anket sayısı, geri dönüş sayısı ve geri dönüş yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo 2. Dağıtılan Anketlerin Geri Dönüş Yüzdeleri

Hastaneler	Dağıtılan Anket Sayısı	Geri Dönen Anket Sayısı	Geri Dönüş Yüzdesi
Konya Numune Hastanesi	200	173	%86
Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	220	155	%70
Beyhekim Devlet Hastanesi	150	108	%72
Toplam	570	436	%76

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yönteminden yararlanılmıştır. Üç bölümden oluşan anketin ilk bölümünde araştırmaya katılanların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, sektörde çalışma yılı, kurumdaki görevi ve çalıştığı kurum) yer almıştır. İkinci bölümde katılımcıların empatik eğilim düzeylerini belirlemeye yönelik ölçek,

üçüncü bölümde ise katılımcıların saldırganlık düzeylerini belirlemeye yönelik ölçek yer almaktadır. Her iki ölçekte yer alan ifadeler beşli Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuştur.

3.3.1. Empatik Eğilim Ölçeği

Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği, kişilerin günlük yaşamda empati kurma eğilimlerini ölçmektedir. Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ), Üstün Dökmen tarafından 70 kişilik bir öğrenci grubuna üç hafta arayla iki kez uygulanmış, bu iki uygulamadan elde edilen testin tekrarı güvenilirlik katsayısı 0,82 olarak bulunmuştur. Testi yarılama yöntemiyle öğrencilerin, ölçeğin tek ve çift maddelerinden aldıkları puanlar arasındaki korelasyon katsayısı ise 0,86 olarak bulunmuştur.

Geçerlik çalışması için Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişilik Tercih Envanteri'nin "Duyguları Anlama" bölümü arasındaki ilişkiye bakılmış ve 0,68 düzeyinde bir korelasyon bulunmuştur (Dökmen 1988).

Ölçek "1=Kesinlikle Katılmıyorum" ile "5=Kesinlikle Katılıyorum" aralığında 5'li Likert tipinde 20 sorudan oluşmaktadır. Ölçekteki 7 madde (3, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15) ters kodlanmaktadır. Alınabilecek en düşük toplam puan 20, en yüksek toplam puan 100'dür. Puanın yüksek olması empatik eğilimin yüksek olduğu, düşük olması ise empatik eğilimin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Empatik Eğilim Ölçeğinden 63 ve altında puan alanlar düşük, 63-72 arasında puan alanlar orta düzeyde, 72 ve üzeri puan alanlar yüksek düzeyde empatik eğilim düzeyine sahip olan kişiler olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,84 bulunmuştur.

3.3.2. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

Buss ve Perry'nin 1992 yılında Buss-Durke Düşmanlık Ölçeği'nden uyarladıkları ölçek 29 maddeden oluşan beş aralıklı Likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması Madran (2013) tarafından yapılarak, orijinal ölçekteki gibi 4 faktörlü bir yapıyı destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Türkçe formun geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ortaya konulmuştur. Madran'ın (2013) çalışmasında tüm ölçek için elde edilen iç tutarlılık (Cronbach's Alfa) katsayısı 0,85, fiziksel saldırganlık alt ölçeği için 0,78, düşmanlık alt ölçeği için

0,71, öfke alt ölçeği için 0,76 ve sözel saldırganlık alt ölçeği için ise 0,48, olarak belirtilmiştir (Madran 2013).

Ölçek “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5=Kesinlikle Katılıyorum” aralığında 29 ifade ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeğindeki (BPSÖ) 9 madde (2, 5, 8, 11, 13, 16, 22, 25, 29) fiziksel saldırganlık alt boyutunu, 5 madde (4, 6, 14, 21, 27) sözel saldırganlık alt boyutunu, 8 madde (3, 7, 10, 15, 17, 20, 24, 26) düşmanlık alt boyutunu, 7 madde (1, 9, 12, 18, 19, 23, 28) öfke alt boyutunu oluşturmaktadır (Tablo 3). Ölçekteki 2 madde (9 ve 16) ters kodlanmaktadır. Bu şekilde alt boyutlardan ve ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde saldırganlık tutumunu ifade etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,92; alt boyutların katsayıları sırasıyla 0,84 - 0,62 - 0,77 - 0,79 olarak bulunmuştur.

Tablo 3. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) Alt Boyutları

Alt Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha	İfade Numaraları
Fiziksel Saldırganlık	9	0,84	2, 5, 8, 11, 13, 16, 22, 25, 29
Sözel Saldırganlık	5	0,62	4, 6, 14, 21, 27
Düşmanlık	8	0,77	3, 7, 10, 15, 17, 20, 24, 26
Öfke	7	0,79	1, 9, 12, 18, 19, 23, 28
Toplam	29	0,92	-

3.4. Verilerin Analizi

Ölçek ve alt boyut puanlarının normallik sınavında Çarpıklık (Skewness) katsayısı kullanılmıştır. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde kullanılan çarpıklık katsayısının (Skewness) ± 1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011).

Yapılan normallik sınımasında ölçek ve alt boyut puanlarının normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden (Tablo 10 ve Tablo 14) saldırganlık ölçeği ve alt boyut puanlarının cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre karşılaştırmasında bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t test); yaş, öğrenim düzeyi, görev ve görev yılı değişkenlerine göre karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) testi uygulanmıştır. ANOVA testinde gruplar arasında anlamlı farklılık görüldüğünde farkın hangi iki grup arasında olduğunu belirlemek amacıyla Bonferroni post hoc testinden yararlanılmıştır.

Empatik Eğilim Ölçeği değerlendirmesinde puanlar düzeyler halinde kategorize edildiğinden (düşük, orta, yüksek) demografik değişkenlere göre karşılaştırmalarda Ki-Kare analizinden yararlanılmıştır. Saldırganlık ve empatik eğilim ölçek puanları arasındaki ilişkide Pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin arasındaki ilişki (r); 0,00-0,25 arasında ise çok zayıf, 0,26-0,49 arasında ise zayıf, 0,50-0,69 arasında ise orta, 0,70-0,89 arasında ise yüksek, 0,90-1,00 arasında ise çok yüksek olarak alınmıştır. Anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi tespit edildiğinden empatik eğilimin saldırganlık üzerindeki nedensellik etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 ($p<0,05$) olarak belirlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Araştırmaya Katılanlara İlişkin Demografik ve Diğer Bireysel Bulgular

Örneklemini sağlık çalışanlarının oluşturduğu bu araştırma kapsamında, anketi cevaplayan kişilerin demografik (cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumu) ve diğer bireysel özelliklerine (sektörde çalışma yılı ve kurumdaki görevi) ilişkin bilgiler değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılanların cinsiyetlerine ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Kadın	259	60,5
Erkek	169	39,5
Toplam	428	100

Araştırmaya katılan toplam 428 çalışanın 259 kişisi kadın, 169 kişisi ise erkektir. Bu rakamlara göre araştırmaya katılanların %60,5'ini kadınlar, %39,5'ini ise erkekler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanların yaş gruplarına ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	n	%
20 yaş altı	13	3,0
20-30 yaş	133	31,1
31-40 yaş	202	47,2
41-50 yaş	65	15,2
51 yaş ve zeri	15	3,5
Toplam	428	100

Araştırmaya katılanların %3' 20 yaş altı grupta, %31,1'i 20-30 yaş, %47,2'si 31-40 yaş, %15,2'si 41-50 yaş, %3,5'i 51 yaş ve üzeri yaş grubundadır.

Araştırmaya katılanların medeni durumlarına ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	n	%
Evli	307	71,7
Bekar	121	28,3
Toplam	428	100

Araştırmaya katılanlardan 307 kişi evli, 121 kişi ise bekar dır. Bu rakamlara göre katılımcıların %71,7'sini medeni durumu evli, %28,3'nn ise medeni durumu bekar olan kişiler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	n	%
Lise	75	17,5
n lisans	115	26,9
Lisans	187	43,7
Lisansüstü	51	11,9
Toplam	428	100

Araştırmaya katılanlardan 75 kişi lise, 115 kişi n lisans, 187 kişi lisans ve 51 kişi lisansüstü eğitime sahiptir. Bu rakamlara göre katılımcıların %17,5'ini lise, %26,9'unu ön lisans, %43,7'sini lisans, %11,9'unu lisansüstü eğitimi olan kişiler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanların görev yıllarına ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Görev Yıllarına Göre Dağılımı

Görev Yılı	n	%
1 yıldan az	25	5,9
1-5 yıl	105	24,5
6-10 yıl	120	28,0
11-15 yıl	87	20,3
16 yıl ve zeri	91	21,3
Toplam	428	100

Araştırmaya katılanların %5,9'u 1 yıldan az, %24,5'i 1 ile 5 yıl arası, %28'i 6 ile 10 yıl arası, %20,3' 11 ile 15 yıl arası, %21,3' ise 16 yıl ve daha fazla sağlık sektöründe mesleki deneyime sahiptir.

Araştırmaya katılanların görevlerine ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Görevlerine Göre Dağılımı

Görevi*	n	%
1. grup	58	13,6
2. grup	248	57,9
3. grup	43	10,0
4. grup	79	18,5
Toplam	428	100

*1. Grup: Pratisyen Doktor, Uzman Doktor, 2. Grup: Hemşire, Sağlık Memuru, Ebe, Eczacı, Psikolog, Biyolog, 3. Grup: Anestezi Teknisyen ve Teknikerleri, Acil Tıp Teknisyen ve Teknikerleri, Laboratuvar Teknisyen ve Teknikerleri, Röntgen Teknisyen ve Teknikerleri, 4. Grup: Tıbbi Sekreter, Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni (VHKİ), Memur, Mühendis

Katılımcıların %13,6'sı Pratisyen ve Uzman Doktor olarak sınıflandırdığımız 1. grupta, %57,9'u Hemşire, Sağlık Memuru, Ebe, Eczacı, Psikolog, Biyolog olarak sınıflandırdığımız 2. grupta, %10'u Anestezi Teknisyen ve Teknikerleri, Acil Tıp Teknisyen ve Teknikerleri, Laboratuvar Teknisyen ve Teknikerleri, Röntgen Teknisyen ve Teknikerleri olarak sınıflandırdığımız 3. grupta ve %18,5'i Tıbbi Sekreter, Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni (VHKİ), Memur ve Mühendis olarak sınıflandırdığımız 4. grupta yer almaktadır.

4.2. Empatik Eğilim Düzeyine İlişkin Bulgular

4.2.1. Empatik Eğilim Ölçeği Betimsel İstatistikleri

Anket formunda, sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeylerinin ölçümüne yönelik 20 ifade bulunmaktadır. Katılımcıların bu ifadelere katılım dereceleri 5’li Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Empatik Eğilim Ölçeği kapsamındaki ifadelerle ilişkin, katılımcıların empatik eğilim puanlarının aritmetik ortalaması, standart sapma ve çarpıklık katsayısı ile birlikte, katılımcıların empatik eğilim düzeylerinin frekans ve yüzde dağılımları, empatik eğilim ölçeği betimsel istatistikler tablosunda (Tablo 10) belirtilmiştir.

Tablo 10. Empatik Eğilim Ölçeği Betimsel İstatistikleri

Ölçek	Madde Sayısı	Min.	Maks.	\bar{X}	SS	Çarpıklık (Skewness)
EMPATİK EĞİLİM	20	37,00	97,00	66,71	10,55	-0,23
Düzy	N	%				
Düşük empatik eğilim	153	35,7				
Orta düzeyde empatik eğilim	154	36,0				
Yüksek düzeyde empatik eğilim	121	28,3				

Çalışanların empatik eğilim puan ortalaması 66,71 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen puana göre çalışanların empatik eğilimleri orta düzeydedir. Çalışanların %35,7’sinin empatik eğilim düzeyi düşük, %36’sının orta, %28,3’ünün yüksek düzeydedir. Bu durumda hesaplanan ortalama değerler sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeylerinin ne düşük ne de yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak yüksek düzeyde empatik eğilim düzeyine sahip sağlık çalışanı sayısının, diğer iki düzeyden belirgin şekilde düşük olduğu görülmektedir.

4.2.2. Katılımcıların Empatik Eğilim Düzeyleri İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Yapılan normallik sınavında ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği (Tablo 10) tespit edilmiştir. Empatik Eğilim Ölçeği değerlendirmesinde puanlar düzeyler halinde kategorize edildiği için (düşük, orta, yüksek) demografik değişkenlere göre karşılaştırmalarda Ki-Kare analizinden faydalanılmıştır.

Katılımcıların empatik eğilim düzeylerinin cinsiyetlere göre farklılıklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan Ki-Kare sonuçları Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Empatik Eğilim Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	Empatik Eğilim Düzeyi			X ²	p
	Düşük (≤63)	Orta (64-72)	Yüksek (≥73)		
Kadın	n	79	97	8,75	0,013
	%	30,5	37,5		
Erkek	n	74	57		
	%	43,8	33,7		

Çalışanların empatik eğilim düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (X²=8,75; p<0,05). Kadın çalışanların %32’sinin, erkek çalışanların %22,5’inin empatik eğilimi yüksek düzeydedir.

Katılımcıların empatik eğilim düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılıklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan Ki-Kare sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Empatik Eğilim Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması

Yaş	Empatik Eğilim Düzeyi			X ²	p	
	Düşük (≤63)	Orta (64-72)	Yüksek (≥73)			
20 yaş altı	n	7	6	0	17,77	0,023
	%	53,8	46,2	0,0		
20-30 yaş	n	44	49	40		
	%	33,1	36,8	30,1		
31-40 yaş	n	64	81	57		
	%	31,7	40,1	28,2		
41-50 yaş	n	28	16	21		
	%	43,1	24,6	32,3		
51 yaş ve üzeri	n	10	2	3		
	%	66,7	13,3	20,0		

Çalışanların empatik eğilim düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($X^2=17,77$; $p<0,05$). 20-30 yaş grubundaki çalışanların %30,1’inin, 41-50 yaş grubundaki çalışanların %32,3’ünün, 51 yaş ve üzerindeki çalışanların %20’sinin empatik eğilimi yüksek düzeyde bulunmuştur. 20 yaş altındaki katılımcıların çoğunluğu %53,8’lik bir dağılımla düşük düzeyde empatik eğilime sahiptirler. 20-30 yaş ve 31-40 yaş grubundaki katılımcılarınsırayla %36,8 ve %40,1’lik kısmı olan çoğunluğu orta düzeyde empatik eğilime sahiptirler. 41-50 yaş ve 51 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların da sırayla %43,1 ve %66,7’lik kısmı düşük düzeyde empatik eğilime sahiptirler.

Katılımcıların empatik eğilim düzeylerinin öğrenim düzeylerine göre farklılıklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan Ki-Kare sonuçları Tablo 13’de yer almaktadır.

Tablo 13. Empatik Eğilim Düzeylerinin Öğrenim Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Öğrenim Düzeyi	Empatik Eğilim Düzeyi			X ²	p	
	Düşük (<=63)	Orta (64-72)	Yüksek (>=73)			
Lise	n	38	26	11	14,53	0,024
	%	50,7	34,7	14,7		
Ön lisans	n	35	45	35		
	%	30,4	39,1	30,4		
Lisans	n	62	62	63		
	%	33,2	33,2	33,7		
Lisansüstü	n	18	21	12		
	%	35,3	41,2	23,5		

Çalışanların empatik eğilim düzeylerinin öğrenim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($X^2=14,53$; $p<0,05$). Lise düzeyinde öğrenim gören çalışanların %14,7’sinin, ön lisans düzeyinde öğrenim gören çalışanların %30,4’ünün, lisans düzeyinde öğrenim gören çalışanların %33,7’sinin, lisansüstü düzeyde öğrenim gören çalışanların %23,5’inin empatik eğilimi yüksek düzeyde bulunmuştur. Lise düzeyinde öğrenim gören çalışanların %50,7’sinin empatik eğilimi düşük düzeydedir.

Çalışanların empatik eğilim düzeylerinin, medeni durumlarına, görevlerine ve görev yıllarına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Buna göre medeni durumun, görevin ve görev yıllarının, empatik eğilim düzeyi üzerinde belirleyici olmadığı şeklinde değerlendirme yapılabilir.

4.3. Saldırganlık Düzeyine İlişkin Bulgular

4.3.1. Saldırganlık Ölçeği Betimsel İstatistikleri

Anket formunda, katılımcıların saldırganlık düzeylerinin ölçümüne yönelik 29 ifade bulunmaktadır ve ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların bu ifadelere katılım dereceleri 5'li Likert ölçeği ile ölçülmüştür.

Ölçekteki 9 madde (2, 5, 8, 11, 13, 16, 22, 25, 29) fiziksel saldırganlık alt boyutunu, 5 madde (4, 6, 14, 21, 27) sözel saldırganlık alt boyutunu, 8 madde (3, 7, 10, 15, 17, 20, 24, 26) düşmanlık alt boyutunu, 7 madde (1, 9, 12, 18, 19, 23, 28) öfke alt boyutunu oluşturmaktadır (Tablo 3). Ölçekteki 2 madde (9 ve 16) ters kodlanmaktadır. Bu şekilde alt boyutlardan ve ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde saldırganlık tutumunu ifade etmektedir.

Saldırganlık Ölçeği kapsamındaki ifadelerle ilişkin, katılımcıların saldırganlık puanlarının aritmetik ortalaması, standart sapma ve çarpıklık katsayısı ile birlikte, saldırganlık ölçeğinin alt boyutlarının ifade sayıları, saldırganlık ölçeği betimsel istatistikler tablosunda (Tablo 14) belirtilmiştir.

Tablo 14. Saldırganlık Ölçeği Betimsel İstatistikleri

Ölçek ve Alt Boyutları	N	Min.	Maks.	\bar{X}	SS	Çarpıklık (Skewness)
Fiziksel saldırganlık	9	1,00	4,56	2,51	0,77	0,51
Sözel saldırganlık	5	1,40	5,00	2,87	0,63	0,33
Düşmanlık	8	1,00	4,50	2,78	0,67	0,15
Öfke	7	1,00	4,71	2,69	0,72	0,17
SALDIRGANLIK TOPLAM	29	1,25	4,57	2,69	0,60	0,42

Çalışanların genel olarak saldırganlık puanları 2,69 ve orta düzeye yakın bulunmuştur. En yüksek saldırganlık eğilimi sözel saldırganlık (2,87); en düşük saldırganlık eğilimi fiziksel saldırganlık (2,51) olarak bulunmuştur.

4.3.2. Katılımcıların Saldırganlık Düzeyleri İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Yapılan normallik sınavında ölçek ve alt boyut puanlarının normal dağılım gösterdiği (Tablo 14) tespit edilmiştir. Saldırganlık Ölçeği ve alt boyut puanlarının cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre karşılaştırmasında bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t test); yaş, öğrenim düzeyi, görev ve görev yılı değişkenlerine göre karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) testi uygulanmıştır. ANOVA testinde gruplar arasında anlamlı farklılık görüldüğünde farkın hangi iki grup arasında olduğunu belirlemek amacıyla Bonferroni post hoc testinden yararlanılmıştır.

Katılımcıların saldırganlık düzeylerinin cinsiyetlere göre farklılıklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t test) sonuçları Tablo 15’de yer almaktadır.

Tablo 15. Saldırganlık Puanlarının Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t	P
Fiziksel saldırganlık	Kadın	259	2,37	0,73	-4,90	0,000
	Erkek	169	2,73	0,78		
Sözel Saldırganlık	Kadın	259	2,83	0,64	-1,52	0,129
	Erkek	169	2,93	0,62		
Düşmanlık	Kadın	259	2,80	0,67	0,79	0,431
	Erkek	169	2,75	0,66		
Öfke	Kadın	259	2,62	0,73	-2,37	0,018
	Erkek	169	2,79	0,69		
SALDIRGANLIK TOPLAM	Kadın	259	2,63	0,60	-2,85	0,005
	Erkek	169	2,80	0,58		

Çalışanların fiziksel saldırganlık ($t=-4,90$; $p<0,05$), öfke ($t=-2,37$; $p<0,05$) alt boyut puanlarının ve saldırganlık toplam puanlarının ($t=-2,85$; $p<0,05$) cinsiyete göre

anlamli farklilik gosterdigi tespit edilmiştir. Erkek çalışanların fiziksel saldırganlık, öfke ve saldırganlık toplam puanları, kadın çalışanların puanlarından anlamli düzeyde daha yüksektir. Çalışanların sözel saldırganlık ($t=-1,52$; $p>0,05$) ve düşmanlık ($t=0,79$; $p>0,05$) alt boyut puanlarının cinsiyete göre anlamli farklilik göstermediği tespit edilmiştir.

Katılımcıların saldırganlık düzeylerinin medeni duruma göre farkliliklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t test) sonuçları Tablo 16’de yer almaktadır.

Tablo 16. Saldırganlık Puanlarının Medeni Duruma Göre t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Medeni Durum	n	\bar{X}	SS	t	p
Fiziksel saldırganlık	Evli	307	2,42	0,73	-4,08	0,000
	Bekar	121	2,75	0,80		
Sözel Saldırganlık	Evli	307	2,83	0,60	-2,11	0,036
	Bekar	121	2,97	0,72		
Düşmanlık	Evli	307	2,73	0,63	-2,13	0,034
	Bekar	121	2,89	0,74		
Öfke	Evli	307	2,63	0,69	-2,44	0,015
	Bekar	121	2,82	0,76		
SALDIRGANLIK TOPLAM	Evli	307	2,64	0,56	-3,08	0,002
	Bekar	121	2,84	0,66		

Çalışanların fiziksel saldırganlık ($t=-4,08$; $p<0,05$), sözel saldırganlık ($t=-2,11$; $p<0,05$), düşmanlık ($t=-2,13$; $p<0,05$), öfke ($t=-2,44$; $p<0,05$) alt boyut puanlarının ve saldırganlık toplam puanlarının ($t=-3,08$; $p<0,05$) medeni duruma göre anlamli farklilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bekar çalışanların fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve saldırganlık toplam puanları, evli çalışanların puanlarından anlamli düzeyde daha yüksektir.

Katılımcıların saldırganlık düzeylerinin, görev yılına göre farklılıklarını belirleyebilmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) testi sonuçları Tablo 17’de yer almaktadır.

Tablo 17. Saldırganlık Puanlarının Görev Yılına Göre ANOVA Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Görev Yılı	n	\bar{X}	SS	F	p	Anlamlı Fark
Fiziksel Saldırganlık	A- 1 yıldan az	25	2,87	0,77	3,07	0,016	A>E
	B- 1-5 yıl	105	2,58	0,81			
	C- 6-10 yıl	120	2,52	0,77			
	D- 11-15 yıl	87	2,51	0,76			
	E- 16 yıl ve üzeri	91	2,32	0,67			
Sözel Saldırganlık	A- 1 yıldan az	25	2,82	0,76	0,74	0,563	
	B- 1-5 yıl	105	2,92	0,65			
	C- 6-10 yıl	120	2,87	0,67			
	D- 11-15 yıl	87	2,91	0,62			
	E- 16 yıl ve üzeri	91	2,78	0,53			
Düşmanlık	A- 1 yıldan az	25	2,87	0,77	1,19	0,314	
	B- 1-5 yıl	105	2,82	0,70			
	C- 6-10 yıl	120	2,77	0,67			
	D- 11-15 yıl	87	2,85	0,66			
	E- 16 yıl ve üzeri	91	2,66	0,60			
Öfke	A- 1 yıldan az	25	2,81	0,74	0,94	0,440	
	B- 1-5 yıl	105	2,70	0,72			
	C- 6-10 yıl	120	2,68	0,73			
	D- 11-15 yıl	87	2,75	0,72			
	E- 16 yıl ve üzeri	91	2,57	0,69			
SALDIRGANLIK TOPLAM	A- 1 yıldan az	25	2,83	0,67	1,69	0,151	
	B- 1-5 yıl	105	2,74	0,63			
	C- 6-10 yıl	120	2,70	0,61			
	D- 11-15 yıl	87	2,73	0,59			
	E- 16 yıl ve üzeri	91	2,56	0,51			

Çalışanların fiziksel saldırganlık puanlarının görev yılına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=3,07$; $p<0,05$). Farkın kaynağına ilişkin yapılan Bonferroni post hoc testi sonuçlarına göre 1 yıldan az görev süresi olan çalışanlarının fiziksel saldırganlık puanları, görev süresi 16 yıl ve daha fazla olan çalışanların puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Çalışanların sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve saldırganlık toplam puanlarının görev yılına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Çalışanların saldırganlık alt boyut ve toplam puanlarının yaş gruplarına, öğrenim düzeyine ve görevlerine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Buna göre yaşın, öğrenim düzeyinin ve görevin, saldırganlık üzerinde belirleyici olmadığı şeklinde değerlendirme yapılabilir.

4.4. Empatik Eğilim Düzeyi İle Saldırganlık Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Katılımcıların empatik eğilim düzeyleri ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacı ile değişkenler arası ilişkilere yönelik gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 18’te sunulmuştur.

Tablo 18. Empatik Eğilim ile Saldırganlık Arasındaki Pearson Korelasyon Sonuçları

	EMPATİK EĞİLİM	Fiziksel Saldırganlık	Sözel Saldırganlık	Öfke	Düşmanlık
EMPATİK EĞİLİM	1				
Fiziksel Saldırganlık	-0,51**	1			
Sözel Saldırganlık	-0,39**	0,64**	1		
Öfke	-0,46**	0,60**	0,60**	1	
Düşmanlık	-0,44**	0,73**	0,66**	0,63**	1
SALDIRGANLIK TOPLAM	-0,54**	0,88**	0,81**	0,83**	0,87**

*p<0,05 **p<0,01

Empatik eğilim puanları ile fiziksel saldırganlık ($r=-0,51$; $p<0,01$); sözel saldırganlık ($r=-0,39$; $p<0,01$), öfke ($r=-0,46$; $p<0,01$), düşmanlık ($r=-0,44$) ve saldırganlık toplam ($r=-0,54$; $p<0,01$) arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Empatik eğilimi yüksek olan çalışanlarda düşük düzeyde saldırganlık; empatik eğilimi düşük olan bireylerde yüksek düzeyde saldırganlık olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Regresyon analizi için değişkenler arasında doğrusal ilişkinin varlığı koşulu karşılandığından empatik eğilimin saldırganlık üzerindeki nedensellik etkisini belirlemek amacıyla değişkenler arasında basit regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 19. Empatik Eğilimin Fiziksel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	P
Sabit	4,97	0,20		24,29	0,000
Empatik Eğilim	-0,04	0,00	-0,51	-12,18	0,000

R=0,508 R²=0,258 ΔR²=0,257
F_(1; 427)=148,43 p=0,000

Bağımsız (empatik eğilim) ve bağımlı (fiziksel saldırganlık) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F_(1; 427)=148,43; p<0,05). Empatik eğilim, fiziksel saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %26'sını açıklamaktadır (ΔR²=0,26).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde empatik eğilimin, fiziksel saldırganlık üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu (β=-0,51; t=-12,18; p<0,01) bulgusu elde edilmiştir. Çalışanların empatik eğilim düzeyi yükseldikçe fiziksel saldırganlığı azalmakta; empatik eğilim düzeyi düştükçe fiziksel saldırganlıkları artmaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre fiziksel saldırganlığın empatik eğilim değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Fiziksel Saldırganlık} = 4,97 - 0,51 * \text{Empatik Eğilim}$$

Tablo 20. Empatik Eğilimin Sözel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	4,44	0,18		24,49	0,000
Empatik Eğilim	-0,02	0,00	-0,39	-8,78	0,000

R=0,391 R²=0,153 ΔR²=0,151
F_(1; 427)=77,09 p=0,000

Bağımsız (empatik eğilim) ve bağımlı (sözel saldırganlık) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F_(1; 427)=77,09; p<0,05). Empatik eğilim, sözel saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %15'ini açıklamaktadır (ΔR²=0,15).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde empatik eğilimin, sözel saldırganlık üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu (β=-0,39; t=-8,78; p<0,01) bulgusu elde edilmiştir. Çalışanların empatik eğilim düzeyi yükseldikçe sözel saldırganlığı azalmakta; empatik eğilim düzeyi düştükçe sözel saldırganlıkları artmaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre sözel saldırganlığın empatik eğilim değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Sözel Saldırganlık} = 4,44 - 0,39 * \text{Empatik Eğilim}$$

Tablo 21. Empatik Eğilimin Düşmanlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	4,73	0,18		25,86	0,000
Empatik Eğilim	-0,03	0,00	-0,46	-10,81	0,000

R=0,464 R²=0,215 ΔR²=0,213
F_(1; 427)=116,87 p=0,000

Bağımsız (empatik eğilim) ve bağımlı (düşmanlık) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F_(1; 427)=116,87; p<0,05). Empatik eğilim, düşmanlıktaki değişimin yaklaşık %21'ini açıklamaktadır (ΔR²=0,21).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde empatik eğilimin, düşmanlık üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu (β=-0,46; t=-10,81; p<0,01) bulgusu elde edilmiştir. Çalışanların empatik eğilim düzeyi yükseldikçe düşmanlık duyguları azalmakta; empatik eğilim düzeyi düştükçe düşmanlık duyguları artmaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre düşmanlığın empatik eğilim değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Düşmanlık} = 4,73 - 0,46 * \text{Empatik Eğilim}$$

Tablo 22. Empatik Eğilimin Öfke Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	4,66	0,20		23,38	0,000
Empatik Eğilim	-0,03	0,00	-0,44	-10,04	0,000

R=0,437 R²=0,191 ΔR²=0,189
F_(1; 427)=100,79 p=0,000

Bağımsız (empatik eğilim) ve bağımlı (öfke) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F_(1; 427)=100,79; p<0,05). Empatik eğilim, öfkedeki değişimin yaklaşık %19'unu açıklamaktadır (ΔR²=0,19).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde empatik eğilimin, öfke üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu (β=-0,44; t=-10,04; p<0,01) bulgusu elde edilmiştir. Çalışanların empatik eğilim düzeyi yükseldikçe öfke duyguları azalmakta; empatik eğilim düzeyi düştükçe öfke duyguları artmaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre öfkenin empatik eğilim değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Öfke} = 4,66 - 0,44 * \text{Empatik Eğilim}$$

Tablo 23. Empatik Eğilimin Genel Saldırganlık Üzerindeki Etkisine Ait Basit Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	4,73	0,16		30,25	0,000
Empatik Eğilim	-0,03	0,00	-0,54	-13,19	0,000

R=0,539 R²=0,290 ΔR²=0,288
F_(1; 427)=174,04 p=0,000

Bağımsız (empatik eğilim) ve bağımlı (genel olarak saldırganlık) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F_(1; 427)=174,04; p<0,05). Empatik eğilim, genel olarak saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %29'unu açıklamaktadır (ΔR²=0,29).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde empatik eğilimin, genel olarak saldırganlık üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu (β=-0,54; t=-13,19; p<0,01) bulgusu elde edilmiştir. Çalışanların empatik eğilim düzeyi yükseldikçe genel olarak saldırganlıkları azalmakta; empatik eğilim düzeyi düştükçe genel olarak saldırganlıkları artmaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre genel olarak saldırganlığın empatik eğilim değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Saldırganlık Toplam} = 4,73 - 0,54 * \text{Empatik Eğilim}$$

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeyinin saldırganlık düzeyleri ile ilişkisinin saptanmasını amaçlayan bu araştırmanın örneklem grubunu, farklı bireysel özelliklere sahip 428 sağlık çalışanı oluşturmaktadır.

Araştırmada çalışanların empatik eğilim düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği ve kadın çalışanların empatik eğilim düzeylerinin erkeklerden anlamlı olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguyla paralel olarak Seymen (2007) tarafından, hemşirelerin empatik eğilimleri ile yatan hastaların hemşirelere karşı duydukları memnuniyet düzeyi üzerine yapılan çalışma sonucunda, kadınların empatik eğilim düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öztürk ve ark. (2004), Akbulut (2010), Karakoyun (2011), Arslanoğlu (2012), Hasta ve Güler (2013), Karkaç (2013) ve Söylemez (2013) tarafından yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen bulgular da bu sonucu desteklemektedir.

Çalışanların empatik eğilim düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Tekmen'in (2010) hekim ve hemşirelerle yaptığı çalışmasında yaş ile empatik eğilim arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca Özdemir (2013), Altınoluk (2014) ve Posluoğlu'nun (2014) yaptığı çalışmalarda da empati ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Erkmek (2007) ve Yılmaz (2011) ise yaş ile empati arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmada çalışanların empatik eğilim düzeylerinin öğrenim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Akbulut (2010) yaptığı çalışmada empati ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ancak Posluoğlu (2014) tarafından yapılan araştırmanın çalışma ile uyumlu olduğu görülmektedir. Çiçek (2006) tarafından, sağlık çalışanları üzerinde yapılan çalışmada, lisans mezunu hemşirelerin empatik eğilimleri lise mezunu hemşirelerden ileri derecede anlamlı yüksek bulunmuştur ve yapılan çalışma ile paralellik göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların empatik eğilim düzeylerinin medeni duruma, göreve ve görev yıllarına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde yapılan araştırma ile uyumlu olarak empatik eğilimin, medeni durumla (Çiçek 2006; Dizer ve İyigün 2009; Akbulut 2010; Söylemez 2013) ve görev

yılıyla (Barut 2004; Cengiz 2008; Karkaç 2013; Koç 2013) ilişkili olmadığını gösteren bulgulara ulaşıldığı görülmektedir.

Katılımcıların %36'sının orta düzeyde empatik eğilime sahip oldukları görülmektedir ve çalışanların empatik eğilim puan ortalaması 66,71 bulunmuştur. Genel olarak çoğunluğu orta ve düşük düzeyde empatik eğilime sahip olan çalışanların yüksek düzeyde empatik eğilime sahip olan çalışanlardan oldukça fazla oldukları görülmektedir. Bu bakımdan sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeylerinin yeterince yüksek olmadığı ve bu oranın hastalarla sağlık çalışanları arasındaki iletişimi geliştirmek adına artırılması gerektiği söylenebilir. Özcan'ın (2012) hemşirelerin sahip olduğu empati düzeyleri hakkındaki araştırma bulguları ve Tutuk ve ark. (2002), Seymen (2007), Tekmen'in (2010) sonuçları yaklaşık olarak çalışma ile aynı bulgulara sahiptir.

Saldırganlık düzeyi incelendiği zaman, çalışanların fiziksel saldırganlık, öfke alt boyut puanlarının ve saldırganlık toplam puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği, sözel saldırganlık ve düşmanlık alt boyut puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Erkek çalışanların fiziksel saldırganlık, öfke ve saldırganlık toplam puanları, kadın çalışanların puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Arslanoğlu'nun (2012) araştırmasına göre kadınların edilgen saldırganlıkları erkeklerinkinden daha yüksekken, erkeklerin atılganlıkları da kadınlardan anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yine aynı çalışmada genel saldırganlık puanları cinsiyet ile anlamlı farklılık göstermemesine rağmen, erkeklerin genel saldırganlıklarının kadınlardan yüksek olduğu görülmüştür. Amirigargari'nin (2013) araştırmasında elde edilen bulgulara göre kadınlara oranla erkeklerin daha öfkeli oldukları görülmüştür. Çakılcı (2013), fiziksel saldırganlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulmuş ve erkeklerin daha saldırgan olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Benzer bulgular Cengiz (2010), Aracı (2012), Erdemir (2012), Kaplan ve Aksel (2013), Ece (2014) ve Atay (2015) tarafından da tespit edilmiştir.

Çalışanların fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke alt boyut puanlarının ve saldırganlık toplam puanlarının medeni duruma göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bekar çalışanların fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve saldırganlık toplam puanları, evli çalışanların puanlarından anlamlı

düzye de daha yüksektir. Şanlı (2014) tarafından yapılan araştırma sonucunda saldırganlık ile medeni durum arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Çalışanların fiziksel saldırganlık puanlarının görev yılına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Farkın kaynağına ilişkin yapılan Bonferroni post hoc testi sonuçlarına göre 1 yıldan az görev süresi olan çalışanlarının fiziksel saldırganlık puanları, görev süresi 16 yıl ve daha fazla olan çalışanların puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Çalışanların sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve saldırganlık toplam puanlarının görev yılına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların saldırganlık düzeylerinin yaş gruplarına, öğrenim düzeyine ve görevlerine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. İlgili alanda yapılan başka çalışmalar da saldırganlığın yaş (Filiz 2009; Aracı 2012; Ekici ve Kurt 2012; Ersoy ve ark. 2012), öğrenim düzeyi (Terzi 2009; Tazegül ve ark. 2011; Duyar 2011; Şanlı 2014; Ece 2014) ve göreve (Şanlı 2014) göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Çakılcı (2013) yaş ile genel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık arasında ters yönde anlamlı ilişki sonucuna ulaşmıştır. Ece (2014) ise yaş arttıkça genel saldırganlık düzeyinin de arttığını belirtmektedir.

Yapılan araştırmada çalışanların genel olarak saldırganlık puanları 2,69 ve orta düzye ye yakın bulunmuştur. En yüksek saldırganlık eğilimi sözel saldırganlık, en düşük saldırganlık eğilimi fiziksel saldırganlık olarak bulunmuştur. İlgili literatür incelendiğinde sağlık çalışanlarının saldırganlık düzeyini inceleyen çalışmaya rastlanmadığı için benzer bulgularla karşılaştırma yapılamamıştır.

Araştırma bulgularına göre, sağlık çalışanlarının empatik eğilim puanları ile fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve genel saldırganlık arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Empatik eğilimi yüksek olan çalışanlarda düşük düzeyde saldırganlık; empatik eğilimi düşük olan bireylerde yüksek düzeyde saldırganlık olduğu bulgusu elde edilmiştir. Beşkat (2016) tarafından futbol seyircileri üzerine yapılan çalışma sonucunda, yapılan araştırma ile benzer olarak empatik eğilim düzeyi ile şiddet ve saldırganlık davranışı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Hasta ve Güler (2013) ise empatik eğilim ile yıkıcı ve

edilgen saldırganlık arasında negatif, atılgnalık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Yapılan diğer bazı çalışmalara göre de araştırma ile uyumlu olarak saldırganlık ile empati arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Çankaya 2014; Adıgüzel 2012; Solak 2011; Arslanoğlu 2012; Filiz 2009)

Sağlık çalışanları ile hasta ve yakınları arasındaki iletişim, verilen hizmetin kalitesini ve hasta memnuniyetini belirlemektedir. Ayrıca sağlıkta şiddet olayları üzerinde de büyük etkiye sahip olan iletişim faktörü çalışanlara olan güveni de etkilemektedir. Uludağ ve Zengin'e (2016) göre hasta ve yakınları ile iletişimi doğru yönlendirme yükümlülüğü sağlık çalışanlarındadır ve bu durum çalışanların kullandığı dilin niteliğine daha da önem kazandırmaktadır. Doğru bir iletişim, saldırganlığın şiddete dönüşmemesi açısından bir çözüm yoludur ve empatik iletişimle sağlıkta şiddetin önüne geçilmesi ya da çok aza indirilmesi olasıdır. Bu açıdan bakıldığında iletişim üzerinde olumlu etkisi bulunan empatinin, verilen sağlık hizmetine ve sağlıkta şiddet olaylarının azaltılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışanların saldırganlık düzeyi, hasta ve yakınlarıyla olan iletişimde şiddet unsurunu ortaya çıkartacak etken olması bakımından sağlık sektörüne, sağlık hizmetine ve sağlıkta şiddet olaylarına olumsuz etki yapacaktır. Empati ile saldırgan davranışlar arasındaki negatif ilişki de empatinin önemini ortaya koymaktadır.

Sağlık çalışanlarının yüksek empatik eğilime ve düşük saldırganlık düzeyine sahip olması, çalışanlar açısından mesleki başarı ve tatmin, kurum açısından ise olumlu imaj, hasta memnuniyeti ve hastanın tedavi sürecine pozitif katkı anlamına gelmektedir. Bu açıdan çalışanların empati eğilimlerinin yükseltilmesi ve saldırganlık düzeylerinin düşürülmesi gerekmektedir. İki etkenin birbirleri üzerinde negatif etkiye sahip olduğu yapılan çalışmada görülmektedir. Gerek empati düzeyinin yükseltilmesi, gerekse saldırgan davranış düzeyinin düşürülmesi açısından yapılacak girişimler her ikisi için de olumlu etki yaratacaktır. Son yıllarda artan sağlıkta şiddet olaylarının, hasta ve yakınları ile sağlık çalışanları arasında misillemeye dönüşmemesi açısından da çalışanların, empati düzeylerinin artırılması, saldırganlık düzeylerinin ise azaltılması önemlidir. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuç neticesinde alandaki sağlık yöneticilerine, sağlık çalışanlarına ve sektörle ilgili öğretim kurumlarına aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Empatik eğilim düzeyi yüksek olan sağlık çalışanlarının genel olarak daha düşük saldırgan davranış düzeyine sahip olduğu yapılan çalışmada görülmektedir. Sağlık kurumlarında sürekli olarak hizmet içi eğitim programları ile empatinin artırılması ve saldırganlık düzeyinin azaltılması üzerine eğitimler verilebilir. Ayrıca erkek çalışanların saldırgan davranış düzeylerinin kadın çalışanlara göre daha yüksek, empatik eğilimlerinin ise daha düşük olduğu görülmektedir. Bu yüzden verilen hizmet içi eğitimlerde erkek çalışanların tam katılım sağlaması yönünde daha fazla çaba gösterilmesi fayda sağlayacaktır.
- Sağlık çalışanı yetiştiren tüm öğretim kurumlarında, iletişim ve öfke kontrol eğitimleri gibi saldırganlığı azaltan eğitimlerin yanında empati geliştirme derslerinin de öğretim programlarına dahil edilmesi gerekmektedir.
- Saldırgan davranış düzeyini azaltmaya ve empatiyi arttırmaya yönelik eğitimlerin, geçmişte yaşanmış vakaların ve haberlerde yer almış sağlıkta şiddet olaylarının gözlemlenmesi, nedenlerinin tartışılması ve oluşturulan senaryoların uygulamalı çalışması yapılarak verilmesi önerilebilir.
- Saldırgan davranış düzeyini azaltmak amacıyla sağlık çalışanlarına yönelik sosyal, sportif ve kültürel etkinlikler sağlık kurumları tarafından organize edilebilir. Yapılan araştırma sonucuna göre bekarların evlilerden ve meslekteki görev süresi 1 yıldan az olanların 16 yıl ve daha fazla olanlardan fiziksel saldırganlık düzeylerinin anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu açıdan yapılan organizasyonların bekar ve meslekteki görev süresi 1 yıldan az olanları olabildiğince kapsamaması gerektiği söylenebilir.
- Saldırgan davranışların önlenmesi ya da azaltılması aşamasında çalışanlara cezai işlemler uygulamak yerine, empatik eğilim düzeyini artırıcı yöntemler kullanılabilir.
- Gürültü, kalabalık, kötü koku ve ortamın rengi gibi fiziksel faktörlerin saldırganlığı etkilediği bilinmektedir. Sağlık çalışanlarının çalışma

ortamları, profesyonel destek alınarak saldırganlığı azaltıcı şekilde tasarlanmalıdır.

- Çalışma şartları ve iş yoğunluğu sağlık çalışanlarının saldırgan davranış düzeyini arttırmayacak şekilde oluşturulmalıdır.

İlgili literatür çerçevesinde gelecekte yapılacak araştırmalar için ise aşağıdaki gibi farklı birtakım öneriler sunulabilir;

- İlgili literatürde sağlık çalışanlarının saldırganlık düzeyini araştıran yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda daha fazla çalışma farklı il ve hastanelerde yapılabilir.
- Bu çalışma sağlık meslek gruplarına ayrı ayrı uygulanıp, çalışanların empati ve saldırganlık düzeyleri belirlenebilir.
- Farklı meslek gruplarına aynı çalışma uygulanabilir.
- Sağlık çalışanlarının empati düzeylerini ve saldırganlıklarını etkileyen diğer faktörlerinde incelenmesi gerekmektedir. Bu iki etmeni fiziki koşulların, çalışma şartlarının, örgütsel adaletin, stres düzeyinin, risk faktörlerinin, motivasyonun ve duygusal emeğin nasıl etkilediği yönünde ayrı ayrı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

1. Açar K. Normal ve Zihin Engelli Ergenlerin Empati Düzeyi ile Annelerinin Empati Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aydan Aydın).
2. Adıgüzel G. Üniversite Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Empatik Eğilim, Duyguları İfade Etme ve Öz-Anlayış Açısından İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Coşkun Arslan).
3. Ağırman C. İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak Empati ve Hadislerde Empati Örnekleri. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2006; Cilt: 10, Sayı: 2, s. 23-53.
4. Akbulut E. Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeyleri. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Sağlam).
5. Akcan A. Saldırgan Davranışı Önleme Programının Ana Sınıfı Öğrencileri Üzerine Etkisi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ayşe Ergün).
6. Akkan H. Üstün Zekalı 6-8. Sınıf Öğrencilerinin İki Farklı Akademik Ortamdaki Sosyometrik Statülerine Göre Empatik Eğilimleri, Yaşam Doyumları ve Aile Yaşantıları. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Diğdem Müge Siyez).
7. Akkoyun F. Empatik Anlayış Üzerine. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt: 15, 1982; 2: 63-69.
8. Akkoyun F. Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir. Rogers CR.'den Çev. Akkoyun F. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 1983; Cilt: 16, Sayı: 1, s. 103-124.

9. Alçay U. Farklı Okul Türlerinde Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Empatik Beceriler Açısından Karşılaştırılması (İstanbul İli Kartal İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009 (Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Otrar).
10. Altınbaş K, Gülöksüz S, Özçetinkaya S, Oral ET. Empatinin Biyolojik Yönleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 2010; 2(1): 15-25.
11. Altınoluk H. Hemşirelerde/Ebelerde Empatik Eğilim ve Becerilerin Değerlendirilmesi (Denizli Servergazi Hastanesi Örneği). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014 (Tez Danışmanı: Mehmet Fikret Gezgin).
12. Alver B. Bireylerin Uyum Düzeyleri ile Empatik Becerileri Arasındaki İlişkiler. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Fikri Köksal).
13. Alver B. Çeşitli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışanların Empatik Becerileri, Karar Stratejileri ve Psikolojik Belirtileri Arasındaki İlişkiler. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2003 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nihal Ören).
14. Ambrose ML, Seabright MA, Schminke M. Sabotage in The Workplace: The Role of Organizational İnjustice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 2002; 89(1): 947-965.
15. Amirigargari A. Kadına Yönelik Şiddet, Narsizm ve Saldırganlık Arasındaki İlişki. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Pervin Sevda Bıkmaz).
16. Anderson CA, Bushman BJ. Human Aggression. *Annual Review of Psychology*. 2002; 53: 27-51.
17. Aracı A. Erken Ergenlik Dönemindeki Bireylerde Anne-Baba ve Arkadaşlara Bağlanma ile Saldırganlık Düzeyinin İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aile Sağlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülbin Gökçay).

18. Arıcak OT. Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adnan Kulaksızoğlu).
19. Arslanoğlu C. Farklı Bölümlerde Öğrenim Gören Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri ve Saldırganlık İlişkisinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin Yaman).
20. Asma M. Okullar Arası Karşılaşmalara Katılan Sporcu Öğrencilerin Saldırganlık Algılarının Sosyal-Bilişsel Öğrenme Kuramı Açısından İncelenmesi -Ankara İli Örneği- Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Yıldırım).
21. Ataşalar J. Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Kendini Açma Davranışları. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Fidan Korkut).
22. Atay S. Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. ve 5.-6. Sınıf Öğrencilerinin Travmatik Stres Düzeyleri ile Saldırganlık, Dürtüsel Davranış ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. A. Tamer Aker).
23. Atilla G. Erillik/Dişillik Boyutunun Empatik Beceri ile İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. H. İlker Çarıkçı).
24. Ayan S. Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri. Anadolu Psikiyatri Dergisi. 2007; 8: 206-214.
25. Ayan S. Şiddet ve Fanatizm. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2006; 7(2): 191-209.

26. Aydın AR. Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 2009; (IX) sayı: 4: 75-84.
27. Balkaya F. Çok Boyutlu Öfke Envanterinin Geliştirilmesi ve Bazı Septom Gruplarındaki Etkisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nesrin Hisli Şahin).
28. Barrett-Lennard GT. The Empathy Cycle; Refinement of a Nuclear Concept. *Journal of Counseling Psychology*. 1981; 28(2): 91-100.
29. Barut Y. Ortaöğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Empati Eğilim Düzeyleri ile Çatışma Eğilimi Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 6-9 Temmuz 2004, Malatya.
30. Basch MF. Empathic Understanding: A Review of The Concept and Some Theoretical Considerations. *Journal of American Psychoanalytic Association*. 1983; 31: 101-126.
31. Başoğlu C. Saldırganlık Davranışının Biyolojik Belirleyicilerinin Araştırılmasına Yönelik Bir Çalışma. Genelkurmay Başkanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Haydarpaşa Eğitim Hastanesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 1998.
32. Batıgün AD. İntihar İle İlişkili Bazı Değişkenler: Öfke/Saldırganlık, Dürtüsel Davranışlar, Problem Çözme Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri. *Kriz Dergisi*. 2004; 12(2): 49-61.
33. Batson CD, Fultz J, Schoenrade PA. Distress and Empathy: Two Qualitatively Distinct Vicarious Emotions with Different Motivational Consequences. *Journal of Personality*. 1987; 55(1): 19-39.
34. Baykız AF. Antisosyal ve Borderline Kişilik Bozukluğu Olan Bireylerde Saldırganlık Davranışının Psikiyatrik Testlerle Değerlendirilmesi ve Biyolojik Değişkenlerle İlişkisinin Araştırılması: Kontrollü Bir Çalışma. Genelkurmay

Başkanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Haydarpaşa Eğitim Hastanesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2003.

35. Bayram S. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Empatik Düşünme Becerileri ile Öğrencileri Motive Etme Düzeylerinin İncelenmesi. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2013 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Bozgeyikli).

36. Bayram Y. Spor Yapan ve Yapmayan 14-18 Yaş Grubu Öğrencilerin Saldırganlık Tutumlarının İncelenmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Acet).

37. Bee H, Boyd D. Çocuk Gelişim Psikolojisi. (Çev. Gündüz O.). Kaknüs Yayınları. İstanbul, 2009.

38. Bellous JB. Considering Empathy: Some Preliminary Definition, <http://www.mcmaster.ca/mjtm/bellous.htm> (20 Ocak 2016).

39. Beşkat M. Futbol Seyircilerinin Empatik Eğilimleri ile Sporda Saldırganlık ve Şiddet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Şanlıurfa İli Örneği). Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2016 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çetin Özdilek).

40. Beyleroğlu M. Elit Seviyedeki Türk Boksörlerinde Saldırganlık Geni ve Retina Bozukluklarının İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2001 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muhsin Hazar).

41. Bıyık N. Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Duygularının Kişisel ve Sosyal Özellikleri, Öfke Eğilimleri Açısından İncelenmesi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004 (Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. A. Sibel Türküm).

42. Biaggio MK. Sex Differences in Behavioral Reactions to Provocation of Anger. Psychological Reports. 1989; 64: 23-26.

43. Bilgin N. Sosyal Psikolojiye Giriş. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1995.
44. Budak S. Psikoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
45. Burger JM. Kişilik. (Çev. Sarıoğlu İD). Kaknüs Yayınları. 1. Basım. İstanbul. 2006.
46. Butovskaya M, Kozintsev A. Aggression, Friendship, and Reconciliation in Russian Primary Schoolchildren. *Aggressive Behavior*. 1999; 25(2): 125-139.
47. Büküm S. Din Görevlileri ile Öğretmenlerin Empatik Eğilim ve Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması: Fethiye Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2013 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Certel).
48. Büyüköztürk Ş. Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. 14. Baskı. PEGEM Akademi, Ankara, 2011.
49. Cengiz S. Ergenlerde Saldırganlık ve Problem Çözme. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Leyla Ercan).
50. Cengiz S. Hemşirelerde Empatik Eğilim ve İş Doyumu İlişkisi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necmiye Sabuncu).
51. Cenkseven F. Öfke Yönetimi Becerileri Programının Ergenlerin Öfke ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*. 2003; 2(4): 153-167.
52. Ceyhan AA. Ana-Babaların Empatik Eğilim Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nilüfer Acar).
53. Coplan A. Empathic Engagement with Narrative Fictions. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 2004; 62(2): 141-152.

54. Çağlayan HS, Fişekçioğlu İB. Futbol Seyircisini Şiddete Yönelten Faktörler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2004; 12: 127-142.
55. Çakılcı AF. Çok Oyunculu Çevrimiçi Video Oyunu Oynayan Bireylerde Video Oyunu Bağımlılığı ve Saldırganlık. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. H. Andaç Demirtaş Madran).
56. Çankaya G. Çocukların Oynadıkları Oyunlara Göre Empati ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hatice Ergin).
57. Çelik H. Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Tepkileri, Bağlanma Tarzları ve Kişilerarası Şemalarının İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Betül Aydın).
58. Çetin CN. İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Ana Baba Tutumları ve Özsaygı İle İlişkisi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abide Güngör Aytar).
59. Çiçek A. Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim ve Becerilerinin Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necmiye Sabuncu).
60. Dalbudak İ. 13-15 Yaş Arası Görme Engelli Sporcuların Stres ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sporda Psiko-Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ferudun Dorak).
61. Davis CM. (1990). Empati Nedir, Empati Öğretilebilir Mi? (Çev. Sezer Ö, Damar S.). İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2005; 6(9): 77-88.
62. Deffenbacher JL. Cognitive-Behavioral Conceptualization and Treatment of Anger. Cognitive and Behavioral Practice. 2011; 18(2): 212-221.

63. Deptula DR, Cohen R. Aggressive, Rejected, and Delinquent Children and adolescents: A Comparison of Their Friendships. *Aggression and Violent Behavior*. 2004; 9: 75–104.
64. Dervent F. Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri ve Sportif Aktivitelere Katılımla İlişkisi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Şenel).
65. Dizer B, İyigün E. Yoğun Bakım Hemşirelerinde Empatik Empatik Eğilim Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 2009; 12(1): 9-19.
66. Doğan G, Subaşı N. Bir İlköğretim Okulu 5., 6., 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin En Çok İzledikleri Televizyon Programları ve Bu Programların Şiddet İçeriği Yönünden Değerlendirilmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*. 2004; 1(10-11): 64-70.
67. Doğan S, Güler H, Kelleci M. Hastaların Öfkeli Davranışları Karşısında Hemşirelerin Yaklaşımları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 2001; 5(1): 26-32.
68. Dökmen Ü. Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1988; 21(1-2): 155-190.
69. Dökmen Ü. İletişim Çatışmaları ve Empati. Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
70. Dökmen Ü. Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati. Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2009.
71. Dökmen Ü. Yaşama Yerleşmek-Küçük Şeyler 3. Remzi Kitabevi. 5. Basım. Ankara, 2008.
72. Duman M. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Materyallerinde Empati Becerisinin Geliştirilmesi: Amaç, Kapsam ve Etkililik. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yücel Kabapınar).

73. Durak N. Son Çocukluk Dönemi Öğrencilerinin Saldırganlıklarını Belirlemeye Yönelik Sosyal Uyum Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Niğde İli Örneği. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Figen Akça).
74. Duyar D. Futbol Seyircisinde Saldırganlık Davranışlarının İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Turgut Kaplan).
75. Ece C. Futbol Müsabakalarını Stadyumda Seyreden Üniversite ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Araştırılması (Sakarya İli Örneği). Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2014 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Acet).
76. Efiltili E. Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2008; 19: 213-230.
77. Ekici G, Kurt H. Biyoloji Öğretmen Adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) Yönelik Kaygı ve Saldırganlık Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi. 2012; 1(4): 294-308.
78. Ercoşkun MH, Dilekmen M, Nalçacı A. Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Empatik Becerilerinin Aile İçi Değişkenler Açısından İncelenmesi. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi. 2006; 14: 177-197.
79. Erdemir N. Farklı Tür Liselerde Öğrenim Gören Öğrencilerin İnternet Kullanım Durumları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Gaziantep İli Örneği). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Eyyüp Özkamalı).
80. Erkmen G. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda Öğrenim Gören Öğrencilerin Empatik Eğilimlerinin Sporda Tercih Ettikleri Lider Davranışları İle Karşılaştırılması. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehibe Akandere).

81. Eroğlu N. Empatik Eğilim Düzeyleri Farklı Annelerin Çocuklarının Uyum ve Başarı Düzeyleri. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ethem İbrahim Özgüven).
82. Ersoy A, Tazegül Ü, Sancaklı H. Güreşçilerin Saldırganlık Düzeylerinin Sosyo-demografik Açıdan İncelenmesi (Ankara Örneği). Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 2012; 9(1): 385-397.
83. Feldman RS. Understanding Psychology. 10th ed. McGraw-Hill, New York, 2012.
84. Felsten G, Hill V. Aggression Questionnaire Hostility Scale Predicts Anger in Response to Mistreatment. Behaviour Research and Therapy. 1999; 37: 87-97.
85. Filiz A. Farklı Lise Türlerindeki Öğrencilerin Empatik Eğilimleri ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi (Kartal İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009 (Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Otrar).
86. Flannery DJ. School Violence: Risk, Preventive Intervention, and Policy. Urban Diversity Series No. 109. Eric Clearinghouse on Urban Education. 1997.
87. Freedman JL, Sears DO, Carlsmith JM. Sosyal Psikoloji. (Çev. Dönmez A). İmge Kitabevi. 4. Baskı. Ankara. 2003.
88. Fromm E. İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri. (Çev. Alpagut Ş.). 2. Basım. Payel Yayınları, İstanbul, 1995.
89. Fromm E. Sevginin ve Şiddetin Kaynağı. (Çev. Salman Y, İçten N). Payel Yayıncılık. 7. Basım. İstanbul. 2008.
90. Gül SK, Güneş İD. Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2009; 11(1): 79-101.
91. Güldağ S. Düzce Çakırlar İlköğretim Okulunda Okuyan Öğrencilerin Ebeveynlerinin Empatik Düzeylerinin Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Göre İncelenmesi. Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor

Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2007 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kenan Sivrikaya).

92. Gülseren Ş. Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme. Türk Psikiyatri Dergisi. 2001; 12(2): 133-145.

93. Gümüş SY. Saldırganlık ile Aile İçi Şiddet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Sahin).

94. Gümüşdağ H. Profesyonel Futbolda Fauller ve Saldırganlık Teorileri Bakımından Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2004 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Yıldırım).

95. Güner BÇ. Takım Sporları ve Bireysel Sporlar Yapan Sporcuların Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2006 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Erkut Tutkun).

96. Gürtunca A. Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sema Karakelle).

97. Hahn R, Fuqua-Whitley D, Wethington D. ve ark. Effectiveness of Universal School-Based Programs to Prevent Violent and Aggressive Behavior: A Systematic Review. American Journal of Preventive Medicine. 2007; 33(2): 114-129.

98. Harries KD, Stadler SJ. Determinism Revisited: Assault and Heat Stress in Dallas, 1980. Environment and Behavior. 1983; 15: 235-256.

99. Hasdemir AD. Ergenlerin ve Anne Babalarının Empatik Becerileri ile Aile Yapılarını Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aysel Köksal Akyol).

100. Hasta D, Güler ME. Saldırganlık: Kişilerarası İlişki Tarzları ve Empati Açısından Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2013; 4(1): 64-104
101. Hotaman D, Şahin FY. Okulun Öğelerine ve Bazı Değişkenlere Göre İlköğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. E-Journal of New World Sciences Academy. 2009; 4(3): 833-858.
102. Huesmann LR. An Information Processing Model for the Development of Aggression. Aggressive Behavior. 1988; 14: 13-24.
103. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (20 Aralık 2015).
104. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (06 Mart 2016).
105. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57547995950862.39383711 (20 Mayıs 2016).
106. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5761a7e7c53117.55860286 (15 Haziran 2016).
107. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.576e900531ef34.18123454 (15 Haziran 2016).
108. İkiz FE. Danışma Becerileri Eğitiminin Danışmanların Empatik Eğilim, Empatik Beceri ve Tükenmişlik Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2006 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rengin Akboy).
109. İrgil S. Psikiyatri Hastalarında Saldırgan Davranışlar ve Bu Davranışı Etkileyen Sosyodemografik ve Klinik Etmenlerin Araştırılması. Genel Kurmay Başkanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Askeri Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2000.
110. İslamoğlu AH. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Beta Basım, İzmit, 2009.

111. Kabak F. Ergenlerde Spora Katılımın Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2009 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bilgin).
112. Kağıtçıbaşı Ç. Düünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş. Evrim Yayınları, İstanbul, 1999.
113. Kalender A, Uludağ A. Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde Doktor-Hasta İlişkisinin Rolü. Amme İdaresi Dergisi. 2004; 37(4): 117-132.
114. Kalisch BJ. What is Empathy? The American Journal of Nursing. 1973; 73(9): 1548-1552.
115. Kalliopuska M. Holistic Empathy Education Among Preschool and School Children. Paper Present at the International Scientific Conference Comenius Heritage and Education of Man. 1992; March 23- 27, p. 1-20.
116. Kaplan B, Aksel EŞ. Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Nesne-Psikoloji Dergisi. 2013; 1: 20-49.
117. Kaplan B. Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şeyda Aksel).
118. Kaplan V. Sokakta Yaşayan Madde Bağımlısı Çocuklarda Öfke ve Saldırganlık Düzeyi. Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2015 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Döndü Çuhadar).
119. Karabağ ŞG. Öğretilebilir ve Bilişsel Bir Beceri Olarak Tarihi Empati. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Refik Turan).
120. Karabulut EO. 16 Yaş Altı Çim Hokeyi Sporcularının Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spormetre Dergisi. 2013; 11(2): 139-147.

121. Karaca M. Organizasyonlarda Saldırgan Davranışlara Maruz Kalma ve Mağdurların Kişiliğiyle İlişkisi: Kayseri’de İmalat Sektöründe Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2007 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut Özdevecioğlu).
122. Karaduman Dİ. İlköğretim 1. Kademe 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri ile Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nermin Çiftçi Arıdağ).
123. Karakoyun Y. İlköğretim Öğretmenlerinin, Kulüp Faaliyetlerine İlişkin Tutumları ile Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişki (Bağcılar İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011 (Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Otrar).
124. Karaman A. S. Dört Farklı Suç Tipinde Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Balcıoğlu).
125. Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemi (Kavramlar - İlkeler - Teknikler). Nobel Akademik Yayıncılık. 18. Baskı. Ankara, 2008.
126. Karayılmaz A. Amatör Küme Futbolcularını Saldırganlığa İten Psiko-Sosyal Nedenler (Zonguldak Süper Amatör Ligi Örneği). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Metin Yaman).
127. Karcı Y. İletişim Meslek Lisesi Öğrencilerinin Empatik İletişim Beceri Düzeylerinin İncelenmesi (Ankara İl Örneği). Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi. 2011; 6(4): 155-167.
128. Karkaç NN. Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Empatik Eğilim Düzeylerinin Çalıştıkları Engel Türüne ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aydan Aydın).

129. Kaya ŞD, Zerenler M. Çalışma Hayatında Psikolojik Sermaye, Mesleki Bağlılık ve Kariyer Planlamasına Genel Bakış. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014.
130. Kaynak A. Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeyleri İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Erhan Tunç).
131. Kesen NF, Deniz ME, Durmuşoğlu N. Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki: Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2007; 17: 353-364.
132. Kırımoğlu H, Parlak N, Dereceli Ç, Kepoğlu A. Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Spora Katılım Düzeylerine Göre İncelenmesi. Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. 2008; 2(2): 147-154.
133. Kocacık F. Şiddet Olgusu Üzerine. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2001; 2(1): 1-7.
134. Koç SB. İlkokul ve Ortaokullarda Görev Yapan Okul Yöneticilerinin Etkileşimsel ve Dönüşümsel Liderlik Becerileri ile Empati Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İstanbul İli Sancaktepe İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Otrar).
135. Kozcu Ş. Anaokulu Çocuklarında Saldırgan Davranışların ve Anne Tepkilerinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984 (Tez Danışmanı: Dr. Nuri Bilgin).
136. Köknel Ö. Bireysel ve Toplumsal Şiddet. Altın Kitaplar, İstanbul, 2000.
137. Köksal A. Müzik Eğitimi Alan ve Almayan Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1997 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mine Mangır).

138. Köksal A. Müzik Eğitimi Alma, Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi Değişkenlerine Göre Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2000; 18: 99-107.

139. Köksal F. Denetim Odağı ile Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkiler. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1991 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhittin Aşkın).

140. Köksal O. Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Güven ve Algılanan Aidiyet Durumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2012 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Asuman Akdoğan).

141. Köroğlu M. Emniyet Personelinin Empatik Becerileri, Çatışma ve Şiddete İlişkin Farkındalıkları İle Çatışma Çözme Stilleri. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2012 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nurten Sargın).

142. Krznaric R. You Are Therefore I Am: How Empathy Education Can Create Social Change. UK: Oxfam GB Research Report. 2008.

143. Kula E. Endüstri Meslek Lisesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeyleri ve Saldırganlık Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halil Ekşi).

144. Kurtyılmaz Y. Öğretmen Adaylarının Saldırganlık Düzeyleri ile Akademik Başarıları, İletişim ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler: (Anadolu Üniversitesi ve Osmangazi Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gürhan Can).

145. Kutlu H. Okul Öncesi Kurumuna Devam Eden 5 Yaş Grubu Çocukların Saldırgan Eğilimleri Üzerinde Ebeveyn Tutumunun Etkisinin Psikanalitik Kuram Çerçevesinde İncelenmesi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Alper Şahin).

146. Madran HAD. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 2013; 24(2).
147. Mazefsky CA, Farrell AD. The Role of Witnessing Violence, Peer Provocation, Family Support, and Parenting Practices in the Aggressive Behavior of Rural Adolescents. *Journal of Child and Family Studies*. 2005; 14(1): 71-85.
148. Mehrabian A, Epstein N. A Measure of Emotional Empathy. *Journal of Personality*. 1972; 40(4): 525-543.
149. Mete S, Gerçek E. PDÖ Yöntemiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Becerilerinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 2005; 9(2): 11-17.
150. Metin H. Empatik İletişim ve Yönetişim. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 2011; Bahar, Sayı: 32, 177-203.
151. Michaud Y. Şiddet. (Çev. Muhtaroglu C). *İletişim Yayınları (Yeni Yüzyıl Kıtaplığı)*, İstanbul, 1996.
152. Morgan CT. Psikolojiye Giriş. (Çev. Karakaş S). *Eğitim Kitabevi Yayınları*. 19. Baskı. Ankara. 2015.
153. Olmuş GÖ. Ergenlerin Aile İçi Psikolojik Örüntülere Göre Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzlarının İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2001 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Betül Aydın).
154. Olson J, Hanchett E. Nurse-Expressed Empathy, Patient Outcomes and Development of a Middle-Range Theory. *Journal of Nursing Scholarship*. 1997; 29(1): 71-76.
155. O'Hara M. Relational Empathy: Beyond Modernist Egocentricism to Postmodern Holistic Contextualism. *Empathy: Reconsidered: New Directions in Psychotherapy*. 2nd Edition. Bohart AC, Greenberg LS (ed.) Washington, D.C. American Psychiatric Press, 1999.

156. Öz F. Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri, Empatik Becerileri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 1998; 2(2): 32-38.
157. Özbek MF. İnsan İlişkilerinde Empatinin Yeri ve Önemi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 2005; 49: 567-587.
158. Özcan H. Hemşirelerin Empatik Eğilim ve Empatik Becerileri: Gümüşhane Örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2012; 1(2): 60-68.
159. Özdemir LA. Üniversite Öğrencilerinde Empati ve Sosyotropik Otonomik Kişilik Özellikleri. Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necmiye Sabuncu).
160. Özmaden M. Seyircilere Göre Futbolda Saldırganlığı Teşvik Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2004 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Yıldırım).
161. Özmen A. Seçim Kuramına ve Gerçeklik Terapisine Dayalı Öfkeyle Başa Çıkma Eğitim Programının ve Etkileşim Grubu Uygulamasının Üniversite Öğrencilerinin Öfkeyle Başa Çıkma Becerileri Üzerindeki Etkisi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2004 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Uğur Öner).
162. Öztürk F, Koparan Ş, Haşıl N, Efe M, Özkaya G. Antrenör ve Hakemlerin Empati Durumlarının Araştırılması. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. 2004; II(1): 19-25.
163. Pakaslahti L. Children's and Adolescents Aggressive Behavior in Context: The Development and Application of Aggressive Problem-Solving Strategies. Aggression and Violent Behavior. 2000; 5(5): 467-490.
164. Pala A. Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2008 (1); 23: 13-23.

165. Pek H, Kuğuoğlu S. Çocuklara Bakım Veren Hemşirelerin Empatik Becerileri. Hemşirelik Forumu. 2001; 4(4-5).
166. Posluoğlu FDB. İlkokul Öğretmenlerinin İletişim Yeterlilikleri ile Empati Kurma Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Sancaktepe İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adil Çağlar).
167. Rehber E. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2007 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Meral Atıcı).
168. Sağkal AS. Barış Eğitimi Programının İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri, Empati Düzeyleri ve Barışa İlişkin Görüşleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abbas Türnüklü).
169. Sağkal AS, Türnüklü A, Totan T. Kişilerarası Barış İçin Empati: Barış Eğitiminin Empati Becerilerine Etkileri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (Educational Sciences: Theory & Practice), 2012; 12 (2): 1447-1460.
170. Saines JC. Violence and Aggression in A & E: Recommendations For Action. Accident & Emergency Nursing. 1999; 7: 8-12.
171. Sarcan E. Toplumun Sağlık Çalışanlarına Uygulanan Şiddete Bakış Açısı. Gaziantep Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Gaziantep, 2016 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Behçet Al).
172. Satılmış HB. Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Psikolojik Belirtileri ve Empatik Eğilim Düzeyleri. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Oya Gülendaml Ersever).
173. Saydanoğlu T. Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinde Saldırganlık ve Öfke Düzeylerinin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Belirtileri ve Benlik

Saygısı ile Olan İlişkisinin Araştırılması. Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Kocaeli, 2011 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bülent Coşkun).

174. Serficeli SE. Aile İşlevleri ve Okul İkliminin Riskli Çevrelerde Yaşayan Ortaokul Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerini Yordamadaki Rolü. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mine Aladağ).

175. Seymen S. K.K.T.C. Gazimağusa Devlet Hastanesinde Çalışan Yüksek Hemşire ve Hemşirelerin Empatik Eğilimleri ile Yatan Hastaların Hemşirelere Karşı Duydukları Memnuniyet Düzeyleri. Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa, 2007 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erdal Güray).

176. Shokoufeh S. Erzurum'da Farklı Branşlarla İlgilenen Sporcular İle Spor Yapmayan Sedanterlerin Kişilik ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Erim Erhan).

177. Smith A. Cognitive Empathy and Emotional Empathy in Human Behavior and Evolution. The Psychological Record. 2006; 56: 3-21.

178. Solak N. Spor Yapan ve Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri ile Empatik Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi -Çorum İli Örneği-. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Filiz Fatma Çolakoğlu).

179. Sortullu C. Empati Eğitim Programının 12 Yaş Grubu Erkek Basketbolcularda Empati Becerileri ve Takım Birlikteliği Üzerine Etkisi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sporda Psiko-Sosyal Alanlar, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. R. Ferudun Dorak).

180. Soykan Ç. Öfke ve Öfke Yönetimi. Kriz Dergisi. 2003; 11(2): 19-27.

181. Söylemez ÖZ. İşitme Engelli Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Empati Eğilimleri ile Sınıf Yönetim Becerileri Arasındaki İlişki. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Otrar).

182. Sütcü GST. Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2006 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Oya Sorias).

183. Şahan M. Lise Öğrencilerinde Saldırganlığı Yordayan Bazı Değişkenlerin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Güven).

184. Şahin HM. Sporda Şiddet ve Saldırganlık. Nobel Yayınevi, Ankara, 2003.

185. Şanlı S. Futbol Müsabakalarında Olaylarda Yer Alan Seyircilerin Saldırganlık Düzeylerinin Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2014 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Güçlü).

186. Tafrate RC, Kassinove H, Dundin L. Anger Episodes in High and Low Trait Anger Community Adults. *Journal of Clinical Psychology*. 2002; 58(12): 1573-1590.

187. Tambağ H. Aileleri ile Birlikte ve Yetiştirme Yurtlarında Yaşayan Adölesanların Öfke İfade Etme Biçimleri. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatma Öz).

188. Tanrıdağ ŞR. Ankara'daki Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Çalışan Personelin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992 (Tez Danışmanı: Nilüfer Acar Voltan).

189. Tarhan N. Toplum Psikolojisi. Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

190. Taşkesen O. Güzel Sanatlar ve Spor Liselerinin Resim Bölümleri ile Genel Liselerde Verilen Görsel Sanatlar Eğitiminin Öğrencilerin Şiddete Yönelik Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2011 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alev Kuru).
191. Tazegül Ü, Ersoy A, Sançaklı H. Futbol Seyircisinin Saldırganlık Düzeyinin Sosyodemografik Açından İncelenmesi (Kütahya İl Örneği). *USAD*. 2011; 3(2): 23-44.
192. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
193. Tekmen Y. Hekim ve Hemşirelerin Empatik Eğilim Düzeyleri ile İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Makbule Batmaz).
194. Teresa J. Empathy as a Form of Interpersonal Communication. *Pedagogika*. 2004: 22-27.
195. Terzi CK. Ergenlerde Saldırganlığın Madde Bağımlılığı ve Diğer Değişkenlerle İlişkisi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Leyla Ercan).
196. Tiryaki S. Spor Yapan Bireylerin Saldırganlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Takım ve Bireysel Sporlar Açısından Bir İnceleme. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 1996 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ünsal Yetim).
197. Topaloğlu ZÇ. 4-5 Yaş Çocukların Sosyal Yetkinlik, Saldırganlık, Kaygı Düzeyleri İle Anne-Babalarının Ebeveyn Özyeterliliği Algısı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2013 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hülya Gülay Ogelman).
198. Toraman SÖ. Bilim Sanat Merkezlerine Devam Eden ve Etmeyen İlköğretim Yaş Çocuklarının Saldırganlık, Atılglık, Çekingenlik ve Mizah Özelliklerinin

Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. F. Abide Güngör-Aytar).

199. Tufan İ. Medya ve Şiddet: Medyanın Sunduğu Saldırganlık Sahneleri İnsanları Şiddet Eylemine Sürükler Mi? Polis Bilimleri Dergisi. 2003; 5(3-4): 131-142.

200. Tutar H, Erdönmez C, Yılmaz MK. Genel ve Teknik İletişim. Nobel Yayın, Ankara, 2003.

201. Tutuk A, Al D, Doğan S. Hemşirelik Öğrencilerinin İletişim Becerisi ve Empati Düzeylerinin Belirlenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 2002; 6(2): 36-41.

202. Tuzgöl M. Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fidan Korkut).

203. Uludağ A. Doktor-Hasta İletişimi Açısından Hastanelerde Hekim Seçme Uygulaması: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2011 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Kalender).

204. Uludağ A. Sağlık Hizmetlerinde Halkla İlişkiler. Tablet Kitabevi. 1. Baskı. Konya, 2010.

205. Uludağ A, Zengin N. Sağlıkta Şiddete Hasta Şikayetlerinde Yer Alan Olumsuz İfadeler Açısından Bir Bakış: Konya Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2016; 16(3): 71-86.

206. Ural A, Kılıç İ. Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss İle Veri Analizi. Detay Yayıncılık. Ankara, 2006.

207. Ural SN. İlköğretim Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Empatik Eğilim Düzeylerine Sosyal Bilgiler Dersinin Etkisi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Sağlam).

208. Ustabaş S. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Öncü).

209. Ünal C. İnsanları Anlama Kabiliyeti. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 1972; 5(3): 71-93.

210. Ünal F. Çocuklarda Empatinin Gelişimi: Empatinin Gelişiminde Anne-Baba Tutumlarının Etkisi. Millî Eğitim Dergisi. 2007; 176: 134-148.

211. Whittington R, Wykes T. An Observational Study of Associations Between Nurse Behaviour and Violence in Psychiatric Hospitals. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing. 1994; 1: 85-92.

212. Wiseman T. A Concept Analysis of Empathy. Journal of Advanced Nursing. 1996; 23: 1162-1167.

213. Wispe L. The Distinction Between Sympathy and Empathy: To Call Forth a Concept, A Word is Needed. Journal of Personality and Social Psychology. 1986; 50(2): 314-321.

214. World Health Organization. World Report On Violence And Health Summary. Geneva, 2002.

215. Yalçın İ. Ailelerinden Aldıkları Destek Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. İbrahim Yıldırım).

216. Yavuz B. Yeni İletişim Ortamı Olarak Mobil İletişim Teknolojilerinin Pazarlama İletişimi Etkinliğini Arttırmada Bağlam Temelli Kullanımı. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2014 (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erhan Akyazı).

217. Yavuzer Y, Karataş Z. Ergenlerde Otomatik Düşünceler ile Fiziksel Saldırganlık Arasındaki İlişkide Öfkenin Aracı Rolü. Türk Psikiyatri Dergisi. 2013; 24(2): 117-123.
218. Yavuzer Y. Saldırganlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programlarının Lise Öğrencilerindeki Etkisinin İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2009 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Üre).
219. Yeğen B. Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Uyumları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kadıköy İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008 (Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Otrar).
220. Yelboğa A. Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. 2006; 8(2): 196-211.
221. Yılmaz A. Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Üstün Dökmen).
222. Yılmaz N. Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri, Problem Çözme Becerileri ve Empatik Eğilim Düzeyleri. Muğla Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2011 (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sabahattin Deniz).
223. Yılmaz S. Spor Yapan ve Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İstanbul İli Bayrampaşa İlçesi Örneği). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adil Çağlar).
224. Yüceler A. Sağlık İşletmelerinde Örgüt Kültürünün Bir Boyutu Olarak Hasta ve Çalışan Güvenliği: Kuram ve Konya İlindeki Hastanelerde Bir Uygulama. Selçuk

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya,
2011 (Tez Danışmanı: M. Şerif Şimşek).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Mehmet KILINÇ
Doğum Yeri	Antalya
Doğum Tarihi	28 Mayıs 1983
Medeni Durum	Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

	Mezun Olduğu Okul	Mezuniyet Yılı
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Memurluğu	2005
Lise	Antalya Lisesi	2000

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Görev	Tecrübe Süreleri
Konya Numune Hastanesi	Mutemet	2014-Halen
Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Sağlık Memuru	2007-2014
Başkent Üniversitesi Ankara Hastanesi	Sağlık Memuru	2006-2007

Yayımlar

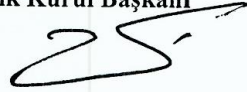

<p>Yüceler A, Kılınç M, Kaya ŞD. Sağlık Kurumlarında Psikolojik Güçlendirmenin Çalışan Motivasyonuna Etkisi Üzerine Bir Uygulama. 8. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 751-766, Lefke, 10-12 Eylül, 2014.</p>
<p>Yüceler A, Kılınç M, Kaya ŞD. Evaluation of Organization and Management Structure of Health Enterprises: Comparison of Public, Private and University Hospitals in Turkey. 17th EBES Conference, Venice, October 15-17, 2015.</p>

İLETİŞİM

E-mail	mehmetkilinc_@hotmail.com
---------------	---------------------------

EKLER

Ek-A: Etik Kurul Onayı

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Meram Tıp Fakültesi Dekanlığı	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ MERAM TIP FAKÜLTESİ
Sayı : 14567952-050/ Konu :		 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA MERAM TIP FAKÜLTESİ DEKANLIĞI e 19/11/2015 Sayı: 6273 giden 2015.11.19.6273
	Sayın Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ N.E.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi	
	<p>İlgi:28.10.2015 tarihli dilekçeniz; “Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin Saldırgan Davranış Düzeyleri İle İlişkisi” başlıklı Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ’ ın sorumluluğunda, Mehmet KILINÇ’ ın yardımcı araştırmacısı olduğu yüksek lisans tez çalışması hakkında Fakültemiz İlaç ve Tıbbi Cihaz Dışı Araştırmalar Etik Kurulunun 06 Kasım 2015 tarihinde aldığı 2015/349 sayılı karar ilişikte gönderilmiştir. Bilgilerinizi rica ederim.</p>	
		Prof. Dr. Saim AÇIKGÖZOĞLU İlaç ve Tıbbi Cihaz Dışı Araştırmalar Etik Kurul Başkanı
Eki: 1	 Ömer KONDU Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi Etik Kurul Başkanı ASLI GİBİDİR	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ MERAM TIP FAKÜLTESİ
İLAÇ VE TIBBİ CİHAZ DIŞI ARAŞTIRMALAR ETİK KURUL KARARI

Toplantı Sayısı:20

Toplantı Tarihi: 06.11.2015

Karar Sayısı:2015/349:N.E.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ' ın "Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin Saldırgan Davranış Düzeyleri İle İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili 28.10.2015 tarihli dilekçesi ve ekleri görüşüldü, Mehmet KILINÇ' ın yüksek lisans tez çalışmasının N.E.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ' ın sorumluluğunda yürütülmesinin uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.
Sorumlu Araştırmacı: Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ
Yardımcı Araştırmacı: Mehmet KILINÇ

ASLI GİBİDİR

06.11.2015

Prof. Dr. Saim AÇIKÇÖZÜĞÜ
İlaç ve Tıbbi Cihaz Dışı Araştırmalar Etik Kurul Başkanı

ASLI GİBİDİR
Mehmet KONDU
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Meram Tıp Fakültesi
Etik Kurul Sekreteryası

Ek-B: Kurum İzni

T.C.
SAĞLIK BAKANLIĞI
Türkiye Kamu Hastaneler Kurumu
Konya İli Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği

KONYA İLİ KAMU HASTANELERİ BİRLİĞİ GENEL
SEKRETERLİĞİ - KONYA İLİ KHGBS EĞİTİM BİRİMİ
01/12/2015 13:15 - 21347889 - 770-779 - E.2214

00015760917

Sayı : 21347889/770-779
Konu : Araştırma İzni

DAĞITIM YERLERİNE

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı'nda Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet KILINÇ'ın "Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin Saldırgan Davranış Düzeyleri ile İlişkisi" adlı tez çalışmasını kurumunuzda yapması ve yapılacak çalışmanın sonucunun Bakanlığımız bilgisi dışında ilan edilmemesi kaydıyla bahse konu araştırmanın yapılması talebinin uygun olduğuna dair Genel Sekreterlik Makamından alınan "Olur" fotokopisi ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

Dr.Ahmet ERGİN
Genel Sekreter a.
İdari Hizmetler Başkanı

Güvenli Elektronik İmzalı
Asli ile Aynıdır.
1.12.2015
Ali ÖZŞEVEN
VHKİ

Ali Özşeven

Ek: Olur Fotokopisi (1 Sayfa)

Dağıtım:
Konya Eğitim Araştırma Hastanesi
Konya Beyhekim Devlet Hastanesi
Konya Numune Hastanesi

KONYA NUMUNE HASTANESİ	
TARİHİ	: 02.12.2015
NUMANASI	: 12035
EKİ	: 1
BİLGİ İÇİN	: Hastane Yöneticisi
İMZA	: <i>[Signature]</i>

Fh

Beyhekim Mah. Turgut ÖZAL Cad. No:10 Tel: (0332) 2234000/4039 Fax: (0332) 2630665
Bilgi için: Meryem ÖZTÜRK khb42.egitim@saglik.gov.tr

T.C.
SAĞLIK BAKANLIĞI
Türkiye Kamu Hastaneler Kurumu
Konya İli Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği

KONYA İLİ KAMU HASTANELERİ BİRLİĞİ GENEL
SEKRETERLİĞİ - KONYA İLİ KHBGS EĞİTİM BİRİMİ
01/12/2015 15:13 - 21347889 - 770-779 - E.2231

00015761422

Sayı : 21347889/770-779
Konu : Araştırma İzni

GENEL SEKRETERLİK MAKAMINA

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı'nda Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet KILINÇ'ın "Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeyinin Saldırgan Davranış Düzeyleri ile İlişkisi" adlı tez çalışmasını Konya Numune Hastanesi, Beyhekim Devlet Hastanesi ile Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde yapma isteğini içeren dilekçe ve ekleri ilişikte sunulmuştur.

Sağlık Bakanlığı Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Kamu Hastane Birlikleri Daire Başkanlığının 19/06/2013 tarih ve 4683 sayılı yazısına istinaden; Mehmet KILINÇ'ın çalışmasını anılan sağlık tesisinde hizmeti aksatmayacak şekilde yürütmesi, anket/araştırmaya katılımların gönüllülük esasına göre yapılması, kişisel verilere ve özel hayatın korunmasına özen gösterilmesi, ekli başvuru formundaki bilgilerin göz önünde bulundurulması ve yapılacak çalışmanın sonucunun Bakanlığımız bilgisi dışında ilan edilmemesi kaydıyla bahse konu araştırmanın yapılması hususunu;

Tensiplerinize arz ederim.

Dr.Ahmet ERGİN
İdari Hizmetler Başkanı

OLUR
.../.../2015
Op.Dr.Gökhan DARILMAZ
Genel Sekreter

Ek-C: Anket Formu

ANKET FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu anket formu, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı'nda sürdürülmekte olan Yüksek Lisans Tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır.

Anketimizde, kendinize en yakın hissettiğiniz ifadeyi işaretleyerek ve hiçbir soruyu boş bırakmadan cevaplandırmanız, tez çalışmamıza önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmada elde edilen bilgiler kesinlikle bilimsel amaçlar için kullanılacak olup ankette verdiğiniz cevaplar üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. Çalışmamıza sağlayacağımız katkılardan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fak. Öğretim Üyesi

Tezi Hazırlayan

Mehmet KILINÇ
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Enst. Sağlık Yönetimi
Tezli Yüksek Lisans Öğr.
E-mail: mehmetkilinc_@hotmail.com

1. Bölüm: Lütfen size en uygun seçeneği işaretleyiniz.

- Cinsiyetiniz? () Kadın () Erkek
Yaşınız? () 20'den küçük () 20-30 () 31-40 () 41-50 () 51 ve üzeri
Medeni Durumunuz? () Evli () Bekar
Eğitim Durumunuz? () Lise () Önlisans () Lisans () Lisansüstü
Kaç Yıldır Bu Sektörde Çalışıyorsunuz? () 1 yıldan az () 1-5 yıl () 6-10 yıl () 11-15 yıl () 16 yıl ve üzeri
Kurumdaki Göreviniz?

2. Bölüm: Lütfen aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı belirten seçeneği işaretleyiniz. Her ifade için yalnız bir kutuyu işaretleyiniz.

İfadeler	Katılım Düzeyi				
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Çok sayıda dostum var.					
2. Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.					
3. Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim.					

İfadeler	Katılım Düzeyi				
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
4. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.					
5. Başkalarının problemleri, beni kendi problemlerim gibi ilgilendirir.					
6. Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim.					
7. İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.					
8. Birisiyle tartışırken bazen dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevaplar üzerinde yoğunlaşır.					
9. Çevremde çok sevilen bir insanım.					
10. Televizyondaki filmler mutlu sonla bitince rahatlarım.					
11. Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur.					
12. İnsanların çoğu bencildir.					
13. Sınırlı bir insanım.					
14. Genellikle insanlara güvenirim.					
15. İnsanlar beni tam olarak anlamıyorlar.					
16. Girişken bir insanım.					
17. Bir yakınıma derdimi anlatmak beni rahatlatır.					
18. Genellikle hayatımdan memnunum.					
19. Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatırlar.					
20. Genellikle keyfim yerindedir.					

3. Bölüm: Lütfen aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı belirten seçeneği işaretleyiniz. Her ifade için yalnız bir kutuyu işaretleyiniz.

İfadeler	Katılım Düzeyi				
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Bazı arkadaşlarım benim öfkeli biri olduğumu söylerler.					
2. Gerekirse hakkımı korumak için şiddete başvurabilirim.					
3. Birisi bana fazlasıyla iyi davrandığında “Acaba benden ne istiyor?” diye düşünürüm.					
4. Arkadaşlarımın görüşlerine katılmadığım zaman bunu onlara açıkça söylerim.					
5. Öfkeden deliye döndüğümde bir şeyler kırıp dökерim.					
6. İnsanlar benim görüşlerime katılmadıklarında onlarla tartışmaktan kendimi alıkoyamam.					
7. Zaman zaman bazı olaylara/kişilere yönelik kızgınlığım uzun süre bitmek bilmez.					
8. Bazen başkalarına vurma dürtümü kontrol edemiyorum.					
9. Sakin yapılı biriyimdir.					
10. Tanımadığım insanlar bana fazla yakın davrandıklarında onlara şüpheyle yaklaşırım.					
11. Daha önce, tanıdığım insanları tehdit ettiğim oldu.					
12. Çok çabuk parlar ve hemen sakinleşirim.					
13. Birisi bana sataşırse kolaylıkla onu itip tartaklayabilirim.					
14. İnsanlar sinirimi bozduklarında kolaylıkla onlar hakkında ne düşündüğümü söyleyebilirim.					
15. Zaman zaman kıskançlık beni yiyip bitirir.					
16. Bir insana vurmanın mantıklı bir gerekçesi olamayacağını düşünüyorum.					

İfadeler	Katılım Düzeyi				
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
17. Bazen hayatın bana adaletsiz davrandığını düşünürüm.					
18. Öfkemi kontrol etmekte zorluk çekerim.					
19. Yapmak istediğim bir şey engellendiğinde kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım.					
20. Zaman zaman insanların arkamdan güldüğü duygusuna kapılırım.					
21. İnsanlarla sıkça görüş ayrılığına düşerim.					
22. Birisi bana vurursa ben de karşılık veririm.					
23. Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissediyorum.					
24. Diğer insanların her zaman çok iyi fırsatlar yakaladıklarını düşünüyorum.					
25. Birisi beni iterse onunla kavgaya tutuşurum.					
26. Arkadaşlarımla arkamdan konuştuklarımı biliyorum.					
27. Arkadaşlarım münakaşacı/tartışmayı seven biri olduğumu söylerler.					
28. Bazen olmadık şeylere ortada mantıklı bir neden yokken aniden sinirlenir, tepki veririm.					
29. Çoğu insana kıyasla daha sık kavgaya karıştığımı söyleyebilirim.					

Katılımmız için teşekkürler.